

Dr. ISIDOR KRŠNJAVI

LISTOVI

IZ

SLAVONIJE

U ZAGREBU

NAKLADOM PIŠČEVOM

1882.

TISKARA „NARODNIH NOVINAH.“

I.

Osiek. — Stare uspomene.

Kako to, da mi se je Osiek ovaj put tako milio? Što se je u njem promienilo? Zar nisu isti još bedemi, kao nekada, bedemi, koji ti se čine kao zidovi tamnice, kad zapadne kiša u jesensko doba, bedemi, koji su ti granicom svieta, kad se mostovi pretvore u močvare, kroz koje se neznaš provući neomrljan, pa da ti vlaga neprodre u tielo, do duše. Zar nije na daleko i široko pukla ista ona prašna i močvarna ravan, zar nije gradić kao nekada, razderan, kao prosjački plašt, u 4 diela? Kako to, da mi se sve to sada mili, pa baš gdje dolazim iz Beča, iz Pešte, dvajuh takmacah velegradah, gdje se gomila toliko blaga i ljepote, nepitajte me od čijih žuljevah, gdje se palača niže do palače, gdje se sabire silno blago ljepote i znanosti. Kako to, moj Osieku grade, da si ti ovaj put podnio prispodobu sa ta dva velegrada, da su mi kućarice tvoje maljušne i gole, pričinile se ipak prijazne — da sam blagim okom gledao nove tvoje arhitektonske pokuse; kako to, da mi je srdce igralo, ma da sam se treso, na tvojoj se kaldermi vozeć, treso, bože dragi, ko vrećica u mlinu. Široke pustare medju tvojimi gradovi, čudne, slamom pokrite kolibe i povrtlje na ledinah sred grada, konji na paši u gradu, baš ko u sred kakve slavonske šume, zašto mi se je sve to činilo idilično, zašto sam se tomu veselije nasmijo, nego kad u velegradovih prodjoh krasnim kićenim perivojem? Moj Osieče, dok sam u tebi živio, mnogo sam poboljevao od svakojake boli, rad tvoje loše vode od groznice, rad tvojih liepih djevojakah od česte ljubavi, pa sam te se sjećao kadkad grozom, govorio da bih rad izbrisao one tri godine iz mog života, koje sam bio bačen u tvoj naručaj. Kako li

sam se sad okajao, pa evo javnu pokoru činim, moj Osieče, grade bieli i široki, pokoru činim, pak te molim, da mi prostiš, što te nisam poznavao. Ta Dravom teče srebro, zlatni su ti bedemi, a dugi redovi stabalah po tvojih livadah puni su čarolijah, svaki tvojih nebrojenih komaracah pjeva kao slavulj, svaki prašak tvoje suncem pozlaćene prašine liek je i melem pun čudotvorne sile. Srebrno lišće tvojih jablanovah, koji su poredani baš vojničkim redom, liepo i suglasno šapće, pa što šapće? Same pjesme, pune najljepšeg sadržaja, pjesme žarke o ljubavi i te kakove ljubavi! Kakav li je Osiek liep i čaroban grad! Tko ga pozna, pa je u njem živio, valjda će se malo nasmiešiti ovomu oduševljenju i mojoj hvali, ali tko sazna, da sam tamo proživio vrieme od moje osamnaeste do dvadeset i prve godine, taj će razumjeti, kakove li se uspomene uzburkaše, probudiše u mom srdcu, obuzeše moju dušu, kad Osiekom prodjoh.

O mladosti, mladosti, ti cviete čovječjeg života, svaki dan bih rado umirao, kad bi te tim obnoviti mogao, o mladosti, blago neznano za onoga, koji te ima, blago izgubljeno za onoga, koji ti vriednost cieni, liepa mladosti moja! Kako li sam bio tad naivan i sretan. Najozbilniji muževi, sve u liepih plaćah, pa pametni, do zla boga pametni, tebi su Milko udvarali, a ti si volila mene cjelivati, a ja toga nerazumijeh; najbogatiji starci tebe su obilazili, liea tudjinkop, a ti si mene dozivala siromaka, a ja nisam išao, jer te nisam ljubio, liepe djevojke poručivale, koliko imadu miraza, a ja sam i to odklanjao, pa sam ljubio tri druge; jer sam s jednom pjevao, s drugom plesao, a trećoj sam sladke usne cjelivao. Mlado moje srdce, kud god si došlo, procvalo ti je cvieće, pa te pozivalo, da na njem odpočineš, mlado srdce moje, kud god si došlo, sipalo si ljubav oko sebe, mrziti, nevjerovati još nisi znalo. Kad susrete koga mrka lica, kad ču kakovu tvrdu rieč, nepomisli nikad, da se to tebe tiče, tebe ticati može, kad doču, kakovu crnu nezahvalnost, nisi gledalo, nisi slušalo, nisi vjerovalo, srdce puno povjerenja, mladosti puna liepe tlapnje.

Nije dobro ostati vazda na onom mjestu, gdje si mladost svoju, sreću svoju proživio; iz poezije se prelazi po-

malo u prozu, izgubi se svaka liepa uspomena, nemožeš nikad više obnoviti si onu krasnu dobu. Žalostni i ozbiljni doživljaji izbrišu ti iz duše trag one dobe, u kojoj, pravo rekuć, nedoživiš ništa, ali koja ti ostane ipak najljepšom na svietu uspomenom. Kad si znanci od mladosti pripoviedaju male sgode iz liepe prošlosti, a drugi ih sluša samo uhom, a ne srdcem, taj se čudi, kako je moguće, da ozbiljne ljude zanimati mogu taki mali, neznatni doživljaji. Ta, dragi, nepripoviedamo ti mi, što smo doživili, da se tomu veselimo, već si pripoviedamo, kako smo osjećali mladi, sretni i veseli. Ona čuvstva nam u srdcu ožive, pa zato se od srdca smijemo i veselimo riečim i sgodam, koje tebe, moj čitaoče, nezanimaju, ako se sam nesjetiš vremena, gdje je i tebi dvadeset godinah bilo.

Prijateljstva, što ih čovjek sklapa u ono doba, trajnija su, nego ljubav u mladosti. Ljubav mladića je kao ružica, koja samo jedan dan cvate, ah, ali vam je ljubav miomirisna, žarka, čista, poetična, ljubav kojoj poslie neima para.

Moja ljubo, one dobe, koju sam opjevao u sto loših pjesamah, bože, gdje si i šta si, stotinu je izza tebe bilo procvalo novih ružah u mom srdcu, a ti valjda više neznaš ni mog imena; prijatelji moji od onda, vi ste još isti, koji ste bili, vi ste mi probudili vašom nepromienjenom ljubavi svu mladost u duši, medju vami bilo mi, kao da smo opet sred sredine one krasne dobe bili. A moj Osieku grade, tvom idiličnom miru, nepromenljivosti tvojoj, sladkom snu, koji evo snivaš već toliko lietah, tebi imam zahvaliti, da smo prošlost toli liepo i podpuno obnoviti mogli. Da su moji prijatelji bili na malom poprištu, gdje se velike ideje bore, na uzkoj areni, gdje se ljudi otimlju za komad krušca kao biesni, pa samo mrmljajuć i buljeć oči gledaju kad je tko uspio glodati kakvu košticu, na takom mjestu, Bog zna, nebismo li se već sukobili bili, nebi li se razišli, nebi li svoju prošlost, svoju mladost zaboravili bili. Kao što je Pompeji pod pepelom ostao čitav, tako naše uspomene, naša ljubav u tebi, moj Osieku grade.

Kako su se raztepli i promienili drugi moji od starine, ili da bolje reknem, od mladosti prijatelji.

Jedan, sentimentalan, zanosan, oženio se, razstao se od žene, uteko, pa je negdje u dalekom svietu trgovac, drugi veseljak i ljubimac djevojakah, sada je debelom trbušinom filistar u nekakom gradiću, sanja ob dan, a po noći spava, treći, čudo božje, uzor mladić u svakom obziru, propio se, pa od pijanstva propao i tako cieli niz još drugih, tko bi ih nabrojio! Samo vi, moji dragi osiečki prijatelji još ste isti onaki, kakovi ste bili jedan dobar, drugi duhovit, treći sviuh nas mezimče, naš stari, šaljivi, pohrvaćeni Tirolac. Svi su se razišli, vi ste ostali na okupu, svi su se promienili, vi ste oni, koji ste i bili, nepromienjeni, kao i sam liepi moj stari Osiek grad, kad sam došao medju vas, zar je čudo, da sam zaboravio sve ote godine, što se nevidjesmo, da sam se pomladio, da se je proljeće u moje srdce vratilo? Ti, moj stari druže, nešto imaš sjajnu bradu, uviek ti se je sjala u ljepoti, valjda si ju zato malo srebrom izprepleo i nakitio, — jel, ta to nije promjena; a ti, moj prijane, nešto si se malo ko ugojio, ali se krećeš isto tako živo i okretnoj ko i onda, dok si bio tanak; a treće moja dobra dušo, zašto držiš šešir na glavi, ah, ah jer si posto osjetljiv na propuh, istina, istina, pravo je, pokri se, sakri mi siedu kosu na glavi, da nekvariš iluzije. Vidiš, tako, sad smo isti, koji smo bili. Sjećaš li se toga — onoga — sjećaš li se ote — one — te — ne — ah — a ti? — haha! I pred očima nam se diže cieli onaj niz liepih milih licah, punih njedarah, sjajnih očiuh.

Kao što hodočastnik obilazi crkve, tako podjoh vidjeti i te moje mile uspomene, ali zlo i naopako, te su se doista vrlo promienile kraj sve čarobne sile Osieka grada. Jedna, ha, kako sam nekoč protrnuo, kad me je od šale poljubila, sad je udovica, ostara, mršava i mala, i sad me je poljubila, i sad me je protrnulo, ali drugačije. Druga, udata, tamo negdje za nekakvog trgovca; ljepota ženska, vatrenih očiuh, crne kose, krasnog stasa, a sad široka, mutnog oka, siede kose. Treća. Podjoh kroz drvored oko tvrdje. Na klupi sjedila, pa plela nekada meni nepoznata mala stara ženica. „Eno vidiš: to ti je liepa Anka, koja te je toli žarko ljubila“. — Jel moguće, gospodjo ili gospojice Anko — „gospojica, gospojica“ uzdahnu ona — s kim? . . . . „zar

me više nepoznate, mene, ja sam taj i taj. Nesjećam se više imena, prosti bože — ali kad joj krstno ime rekoh, tad porumeni, skoči pa mi ruku pruži. Poljubio sam tu uvehlu ruku, pa sam bio tronut. Podjosmo dalje, zamišljeni, a ona osta, pa je dalje plela. Za mala nam se uhvati u lice duga srebrna nit, ko paučina. Što je to? — ah — Njemci to zovu „Altweibersommer", a mi? — „Vilinske niti". Koliko li je taj izraz poetičniji i ljepši. Je li si ti Anko, dušo, one niti prela?

Dodjosmo opeta u tvrdju. Tu se je ipak nešto promienilo od onda. Na jednom je dimnjaku roda načinila gniezdo. Šteta, da se je častna ta obitelj, koja močvarna i mirna mjesta traži, već odselila bila.

II.

Vuka. — Put u Djakovo.

Odvezoh se iz Osieka. Sred ceste u tihom gradu ležao je zec pa spavao, a kad mu se konji približiše skoči, pa uteče sav uplašen od tolikog prometa. Kažu ljudi, da to znači nesretan put, kad komu zec pred koli projuri, kod mene se izpunilo, jer pred Čepinom puče osovina, točak spade, a kola mal da se neizvališe. Bilo mi je, ko da smo zašli u dubok jarak. Srećom bijaše blizu nekakav dvorac, pun ženskadije, nepreosta mi drugo, no dovući si sam velik kolac, koji tamo dobih, pa ga privezati pod kola, koja se nekako mučno odteturaše do Čepina. Le Sage u svom Gil Blasu nikad bez razloga nepripovieda, da su se komu kola slomila, već to čini samo zato, da imadu njegovi putnici vremena ili slušati ili pripoviedati kakovu pripoviest. I meni bi dakle bila dobra sgoda, da sad izpoviedam što zanimiva o Čepinu. Imao sam kada proći se selom, dok su mi kola popravljali, imao i vremena, da podjem vidjeti, što li je obćina već pripremila za izložbu. Gospodina načelnika i bilježnika nebijaše. Na pitanje, je li od vlade već došao kakav dopis, tičući se iz-

ložbe, odgovoriše mi, da jest, a na pitanje, šta je u tom poslu učinjeno, rekoše mi, da je akt „riešen“. Neznadoše mi reći, šta to znamenuje; u ovom slučaju toliko sam razabrao, da nije učinjeno ništa, već da je dotični akt birokratičnom formulom providjen došao „ad acta“. Zamolih gospodu, da stvar rieše i praktično, da se zauzmu, pak da nam gledaju poslati na izložbu što više predmetah iz Čepina. Nedvojim ni časa, da će oni to učiniti, pak da će iz Čepina bar toliko stvarih doći na izložbu, koliko iz Osieka, gdje je trgovačka komora sakupila, čujemo, silesiju predmetah, kojim ćemo se prigodom izložbe diviti moći. Ta u Osieku ima mnogo majstorah, koji za seljaka izradjuju, što mu za svakdanju potrebu treba, jamačno će mnogobrojni tamošnji rodoljubi nastojati, da se svega toga na izložbu pošalje. Čepin, kako mi se čini, neće zaostati.

Jeste li kad vidjeli brijačnicu na selu? Šiša se i brije u sobi, gdje se spava i ruča, tako, da prostorija nije baš osobito sgodna za družtvene sastanke. Pa ipak, gdje nema apotheke, brijačnica zastupa ono, što su u gradovih kavane. Ljudi se sastaju na razgovaranje i ogovaranje, dolaze, da čuju novinah, kojih „berberin“ uviek sjaset znade, jer on je seoski journalista, koji neštampane svoje viesti sam po selu širi. Uputih se dakle k njemu, nebi li ondje koga našao, pa sbilja nadjoh nekoliko majstorah, kojim razložih svrhu izložbe, nadajuć se ujedno, da će po brijaču ta tumačenja doći do većeg publiciteta, nego po onom „riešenom“ aktu.

Šteta, da nisam liepoj učiteljevoj kćerki mogao raztumačiti program izložbe, kako je graciozno samnom tražila staroga otca, koji me u veži svoje kuće primi i odpravi, tako bi sigurno i za izložbu tražila bila obrtninah, kojih njoj lje nitko odbio nebi, kao što joj nebi ni ja znao baš ništa odbiti. Ali šta ćemo, ona izčeznu u sobu, a ja se moradoh zadovoljiti obećanjem čestitoga starca, da će učitelji o izložbi „viećati“ u sliedećoj svojoj skupštini.

Kola bijahu popravljena, a mi se odvezosmo dalje, pak stadosmo u Vuki kod načelnika. Izrekoh svoju molbu što rječitije mogoh, ali mi načelnik iskreno reče, da je tolikim poslom obterećen, da nemože još i tomu dospjeti, pa se brinuti i za izložbu. Što sam na to mogao odgovoriti, kad je

istina? Obćinski su činovnici osobito utjerivanjem poreza tako zaokupljeni, da nedospievaju ni k najnuždnijim obćinskim poslovom. Da se izvanslužbene, često vrlo tegotno stečene zasluge obćinskih činovnikah primjereno nagrade, — a tomu netreba ni novacah, — u ovakovih bi se sgodah ljudi radje odzivali, radje još i taj teret na se primali.

Pošto s te strane nisam dakle imao mnogo nade, da će za izložbu biti stvarih iz Vuke, koja obiluje narodnimi obrtninami, zamolih mladog nekog vrlog svećenika (gorljiva Hrvata), neka mi ide na ruku. Pred njim se otvoriše sva vrata, tako bijaše obljubljen i štovan. Žene nam iznesoše, što zaželismo, pa nam odmah predadoše i bez pisma kolikogod htjedosmo ponieti. Samo kad izvadih knjižicu, da zabilježim zanimiv izraz, kliknu mlada snaša plaho: „nepokazujte našeg rublja, biti će odtud novo zlo na nas, eto piše, udarit će porciju na naše košulje."

Vuka, nesamo da je još sačuvala dobru tradiciju u svojih kućnih radnjah, već u tom mjestu ima i zanimih izrazah tehničkih. Stupovi, na kojih leži krov triema zovu se „l i n c i" (lienci). Naš narod dakle shvaća zadaću stupa, koji nosi, pasivno, stup je l i e n a c, koji neradi, već mirno stoji, pa počiva. Stari Grci naprotiv shvaćali su svoj stup kao aktivnu čest arhitekture. Raznoliko to shvaćanje izrazuje se i u načinu uresa, što ću pobliže razložiti u razpravi sa slikami.

Velik prozor na krovu štaglja, kroz koji se sieno na tavan baca, zove se u Vuki „l a k o m i c a", što je vrlo karakteristična rieč za zjalo, koje se „lakomi" za sienom. Karadžić kaže, da ‚lakomica' znači „žlieb, što njim voda teče u badanj". Mali ćilim u Vuki zovu „p o d p e t a l o", čim je ćilimu namjena vrlo jasno označena. „B o z a v c i" ili b o s a v c i su pletene, čarapam slične cipele, što jih ciganke pletu, a seljakinje na bosoj nogi nose. „Č e n a r" ili „d e r e k l i j a" je tanahna pamučna otka, u koji su uvedene strieke od debljega pamuka, koji svagdje zovu „vul". Čudio sam se, koliko ima vrstih te u Slavoniji i nekadanjoj Krajini vrlo obljubljene otke, koliko vrstih i koliko imenah. Čenar, u koji su uvedene tanke niti od samo jedne čišanice vula, zove se „čenar s e s t r e n i č a r", a ima dereklijah na sto takvih čišanicah. S e-

strenica znači inače škuljicu, koja se u platnu napravi, kad jedna nît od osnove provučena kroz „nite“ izpadne, a to bude, kad se uzmu od prve „nite“ dva kotalca, valja bo uviek uzeti jedan kotalac od prednje, drugi od stražnje nite. Nite su na tkalačkom stanu medju dva štapa izprepleteni konci, kroz koje prolazi osnova. Takvih „nitah“ ima dvie ili više, kako kad, prema osnovi. Žene kažu:

„Tki dok u brdu dvi.
„Po jedno nevalja, jer će bit sestrenica.“

Taj čenar sestreničar zovu u Vuki „divlji čenar“. Kad su strieke na čenaru široke, onda se zove „pantličar.“

U Vuki zovu „čunčanu“ otku, koju u Bačkoj zovu „čončanu“, a u Krajini „klečanu.“ Sve te rieči označuju onu vrst otke, u koju su mjestimice gusto utkane nîti, pa tako izradjene grane i cvieće. Kod Karadžića se spominje mjesto u narodnoj pjesmi, gdje se govori o klečanoj kecelji, a i ja sam čuo pjesmu:

Sinoć majka svjetovala Jovu:
Kad ti podješ na ugled djevojci,
Ti negledaj vezene rukave,
Ni ti gledaj klečane kecelje itd.

U Vuki, pa kasnije i drugud, našao sam osobito na rukavih ženskih oplećakah takovo utkano bielo cvieće, o kom kažu, da je „klečano“.

Da sad podjem tumačiti i sve ostale vrsti čenara: voranac, gurmavac, košaričar, pritkavan, odnički, vinkovac, mašak itd. dodijao bih i najuztrpljivijemu čitatelju, koji je sretno probavio iste kukce, koji mu se neslano u „Viencu“ nude.

Samo mi je spomenuti svileni čenar, jer sam tu prvi put vidio tanku onu samo od najfinijih kokonskih nîtih tkanu derekliju, u koju su se osobito liepe i gizdave djevojke još prije malo godinah oblačile, pa ma i bila najljuća zima. Kad bi jih zapitali: „Ta divojko, zar ti nije zima?“ odgovorile bi „Tko je mlad, tekar mu je hlad!“

Kako djevojke odgajaju, da tako podnašaju zimu, vidjesmo u Vuki. Bijaše dan hladan i vjetrovit, mi se zavijali

u dva i tri kaputa, pa iste žene u gunjac i maramu, a malo liepo debelo djevojče od jedno četiri godine golo golcato hodalo i po kiljeru i po dvorištu, a kraj toga ponajbolje volje bilo, te nam se sladko nasmijalo, kada odosmo.

U Vuki još nose liepo svoje narodno odielo, vezeno osobito liepo i ukusno. Žene vežu, kao skoro u cieloj Slavoniji, glavu „šamijom," a preko nje prebace još jednu maramu tako vješto, da izgledaju kao liepe talijanke. Djevojke si spletu kosu u sedam, dva prsta širokih pletenicah, a s timi oblažu odasvud glavu.

„Da vidite gospodine, kad se na novo počešljem, onda je liepo, sad sam već osam danah češljana, pa je kosa malo već pokvarena."

III.

Djakovo. — Crkva.

Da iskreno kažem, skoro me je stid, pisati o umjetnosti.

U nas je polje estetike, kao njiva bez gospodara, na kojoj svatko svoje konje pase po volji, pa tako i naši divlji estetičari svog pegaza, koji je vrlo oporan parip, pak se rado rita, kad ga tko iz njive tjera. To je prava i istinska sramota i pogrda kakve takve hrvatske slikarske umjetnosti, pa osobito kritike, da je u nas istom komu dozvoljeno, sjesti na sudačku stolicu, pa zabavljati obćinstvo s tim, što se njegovoj naivnoj duši liepo ili lošo čini. Ti naši divlji estetičari osobito rado idu u lov za novimi zviezdami na obzorju domaće umjetnosti kao astronomi, koji vrebaju na kakvu novu repaču. Slikari i slikarice zanimaju jih dotle, dok još nisu učili slikati, dok još dakle ništa neznadu o umjetnosti, pa su s timi pisci na istom stepenu estetske naobraženosti. Oni osobito rado preporučuju takove mlade, od njih odkrivene genije zemlji, da iz njih načini umjetnike. Žalostni! Njihovi sadašnji protektori biti će jim najljući protivnici, čim se znanje umjetnikah bude diglo nad uzki njihov horizont. Tako

i naš siromak Mašić. Dok je bio djakom, sve je bilo dobro, ali sad, odkad ide originalnom umjetničkom stazom, koju u nas slabo tko razumije, a na kojoj je pobudio živo odobravanje u Monakovu, veliku pozornost u Beču, oduševljeno priznanje u Berlinu, sad se u nas Mašić više necieni, njegova u rečenih gradovih pohvaljena slika „Guščarica na Savi“, koju je družtvo umjetnosti velikim troškom publikovalo, za naše je „poznavaoce“, što kaviar za raju.

Osobito oštro porezao se je neznani pisac u „Pozoru“, koji je ocienjivao Methudyeve slike.

Kad tko piše o umjetnosti, mora osim teoretičnoga znanja imati i znanja tehničkòga, da znade razpoznati kopiju od originala, mora poznavati monumente i nove i stare. Da je toga znanja bilo u „Pozorova“ referenta, nebi mu se bilo dogodilo, da bi ocienio bio inače hvale vriedne, početničke kopije, za originale. On sasvim oštroumno i temeljito iztražuje, kamo bi uvrstio Methudya, da li u „impresioniste“ ili kakve druge „— iste“, a u istinu Methudy za sad nije još drugo, no „kopista“.

Kažu, da Methudy nije pod svoje slike napisao, da su to kopije, već, da je napisao samo svoje ime. Ja toga nemogu vjerovati, pa ako se je sbilja dogodilo, nevjerujem, da je učinjeno namjerom, da se tko prevari, pa da se kopije hotimice metnu na ogled i nude na prodaju pod izlikom, da su to originali. Ako je obćinstvo uslied te neopreznosti nasjelo, pa ako je nasjeo valjda i koji kupac, nije velika šteta, ali kad tko sjedne, da piše ozbiljnu kritiku, pa nasjedne, onda je to od prilike isto, kao kad bi tko prevod kojeg komada od Sardoua, koji je u velikih gradovih već sto putah glumljen, po novinah često ocienjen, uzeo za originalan hrvatski komad, pa bi ga prema tomu ocienio.

Što da se kaže o piscu, koji tri slike, tri kopije po Rusu, Leu-u i Thorenu, kojim umotvori vise već deset godinah u bečkoj akademičkoj galeriji, ocienjuje za originale? Što da se kaže, kad ljudi, koji nevide ogromna nesklada medju savršenom kompozicijom i početničkimi, nedostatnimi, tehničkimi sredstvi, kad ljudi, koji na prvi pogled nepoznadu način najboljega bečkoga i najboljega düsseldorfskoga slikara

krajevah, koji neznadu za Bretonova imitatora u Parizu, kad takvi ljudi idu pisati o slikarskoj umjetnosti?

Zar da me dakle nije stid, pisati u takovom družtvu o umjetnosti? —

Pišuć o umjetninah u Djakovu, bodri me na pisanje, što imam tu boljeg od sebe predšastnika, koji je u posebnoj knjižici „Stolna crkva u Djakovu. U Zagrebu 1874.“ pa u „Viencu“ opisao crkvu i neke slike u njoj. Od onda napredovala je crkva, umnožale su se slike tako, da ima mnogo nova reći o njoj.

Djakovačka crkva dična je kruna liepe ubave Slavonije. Kao dva žarka plamena ljubavi za vjeru i domovinu dižu se njeni tornjevi visoko k nebu, te pozdravljaju putnika dolazećeg ma s koje strane; kao liep, podpun a bogat sklad s orguljah prelievaju se, stapaju, iztiču oblici njene vanjštine.

Kažu ljudi, da je prevelika. Crkve se negrade kao štaglji, podrumi i staje prema potrebi praktičnoj, već se grade prema potrebi idealnoj. Crkva u Laachu još jedanput je tolika, kolika je crkva djakovačka, pa cielo mjesto nebroji tisuću dušah, stolna crkva u Kölnu i mnoge druge glasovite katedrale nesamo da su prevelike za dotično mjesto, već su u obće suvišne, jer u dotičnih gradovih ima za potrebu dovoljno drugih crkvah. Nečudim se, kad tako prigovara krčmar, koji onoliko sobah gradi, na koliko gostih računa, nečudim se, kad tako govori čovjek bez vjere, koji u obće neodobrava, da se dan danas crkve grade, ali se čudim, kad prigovaraju dobri kršćani, pa isti svećenici. Kad kršćanin, pa svećenik pomisli, da je u euharistiji uviek prisutan pravi Bog, pomisli, da se ima za tu euharistiju sagraditi stan, onda će uvidjeti, da za takav stan mjera nemože biti u praktičnoj potrebi, već samo u granicah mogućnosti, koja opredieljuje, dokle svoju želju izpuniti možemo. Kad je nabožnomu svećeniku graditi u euharistiji prisutnomu Bogu kuću, onda će ju graditi koliko može liepo i veličanstveno u razmjerju, ne s potrebom, već s uzvišenom zadaćom. Ovakovim mišljenjem bili su proniknuti oni, koji su stare katedrale zasnovali, ovakovom misli oni vitezovi i plemkinje, koje su vlastoručno dovažali i donašali kamenje za gradnju tih katedralah, ovako je mislio i sagraditelj stolne crkve u Djakovu, kad je svoj imetak, svoj

mir, i petnaest godinah umornoga rada uložio, da taj velebni hram sagradi što je ljepše moguće. Ljepote je znatan dio i primjerena veličina, da se dakle gradjevna misao posvema izrazi, moralo se je baš u onakoj mjeri graditi.

„Šteta, da crkva nije u Osieku". Nisam toga žalio, ni želio, volio bih reći „treba i u Osieku, da bude krasna crkva". Spomenici, kakav je tom crkvom dignut u Djakovu, nisu ures samo kojemu gradu, već su ures čitavoj zemlji, pa je sbilja svejedno, u kojem su, i kakovu gradu. Niemci su digli krasan oriaški spomenik sred neke šume, Francezi na pustih otocih i samotnom žalu, a i naši predji dizali su divne dvorce i velike crkve u tihih dolinah i na pustih bregovih.

Crkva djakovačka gradjena je u stilu romanskom i to one dobe, gdje se počimaju prelievati oblici u gotski stil. U vanjštini prevladjuju oblici romanskoga sloga, dočim se unutra razvijaju oblici gotike. Sagraditelj crkve u opisu toga svoga veličanstvenoga djela veli, da je slog romanski odabrao „prema providencialnoj svrsi, koja u našem položaju leži, — jer se u tom slogu dva življa, zapadni i iztočni, u skladnu cjelinu spajaju".

„Zašto crkva nije gradjena ili čisto romanskim ili čisto gotskim stilom?" I ovo su pitali gdjekoji, govoreći i o djakovačkoj crkvi. Pošto je to spomenik u našoj domovini medj novimi prvi, vriedno je, da se razjasne sva pitanja o njem, pa i ovo.

Umjetnost izgubila je bila već u prošlom stoljeću svaku svezu sa starom tradicijom, ostala je bila samo neka tehnička vještina. Dogodjaji velike revolucije prekinuše savez i s tom tehničkom predajom tako, da su umjetnine iz prvih decenijah našega stoljeća mrtve, bez stila, bez osjećaja, pez poezije, bez ikakova poleta. Mjestimice borili su se veliki dusi u raznih granah umjetnosti za boljkom. U slikarstvu tražili su Cornelius, Overbeck, Genelli, Veit, Koch i drugi spas u proučavanju umjetninah talijanskih iz 15. i 16. stoljeća, u kiparstvu vratio se je Canova i Thorwaldsen na starogrčku predaju, a u arhitekturi tražili su Klenze i Schinckel nove uzore istim putem u poganskoj prošlosti. Da tu nije bilo spasa za crkveno graditeljstvo, po malo su uvidjali i najzanešeniji štovatelji klasične umjetnosti. Što je

u to vrieme većih crkvah gradjeno, oponašalo je ponajvećma crkvu sv. Petra, jer su u tom ogromnom djelu uspomene na pogansko graditeljstvo žive, pa je zato jedina ta crkva bila razumljiva modernim klasicistom. Tako posta Ostrogonska crkva, koja je impozantna svojimi razmierji, koja liepo pristaje u krasnu tamošnju okolicu, pa je na mjestu, osobito pristalu za crkvu i svaku monumentalnu sgradu, ali koja je sve drugo, samo nije kršćanska crkva.

I opet ide Franceze velika zadaća, da su oni pokrenuli umjetnost na bolje staze, da su opet nadovezali pretrgnutu svezu sa čisto kršćanskom crkvenom umjetnošću. To nebijahu ponajprije umjetnici, već bijahu pisci, kakav je Chateaubriand, Montalambert i drugi; oni prokrčiše put, Didron Cahier i Martin, pa ciela legia učenjakah nastavi i izradi, što su oni potaknuli, a na tako utrtom putu počeše umjetnici svoj rad, a medju njimi i takovi, koji su uz praktično vršenje umjetnosti o njoj izvrstnih djelah napisali kao Violet le Duc. Kao što su Niemci Franceze u svakoj sgodi sliedili polahko, tako i tu. U Njemačkoj još su se prepirali, hoće li se romanskim ili gotskim stilom graditi, dočim su u Francezkoj već po svuda obnavljali umjetnost gotskoga stila, dočim su ga, potaknuti revnovanjem Puginovim, i u Englezkoj posvuda prihvatili. Istom restauracijom Kölnskog veličajnog hrama, istom pošto je Hase cieli grad Hanover stilom gotskim gradio, istom pošto su učenici Ungewitterovi, Hofstädtovi po svuda se razširili, istom pošto su se dusi, kakav je Schmidt, za gotiku zauzeli, prodre ona i na same akademije, gdje je, kao što je i danas na svih tehnikah, klasična šablona izključiva gospodarica bila.

Prije te pobjede smjelo se je na učilištih samo o romanskom stilu govoriti, jer su si profesori utješili klasicističnu savjest tim, da je romanski stil neka protorenesanca, pa zaoto neprotuslovi nauci o jedinoj i izključivoj vriednosti klasičnih oblikah. U to vrieme vlade romanskog stila pada Hübschova restauracija stolne crkve u Speyeru, gradnja Neulerchenfeldske crkve u Beču, u to vrieme padaju i prvi koraci, što jih je biskup Strossmayer učinio za gradnju svoje crkve, na koju se je on pripravljao vrlo savjestno, proučavajuć razna djela o umjetnosti.

Kao što bi svaki razborit, učini i on, obrati se na graditelja, koji je već po svojoj poziciji jamčio za to, da je jedan najboljih u svojoj struci, obrati se naime na profesora graditeljstva na akademiji u Beču, Roesnera. Ovaj izradi osnovu u stilu, tad na akademijah jedino mogućem, u stilu romanskom. U ono vrieme bijaše Schmidt već u Beču, te je Roesneru pomagao savjetom. On je uticao u sastavljanje osnovah za djakovačku stolnu crkvu. Schmidt bio je sa sobom od početka svog umjetničkog rada na čisto tim, da su iza razvoja trajavšega kroz stoljeća, umjetnički graditeljski crkveni oblici našli podpun izraz, savršenu zrelost u stilu gotskom. Njegov upliv na osnove Roesnerove mogao je dakle ići samo za tim, da približi odabrani slog što više savršenijim gotskim oblikom. Ovo je smio učiniti tim više, što u romanskoj umjetnosti ima doba prelaza, gdje su se u okviru romanskom počeli oblici gotskog stila razvijati.

Tim dakle, što nije strogi romanski slog u osnovah djakovačke crkve pridržan, postigla se je veća sloboda, otvorila se je mogućnost i za slobodnije slikanje, koja bi morala biti nalik bizantinskoj, da se je strogo arhaično postupalo kod gradnje. Tim, što se je gradilo slobodnije, postiglo se je to, da je crkva živo i organično zamišljena, da je srećom daleko od svake akademičke šematičnosti.

Što je romanskog stila na djakovačkoj crkvi? Gdje leže elementi gotskoga sloga?

To je ponešto težko razložiti, ako se čovjek hoće držati granicah feljtonistično pisanog članka. Srećom imam već priličan broj svojih bivših slušateljah, kojim su dobro poznati glavni oblici i romanskog i gotskog sloga, tako da ćemo se lahko razumjeti.

Razmotrimo tloris crkve.

U romanskih crkvah bijaše tloris tako razredjen, da su polja križnih svodovah bila kvadratična, a da su na jedan kvadrat u srednjoj ladji išla dva mala kvadrata pobočne ladje. Ovo razmierje 1 : 2 pobočnih ladjah sa srednjom ladjom vrlo je spretno, ali je tim arhitektura jako vezana, ako se strogo ima držati tog razmierja. Prelazni i čisto gotski stil, odriče se zato tog strogog razmjerja, pa bi-

moj prijatelj matematičar iz Tirola rekao, da je tud razmjerje 1 : n, da dakle pače može biti 1 : $\sqrt{2}$, što u poštenu hrvatštinu prevedeno znači, da širina srednje ladje može biti jednaka i diagonali kvadratah u pobočnoj ladji. Što iz toga sliedi? Stvar je sasvim jednostavna. U romanskom stilu kvadrati su *srednje* ladje mjerilom crkvi, dočim su u crkvah prelaznog i čisto gotskog sloga često kvadrati *pobočnih* ladjah mjerilom i srednjoj.

Tako je u djakovačkoj crkvi; mjere nisu kao u čisto romanskih crkvah udešene prema kvadratu u prekrižju, gdje stoji glavni oltar. U djakovačkoj crkvi ide na jedan oblongi četverokut u srednjoj ladji jedan kvadrat u pobočnog, a diagonala tog pobočnog kvadrata je mjera za širinu srednje ladje. Dva dugoljasta četverokutna presvodjena polja u srednjoj ladji nisu jednaka četverokutu na prekrižju, kako bi to moralo biti u crkvi čisto romanskog stila.

Glavna i poprečna ladja sieku se, pošto su obje jednako široke, biti će na prekrižju naravno strogi kvadrat, tu je glavni oltar. Prostor nad njim okrunjen je liepom kupolom. Glavna srednja i poprečna ladja svršuju se u naoble apside, što je opet način romanskog sloga.

U crkvah romanskog sloga označeni su presvodjeni kvadratni odjeli srednje ladje tim, da su veći i jači stupovi na četiri jim roglja, a kvadratne manje odjele pobočnih ladjah označuju manji stupovi, koji stoje u sredini medju onimi jačimi, pa su s njimi napose spojeni nižim lukom, nego li je luk, koji spaja jake stupove. Gotski stil, pošto se je odrekao stroge mjere kvadratah, mogao se je odreći i toga nejasnog razredjivanja stupovah, mogao je sve lukove dignuti nad istu visinu; tom stečevinom gotike poslužio se je i Roesner, u njega su luci, koji spajaju stupove srednje ladje, jednako visoki, kao u gotskih crkvah, ali nisu šiljasti, već obli, kao u romanskih.

Stupovi u romanskih crkvah vrlo su krjepki i težki, gotski slog jih pretvara u tanahne snopove stupovah, pa tim povisuje ljepotu svodovlja. I tu je djakovačka crkva u smislu gotskog sloga zamišljena, njeno je svodovlje po-

stavljeno na gotske snopove stupovah, koji su kapitelom rano gotskog stila urešeni.

Samo svodovlje nije težko, zaoblo svodovlje romanskoga sloga, već je stavljeno, kao u gotici, na rebra; ono je sastavljeno od šiljastih kapah, čim je postignuta mnogo veća lahkoća, ljepše crte i širi prostor uz tanahne zidove, koji su opet kao u gotskom slogu opirači i nastrepnimi luci učvršćeni.

Prema tomu prevladjivanju oblikah gotskog stila i oltari su tim slogom sastavljeni, graciozni i preliepi, pravi uzori dekorativne, crkvene umjetnosti. U vanjštini djakovačke crkve prevladjuje romanski slog. Pročelje je dosta jednostavno. Romanski slog, spojivši tornjeve s crkvom, odrekao se je ondje, gdje su tornjevi u pročelju, mogućnosti, da sa svojimi dekorativnimi oblici poluči velik efekt, pa se više oslanja na liepo poredanje i slaganje velikih gradjevnih sastavinah. Na romanskih crkvah zato ima često pet, pače i sedam tornjevah, kupola itd. Pročelju djakovačke crkve do sad su jedinim uresom dosta jednostavni postali i veliki obli prozor, rozeton. Hoćeli slike na majolici, koje će se uvrstiti u uložnice na pročelju, povisiti mu ljepotu, to će se viditi. Pročelju mnogo pomažu dva vrlo originalna i liepa zdenca pred crkvom, koje je Schmidt na osobitu biskupovu želju onamo sagradio oblikom opetujućim crte sa tornjeve kape. Ovo bijaše vrlo sretna misao, jer sad crkva s preda neprestaje naprečac dugom, ravnom, neprekinutom crtom tornjevah.

Vrlo liepo je gledati crkvu od zada, gdje se osobito bogato skladaju oblici apsidah, kupole i tornjevah. Mirni, jednostavni dekorativni oblici romanske umjetnosti vrlo dobro pristaju uz to bogatsvo gradjevnih oblikah tako, da je odtud crkva ljepša, nego da je gradjena gotskim slogom. Ovo je djelo sretne inspiracije. Gledajuć crkvu odavde vidi se, da ju je zamislio umjetnik, da je rodjena, a ne po šablonah mučno sastavljena.

Znameniti dio crkve jest ogromna kripta izpod nje, koja je sama po sebi već velika crkva, u koju do 2000 ljudih stati može. Liepa velika kripta u troje je razdieljena, svodovlje joj se upire u stupove i pilove, a svud naokolo

su mjesta za grobove, kojih je toliko, da će biskupom i kanonikom za stoljeća biti mjesta. U toj kripti ima ukusan oltar, kako tomu mjestu dolikuje, jednostavno urešen. Nad tim oltarom je uložnica, koju si je biskup sagraditelj odabrao za svoje posljednje počivalište. Bog zaštitio naš narod još mnogo godinah od tog težkoga udarca, da mu veliki dobrotvor njegov sidje na uvieke tamo dolje, odkud ćemo ga tada htjeti nokti izkopati, kad osjetimo neizpunivu prazninu, koja će iza njega ostati.

VI.

Budrovci. — Požar u Djakovu.

Kad tko kaže u Djakovu, da ide u Budrovce, onda se ljudi smiju. Kad sam dakle i ja izustio želju, da podjem u Budrovce, nisam takodjer mogao izbjeći sardoničnomu posmjehu mlade gospode, koji se je povisio, kad mi se pridruži umjetnik, koji je dobio pridjevak „bega budrovačkoga“. Put u pakao, kažu, da je ravan i ružicami posut, ali put u Budrovce bogme nije. Biskupovi konji vozili su ko pomamni, a mi smo u kolih poskakivali i jecali, pa se sve jedan drugog držali, da nefrknemo kamo u grm. Došavši u selo glasovito radi svojih vitkih, crnookih djevojakah i snašah, podjosmo u kuću Erdeljićevu, ne da se nagledamo tamošnjih ljepoticah, već da potražimo babu Katu, za koju nam rekoše, da znade vrlo liepo bojadisati. Sjedoh s njom na prag kiljera, pak se stadoh o svem i svačem razgovarati, napokon ju sretno i nagovaram, da mi priobći recepte za bojadisanje. Ona mi jih priobći toli plastično, da bi po tom naputku koja to čitateljica sbilja mogla kušati bojadisati, što bi joj se ljepotom i trajnošću boje svakako izplatilo.

R e c e p t z a ž u t u b o j u. U kotao metne se vode i **s l a n c a**, pa se raztopi i zavri. Kad voda malo ohladni, onda se salije u lonac, pa se vuna u njoj „zapani“. Tako ostaje tri dana, onda se izvadi, pa se malo „umani“, zatim opet metne u lonac s vodom od slanca i na novo ostavi tri dana. Kad se vuna ovako dosta oslani, onda se

izvadi pa osuši. Sad se uzme mnogo trave „z n a n o v i t i“, pa se dobro skuha. Neka dugo ključa, samo da nepokipi. „Kad voda dane“, onda se s tom čorbom od znanoviti vuna polije. Ako nije dobro prvi put, onda nek se znanovit podgrije po drugi put, pa vuna opet polije. Kad je voda dobro slana, onda se bolje prihvati.

Uvriedjeni D. J. veli doduše, da neznam hrvatski, jer sam negdje upotriebio rieči „črčkati i lizati“, ipak mislim, da nisam baš sam, koji bi morao zapitati, što će reći „zapaniti“ i „umaniti“. Prva se iz saveza tumači, druga znači, da se vuna rukama protare. Kad voda više nevrije, ali je još vruća, onda se o njoj kaže da „dane“.

C r n a b o j a pravi se evo ovako: Nastruže se jalove kore, pa se dobro skuha. Kad voda dane, vuna se polije. U čorbu od jalove kore, koja u kotlu ostane, metne se g a l i c e, skuha se, pa vuna opet polije. Nebude li dosta crna, može se pridodati „crnog drvca“ iz dućana, pa još jedanput politi. Onda se opere u lugu, pa je gotovo.

Kako u tako liepom razgovoru bijasmo, a ja bilježio te zanimive recepte, pristupi nekakva baba, pa vidivši, što ja pišem, uzklikne: „Joj, babo Kato, platit ćeš bar triest vorinti porcije za to, što gospodin piše“. Sad bijaše našemu razgovoru kraj; kolikogod ju molio i nagovarao pa i novacah davao, nebijaše mi moguće, išta više od babe Kate saznati.

Vidivši da nema za nas više posla, podjosmo tesaru, koji zna graditi liepo šarane dimnjake s tankim, visokim i cifranim ražnjem. Obeća mi, da će model takova dimnjaka za izložbu načiniti, te mi priobći nekoliko tehničkih izrazah, koje je vriedno zabilježiti.

Što Niemci imenuju „falz“, to u Budrovcih zovu s o m i k, a izdjelavanja somika vele s o m i k š a t i (falzen). Što u Vuki zovu l a k o m i c a, to se u Budrovcih i drugih selih zove s o m. Otu rieč nenadjoh nigdje u značenju „frontispice“, za taj pojam od Osieka do Biograda svagdje imadu rieč „zabat.“ Žlieb na stupu, u koji ulažu daske od hambara, zovu „l a m b a“, izdjelavanje toga žlieba „l a m b i t i.“ U lambu se nemeće čitava daska, već se prireže na rubu, a taj prirezani dio, koji ide u lambu, zove se „k u l a k“.

Izdubljeno drvo za rub na bunaru, dakle „cilinder“, zovu „stubanj“ i „stumbol“, pa mislim da bi pristalija rieč bila za arhitektonski izraz „tambour“, nego li, da se ta rieč prevadja sa „bubanj.“ „Fancaga“ ili „vancaga“ glasi tudjinski, ali tom riečju neoznačuju samo tesari svoju malu sjekiru već i narod govori: „doći ću ti, ma s neba vancage padale.“ „Prosik“ zovu željezni alat, komu je njemačko ime „Haue.“ Isti prosik zovu i „trnokop“.

Vratismo se u Djakovo. Glas o naših željah razljegao se po selu, a zamolismo uglednog nekog Budrovčanina, bivšeg biskupskog pandura, da nam sviet umiri te stvarih za izložbu pošalje. I sbilja za koji dan dodje baka Staša u dvor pa donese keceljah (pregačah) i ćilimah. „Bako, znaš li bojadisati vunu?“ „Ta kako nebi znala?“ — „Pa ded mi kaži“. — „A što će to Vama?“ — „Ja sam meštar, pa hoću da mi žena djecu uči bojadisati.“ „E pa hajd, što ćete da znate.“ „Ta kaži po redu, sve šta znaš, kako se pravi žuta boja?“ — „Žuta? Ima u dućanu štirka, žuta ko gljive, ta se skuha. U tu čorbu metne se „znanoviti“ i koprive, pa se skuha. U tom se vuna ocrisli (smoči)“.

Ovaj me je recept zanimao, jer je varianta gore navedenoga, pa dokaz, da u jednom te istom selu na raznovrstan način jednu te istu boju tvore. Razpitujuć, što je ta žuta štirka, saznah da je anilinski preparat. Ota za bojadisanje i za ukus toli opasna kemična tvar prodire dakle u narod nesamo putem kupovne robe, već se evo kušaju i same seljakinje služiti njome.

Što nemogoh saznati od prve seljanke, to evo sada saznadoh, a to su recepti za druge boje.

Liepa tmasta plava boja ima recept vrlo pikantan tako, da je težko izreći ga dan danas, gdje se nemože više onako naivno pisati kao presbiter Theophilus, govoreći o načinu, kako se ocal utrdjuje. Plava se boja može liepo napraviti samo pomoćju djevojakah, kojim još nije oluja ljubavi razniela cvieće. Što Göthe u Wilhelm Meisteru veli, da se pred mužem tvori samo u znak najbližega poznanstva, to se od tih djevojakah uzeti mora, pa tim se opere vuna, kad je prije ovako priredjena: „Uzme se čivita dve funte,

pa se skuha. Dok se čorba od čivita kuha, uviek se drvenom kašikom mieša. U toj se čorbi vuna posmače, pa ostavi jedno tri dana.“ „Izvadi li se čivit?“ „Ne“. „Što onda?“ „Izvadi se vuna pa opere“. „Čim?“ Baka se stidljivo nasmije. „Da prostite, toga kazati nemogu, ta vi sve pišete“. „Hajd reci, pa neću pisati“. I sad mi reče, a ja dakako nesmijem napisat, kad sam obećao.

Bojadisanje crvenom bojom opisa mi baka Staša evo ovako: „U zemlji se uvriži sam od sebe „broč“. Od njega bude loza, ta se izkopa, pa suši, a onda stuče u stupke i prosije na sito. Dvije šake toga praha sa malo slanca kuha se, pa bude liepa crvena čorba. Vuna, prije nego će se metnuti u boju, izškropi se dobro vrućom vodom, kad ta voda ohladi, izvadi se vuna pa otegne, vrgnuv cigle i drvo u pasmo, pa tako otegnuto izsuši. Sad se vrgne u crveno“.

Tog dana polazio sam Djakovom, da tamošnje obrtnike pozovem, neka šalju stvarih na izložbu; neki obećaše, a žao mi je, da baš kolundžija nehtje poslati na izložbu ništa, izpričav se, da mora za vašare raditi, pa zasluživati. Djakovački kolundžija vješt je filigranskim radnjam, pa izradjuje osobito liepe mindjuše, koje seljakinje nenose tako, da si uho probuše, već jih na vrpci svežu oko uha.

U noći probudi me liepa harmonična zvonjava svih zvonah na novoj katedrali, zvonjava, koju sad prviput čuh. Crveno svjetlo, probijajuć kroz kapke mojih prozorah brzo me pouči, što ti žalostni zvuci znamenuju. Otvorih prozor. Cielo obzorje bilo je tako jasno razsvjetljeno, da nije bilo vidjeti na bistrom nebu malih zviezdah, same su velike treptale i sjale u mirnom veličanstvu nad svimi zemaljskimi jadi i strastmi, koje do zločina vode. Tako se slava i svjetlo ime u istinu velikih ljudih neda ničim potamniti niti crnom noći klevete, niti žarkim plamenom mržnje; tako u istinu plemenita srdca sjaje jednakim blagim svjetlom svoje uzvišene dobrote i kroz najcrniji dim nezahvalnosti, koja je na svietu tim veća, čim su dobročinstva veća.

Gorio je spahinski štagalj, u kom je bilo pol tisuće vozovah siena. Odtrčah na garište. Sav krov već je u plamenu, grede, rogovi i pajante izgledale su kao od usijanoga gvoždja, a iz te strašne rešetke sukljao je do ogromne visine silan,

malne biel plamen, iskre i snopovi gorućega siena poskakivahu kao rakete, bačene iz toga paklenoga kotla. Naokolo štaglja poslagani snopovi slame i silne hrpe pljeve gorili su tako, da nitko štaglju nemogaše blizu.

U slami mora da je bilo još mnogo pšenice, jer kad je dogorjela, iz hrpah je poskakivao plavi plamen ko od gorućega alkohola, skakutao, svuda lizao i po crnih brežuljcih plesao. Gledajuć tu igru, sjetih se svih pričah o viših stvorovih, živućih u plamenu, o elfah i vatrenih silfidah, o sjajnih zlatnih odjećah, o gracioznih, ali groznih plesovih. Goruća pljeva naslagana kao velik grob, samo je na slemenu gorila malimi plamenčići, kao da je tko za mrtve duše poredao svjećice.

Vatrogasci spasiše naokolo stojeće sgrade i ogromne plastove slame, a prepustiše, što je gorilo, svojoj sudbini, kako drugčije i nemogahu.

Zvona, koja su u početku govorila glasom užasa, samo kadkad još zazvoniše, kao kad čovjek u velikoj boli još koji put zajeca, zazvoniše, pa i ušutiše; osta straža i ljudi se razidoše na počinak.

V.

Djakovo. — Slikari crkve.

Ima tomu jedanaest godinah, što prvi put vidjeh staroga Seitza u Djakovu, gdje je tada sa svojim sinom Ludovicom preuzeo slikarije nove stolne crkve. Čudno bijaše obučen, pa se tako još i sad nosi. Radi te njegove poluorientalne nošnje imadoh lani u Zagrebu smiešan doživljaj. Za vrieme potresa bio je Falb u Zagrebu, štovan i uzveličavan, uzprkos učenjačkim krugovom. Potresi se nas povjestničarah umjetnosti više tiču, nego li to ljudi obično misle, jer su česti potresi imali velik upliv i na razvoj graditeljskih oblikah. Što mi je iz izvorah za poviest bizantinske umjetnosti bilo o potresih poznato, nije se nikako slagalo sa Falbovimi navodi, pa sam se zato trudio doći u tom pitanju na čisto. Napisah dopis o predavanjih u Beču, tičućih se toga predmeta. Nekoliko anonimnih dopisnicah iz Zagreba izazvaše me na papren

članak, koji je pristaše Falbove teorije u Zagrebu do dna duše ogorčio. Po gostionah vikali su proti piscu toga članka. Sjedoh sred takova kruga, ali će neki pošteni, stari, debeli filistar: „Gospodine to je bezznačajno“ — „Što za boga?“ — „Da vi onako udarate na Falba, pa se onda s njim družite.“ — ‚Ja da se sa Falbom družim? Ma ja ga vidjeh samo u Beču na predavanju‘. — „To nije istina, vi ste ga onomadne po akademičkoj palači vodali i s njim po Zrinjskovom trgu šetali.“ — ‚Ja?‘ — „Da, Vi!“ — Nakon dužeg razmišljanja i pobližeg tumača razabrah, da to bijaše stari Seitz, s kojim sam sbilja šetao i akademiju pregledao. Kako je onda Falb bio na glasu velikog proroka, nisu ljudi mogli misliti, da izgleda kao običan čovjek, pa kad me vidješe sa fantastično obučenim gospodinom, uzeše za sigurno, da je to Falb, ma koliko bilo nevjerojatno, da bi si on bio baš mene za druga izabrao.

Seitz je iz stare umjetničke obitelji. Njegov djed Mihaelo Seitz bijaše glasovit rezbar i ebanist, a otac mu Joh. B. Seitz poznati topograf, koji je izradio liep model grada Monakova. U tog Seitza bijaše osam sinovah i dvije kćeri. Skoro sva ta djeca bavila su se umjetnošću, bar umjetnim obrtom. Dobar glas steče si Franjo, kostumier na monakovskom kazalištu i slikar na ljepu', onda Josip poznati ciseleur, te Alexander Max, naš umjetnik. Dva starija ovdje napomenuta brata našega Seitza živila su i umrla u Monakovu, svaki od njih ostavi sina, Franjo Rudolfa Seitza, danas veleugledna umjetnika u Monakovu, a Josip Ottona Seitza, profesora slikarstva na monakovskoj akademiji. Naš Seitz rodi se g. 1814. u Monakovu. Istom 12 godinah star, posta učenikom velikoga Corneliusa, te osta s njim u Monakovu i Italiji, gdje mu je pomagao priredjivati studije za „posliednji sud“ u Monakovu. Kad se Cornelius u glavni grad Bavarske preseli, da rečenu sliku u crkvi sv. Ljudevita izradi, htjede povesti Seitza sa sobom, ali ovaj je volio ostati u Rimu, da tu na svoju ruku samo vlastno posluje, te stupi u savez s tadašnjom njemačkom umjetničkom kolonijom, koja je u to doba bila pokrenula umjetnost na nove staze.

Činilo se, ko da će se opet obnoviti krasno doba XV.

stoljeća. Thorwaldsen, Overbeck, Veit, Koch, Reinhardt bijahu čelovodje te umjetničke zadruge, koja je težila za najuzvišenijim ciljem umjetnosti. Naš Seitz izradio je do šestdeset slikah, koje su ponajviše u Englezkoj. God. 1831. odputova u Grčku i na brieg Athos, da se upozna točno sa načeli bizantinske umjetnosti, u kojoj je mnogo nepaženog blaga. God. 1843. oženi se Seitz sa kćerju saskoga ministra Platnera, koji je liepo djelo o Rimu izdao. Taj brak bijaše sretan i blagosovljen. Žena mu rodi više djece, koja umrieše još nejaka, osta mu samo sin Ludovico, rodjen 11. lipnja 1844. u Rimu, i kći, koja je udata u Milanu za bogata trgovca. — God. 1861.—63. izradi Seitz na ljepu slike u grčkoj metropoli Atheni, u tamošnjoj stolnoj crkvi. Za tu radnju dobi naslov profesora. God. 1870. preuze Seitz sa svojim sinom slikanje u stolnoj crkvi djakovačkoj. Kraj tih glavnih posalah slikao je Seitz u Kapeli Torlonia u Castelgandolfu sa Overbeckom. U ovo posljednje vrieme bijaše Seitz opet u orientu, na briegu Sinaiu, u Jerusolimu, Carigradu. — Godine 1879. umre mu izvrstna supruga naglom smrću u Folignu. Seitz nije osim svoga sina imao neposrednih učenikah, ali mnogi umjetnici, pa i sami naturaliste, koji se neslažu s njegovim monumentalnim smierom, dolaze ga moliti za savjet. Njegov sin Ludovico počeo je kod otca učiti već u svojoj šestoj godini, pak je još u djetinjoj dobi u pantheonu stekao više nagradah, pače jednu nagradu i za pokus plastični. Vidio sam taj model, vidio i jedan nadgrobni spomenik Ljudevitov, oba vrlo liepa. Ludovico nije nikada pohadjao akademiju. Prvu njegovu sliku, sveta tri kralja vidio je još Cornelius, te ju je u velike hvalio, druga slika prikazujuća Adama i Evu bijaše krasna, a treću sliku, koja je u Parizu na izložbi veliku senzaciju pobudila, ima biskup u svojoj galeriji.

Kada je biskup počeo graditi crkvu, nakanio je bio predati cielu slikarsku dekoraciju u ruke velikomu Overbecku, fra Beatu Angeliku današnje dobe. Overbeck bijaše već star, blizu smrti, pa nemogaše više preuzeti izradbu slikah na ljepu te izradi samo kartone, a za izradjenje preporuči biskupu oba Seitza, u kojih izgleda vriedne interprete njegovih uzvišenih, pravim religioznim duhom proniknutih kompozicijah.

Overbeck izradi dva velika i dvanaest manjih crtežah. Biskup jih naplati vrlo znamenitom svotom, ali jih preplatiti nemogaše, jer su radnje Overbeckove vriedne i najveću svotu, jer se sličice primjerice francezkih velikih umjetnikah plaćaju deset putah tako skupo, a u njih nema ni stoti dio onoga duha, onog dubokog osjećaja, koje čini Overbeckove radnje pravim blagom, komu se vriednost nikada umanjiti neće. —

U Rimu ima u kući Bartholdy jedan fresko Overbeckov iz njegove mladjahne dobe. Ta slika dojimlje se duše, kao kad gledaš u vesele djetinje oči na sam badnjak, gdje su ti oči najsretnije, najčarobnije. Overbeck stoji tom slikom na visini najvećih starih umjetnikah i to najdražestnijih, najumiljatijih. Takova umjetnika nije moguće dostići oponašajuć ga, tumačeć ga.

Kad su dakle oba Seitza preuzela slikanje stolne crkve djakovačke, valjda osjećajuć otu nedostiživu visinu Overbeckovu, voljeli su odustati od toga, da njegove kartone slikaju, pa su se latili sami komponovati Overbeckom opredieljene zadaće. Izradjujuć tako svoje vlastite slike izbjegli su pitanju, jesu li stigli velikana, komu bi imali bili biti interpretom, pa su sav interes zadržali na okupu i sveli ga na svoje slike.

Pitamo se, da li je to bilo djakovačkoj crkvi na uhar, moramo odrješito reći da jest. Da je sam Overbeck mogao dogotoviti i izraditi svoje slike, da je on u svojoj mladjahnoj dobi imao riešiti tu zadaću, načinio bi bio od toga pravo čudovište umjetnosti, ovako nebijaše nade, da će toga velikana djela biti izvedena, kako bi jih on izveo bio, pa je bolje da su umjetnici, koji su Overbecku bili najbliži, primili se zadaće, pa nam svoj umjetnički individualitet prikazali, kako su najbolje i najsavršenije znali.

Težio sam pobuditi ovim listom osobni interes za dva znamenita slikara djakovačke crkve, priobćiv podatakah o njihovom životu

Individualitet mladjega Seitza zanimivija je. Mislim na individualitet umjetnički, jer osobnost nije tolike pozornosti vriedna, koliko osobnost starca otca mu, koji je još danas

pun života, poezije i djetinje ćudi, dakako kadkad i umjetničkih hirah s kojimi je težko računati.

Ako velim, da je umjetnički individualitet mladjega Seitza zanimiviji, to nevelim tim, da je savršeniji, viši od staroga, ta što nije podpuno harmonično, zanimivije je često od čistoga sklada.

U djakovačkoj crkvi daje nam stari Seitz podpuno zrele plodove u svojih načelih sigurna umjetnika, mladji Seitz se u istoj crkvi prikazuje u svih fazah umjetničkoga razvoja.

VI.

Slike u djakovačkoj crkvi. — Mladji Seitz.

Slike su u djakovačkoj crkvi tako razredjene, da su prizori staroga zavjeta u dugoj glavnoj ladji smješteni, dočim su u poprječnoj ladji i sanktuariju naslikani dogadjaji iz života Isusovoga. Red počima „porodjenjem Isusovim“ od mladjega Seitza. Za umjetnika, koji cieli niz slikah izradi, nije ugodno čuti, da mu je prva slika najbolja, a da mu djela čim dalje, tim slabija bivaju. Nemožemo na ino, no baš ovako pohvaliti rad mladjega Seitza, njegove su prve slike daleko bolje od kasnijih, a reći ćemo i zašto. U prvih svojih radnjah radio je umjetnik još svom ljubavju i pomnjom, jer bijaše mlad slikar, koji si je imao istom steći lovor vienac, on je u priprave za svoje slike uložio toliko pomnje, toliko truda, kao stari veliki umjetnici, kojim je talentom ravan. Kasnije došli su nalozi i od drugud iz gradovah, gdje se je više svieta njegovim radnjam divilo, gdje je bilo i aplausa umjetnikah i vanjskog odlikovanja. Seitz primio je nalogah za crkvu Araceli i Anima u Rimu, on je slikao za Freiburg i druge gradove, rimski umjetnici počeše ga slaviti, države križevi odlikovati. Rad za čedno Djakovo postajao je Ludovicu uzgredan; on se je počimao sve više služiti pomoćnici, počeo je nemarno komponovati, nikako nepripravljati se, pa je tako dospio do toga,

da su mu slike bivale sve slabije, a posljednja je baš takova, da bi on morao u interesu svoga umjetničkoga glasa i imena skinuti ju, pa na novo i bolje ju izraditi. Ovo je gorko slušati, ali je u istinu i gorko napisati o umjetniku, koga toliko cieniš, koliko to Ludoviko Seitz sa prvimi svojimi radnjami zaslužuje.

Baš radi toga, što se u slikah mladjega Seitza prema dobi redaju slike po vriednosti, morati ćemo ići redom, kojim su slikane, a ne redom, kako su razredjene.

Porodjenje Isusovo prikazano je Seitzom posvema u duhu starih umjetnikah, ali se neprislanja neposredno na nijednoga, pače na nijednu školu, on je u toj slici skroz originalan umjetnik i to tako znamenit, da mu medju suvremenimi ide prvo i najviše mjesto. Ima u toj slici sva ljepota linije velikih talijanskih majstorah i toliko plemenitog shvaćanja, koliko u najboljih cinquecentistah, a ima opet i tipah, koji sjećaju na prvake njemačke škole. Dješce Isus leži na pelinah i slami izloženo obožavanju pastirah, koji su se već sakupili oko novorodjenoga spasitelja. Madonna kleči na uzglavlju Isusu moleći se sklopljenim rukama, sveti Josip prima prekrasnoga starca, pa ga podupire, da može i on kleknuti. Medju pastiri i pastiricami jedna je preliepa djevojka bogorodici kontraponirana, dočim je hrpi pastirah suprotstavljen dražestan sbor angjelah, koji iza bl. djevice pjevaju, pa preko plota proviruju, šaleći se i veseleći ko prava djeca.

Dva skupa, bogorodicu i angjele, te pastire i pastirice spajaju figure starca i sv. Josipa. Koliko su ti skupovi valjano razredjeni po načelu slobodne simetrije, toliko je u svakom pojedinom licu izraženo veselje i pobožnost. Izvor razsvjete je nimbus novorodjenoga, motiv, koji je već Correggio u glasovitoj svojoj draždjanskoj „noći“ toli vješto upotriebio. Ludovico nije ipak smetnuo s uma, da se monumentalna slika na ljepu nesmije glede razsvjete tjerati do skrajnih dosljedicah, te je znao osobitom vještinom stilistično sniziti sav učin razsvjete, tako, da slika ostaje skroz skladna sa tehnikom i sa ostalimi slikami, a da je kraj toga ipak istinita.

Kad bi tko pitao, koja li je figura na toj slici ponaj-

bolja, morao bi dobiti odgovor, da su sve bez iznimke jednako dobre, svaka na svom mjestu.

U toj slici Ludovico stoji još sasvim pod uplivom svojega vriednoga otca, sasvim je još blizu onoj čarobnoj upravo slici iz mladenačke njegove dobe, koja će resiti našu galeriju.

Valjanošću i brižnim radom najbliža je „porodjenju" slika mladoga Seitza prikazivajuća Isusa kod Marte i Marije. Ta je slika liepo opisana u „Viencu", a drvorezom u „Danici" poznata svemu našemu svietu. Možemo se dakle zadovoljiti samo opazkom, da bi tu sliku, kad bi moguće bilo poslati ju na putovanje, ko današnje senzacionalne slike, sigurno proglasili za djelo dostojno velikanah ma koje dobe, da se u njoj sjedinjuje vrstnoća crteža sa koloritom baš mljetačke ljepote.

Treća je redom slika „krštenje Isusovo". I ona je još sasvim u duhu velikih umjetnikah zamišljena. Poniznost Isusova, nabožno štovanje Ivana krstećega spasitelja, dražest andjelah, koji drže pripravno rublje i odjeću Isusovu, nedohitivo je izražena u toj slici, ali ju metnusmo u redu na treće mjesto, jer ima baš u liku Isusovu, pak onda u jednom od angjelah već malo „manire" t. j. ima oblikah načinjenih vještom rukom, ali bez osjećaja. Isus je ipak i kraj te, osobito u kretu noguh vidljive mane znamenit, glava sv. Ivana krstitelja puna duha i veličanstva, a jedan od angjelah je baš lionardeske ljepote. Medju osobami na desnoj strani, koje ili hrle krštenju ili su već krštene, iztaknuti nam je mladića, koji se platom suši. Predjel na dnu slike isto je kao i osobe na način starotalijanskih umjetnikah izradjen.

Četvrta slika istoga umjetnika, koja se drži na istoj visini sa predidućom, jest „prodika Isusova na briegu". Isus, visok, plemenit, blag i mudar, veći je od svih prisutnih. S lieva na slici oko njega su apoštoli. Dva sprieda slušaju pozorno, dva stojeća za Isusom razpravljaju jednu izreku prodike, dočim su drugi oduševljeni uprli oko u svojega učitelja. Od slušajućega naroda pada nam u oči skup sprieda na slici. Polugol čovjek, komu je glava turbanom obavita, sagnuo se pa pozorno sluša. Stara i mlada žena do

njega takodjer gledaju i slušaju spasitelja, dočim se diete na krilu žene šali s drugim malim djetetom. Ovaj skup sjeća živo nebrojenih slikah, na kojih je sveta obitelj prikazana, gdje se Isus igra sa malim Ivanom. Nevjerujemo da je misaoni umjetnik suprotstavio te osobe prodikujućem Isusu bez namjere, one nas sjećaju na uznešene, božanske rieči izrečene u toj propoviedi, one su kao uspomena na sretno djetinje doba Isusovo, uspomena, koja je ovdje iztaknuta kao u glasbenom umotvoru vodeći motiv. Mladi crnac na slici znači, da je evangjelje svim narodom navješćeno, stari patricij kraj mlade pastirice, lovac i rimski vojnik, znači, da je po novom nauku svaki stališ jednako pozvan na spas. Medju slušajućimi osobami nije nijedna suvišna, narisana, da izpuni mjesto. Ipak crte neteku onako harmonično, kao u „porodjenju", a prednji apoštoli položeni su konvencionalno, pa nas vrlo sjećaju na tradicionalne akademičke poze. Kolirit slike i inkarnacija savršena je.

Isus učeć u hramu, slika je još dobra, ali se već jasno opaža na njoj, da rad mladog umjetnika znade biti nejednak. Lik mladoga Isusa teatralno je shvaćen. Veliki, stari umjetnici punim pravom su u slikah prikazujućih taj prizor izticali djetinji naivitet, kojim božanska usta navješćuju i brane vječne istine, moderni umjetnici okreću taj prizor na deklamatornu stranu, a Ludovico se ovdje prvi put povadja za lošijim modernim shvaćanjem, ostavljajuć sigurnu stazu tradicije, na kojoj je toli divnih plodovah ubrao. Učenjake židovske karikirao je Seitz. S takovimi ljudmi božansko se diete nebi upustilo bilo u razgovor, a vrhunaravna se mudrost maloga Isusa bolje iztiče, kad se na slici pokaže, da su učeni protivnici sbilja mudri i učeni bili. Čudnovate figure, kakovih je Seitz naslikao, zateče čovjek doduše kadkad u učenjačkih kruzih, ali su to nadri učene blune, s kojimi se kad tko našali, ali kojih nitko izkusan ozbiljno neoprovrgava.

U red još dobrih, ali već pod modernim uplivom izradjenih slikah, spada slika u konhi lieve apside, prikazujuća sveta tri kralja, koji dolaze klanjati se Isusu. Bogorodica, risana i odjevena na način staronjemački, sjedi na priestolju pod vedrim nebom. S lieva dolaze iztočni kraljevi,

s desna zastupnici južnih Slavenah, da se božanskomu djetetu poklone. Sveta tri kralja sa svojom pratnjom stoje i kleče izasebice, a nisu spojeni baš nikako u liepu umjetničku skupinu. Bolje je složena desna strana. Pred bogorodicom kleči seljak iz Hrvatske, pa nudi božanskomu djetetu grožđje, za njim kleči Dalmatinka s maslinom, a sprieda djevojka sa snopom žita u ruci, ovjenčana klasjem. Po vitkom stasu, krasnom licu i liepoj odjeći sudeć ovo je Hrvatica iz Slavonije. Mladi Bugarin donosi u košari voća, a iza njega tjera srbski pastir svoje ovce. Starac seljak i liepa Slavonka najbolje su uspjeli likovi. Boje na toj slici nisu više skladne, kao na prvih radnjah Seitzovih, već se oštro iztiču. Ima i perspektivnih nedosljednostih i u nacrtu nemarnostih. K svemu tomu ta je slika kraj „porodjenja", pa je već blizinom otoga remek djela poražena.

Slika u konhi desne apside, prikazujuća Isusa snimljenog s križa, veoma je zanimiva za prosudjivanje Ludovica Seitza. U Italiji ima umjetnik Morelli, koji stojeći u najužem savezu sa francezkimi naturalisti, poglavito slika prizore iz biblije, pa jih prevadja u prozaičnu svagdanjost, zaodieva u osobito arkeologijsku i etnografsku viernost, podredjujuć sve ostale obzire jedino slikovnomu shvaćenju. Biblični prizori pretvaraju se njemu u slike iz orientalnoga života, a vrhunaravne dogodjaje shvaća on na način kazalištne dekoracije. Uzašašće bl. djevice Marije prikaza on primjerice na jednoj svojoj slici nalik posljednjoj dekoraciji u operi „Faust". Pošto je u tog Morelli a mnogo slikarskoga talenta i tehničnoga znanja, velika masa umjetnikah, koja je isto tako barbarska, kao velika masa obćinstva svud po svietu, povadja se za vještim Napolitancem, oponaša ga, proglašuje njegov način slikanja biblijskih prizorah jedino istinskim, dostojnim i pravim. Mladi Seitz, živeć sred toga halabučnog banauzijskog kruga, nije se mogao oteti uplivu i kriki takovih sudacah, pa je bio dosta slab, te je i on počeo tražiti njihovu hvalu slikajuć kao Morelli i pokazujući da i on zna, kad hoće, moderno slikati.

Mladi Seitz znade u umjetnosti sve što hoće. Ako komu podje za rukom dokazati mu, da je s tim posliednjim slavljem pošao putem, koji vodi u propast, ako komu podje

za rukom zakapariti ga za jednu zadaću tako, da ga neće više mučiti ni tjerati „sacra auri fames“, tad će Ludoviko, uvjereni smo, opet poskočiti do prvašnje visine. Slika Isusova u čas, gdje je s križa snimljen, skroz i skroz je moderna, loša, teatralna kompozicija. Kao da je baš dignut zastor, ukazuje se prizor na način „tableu-a“ koncem opere. Nema u toj slici ni traga onoga duha, kojim je porodjenje Isusovo slikano, a to je tim veća šteta, što je umjetnik mogao baš toj svojoj prvoj slici ovdje suprotstaviti isto tako znamenitu kompoziciju.

Istim duhom proniknute su figure apoštolah u obiuh apsidah, bizarna, čudna tobože starovjerska, ali u istinu jalovo moderna kompozicija, težnja za originalitetom, kaprica umjesto umjetničke savjesti i čistog naivnog osjećaja.

„Obći potop“ u dugoj ladji naslikao je Ludovico ove godine sa pomoćnici. Vidjesmo njegov karton u Rimu, pa i tu žaliti moramo, što se je toliko ljepote izgubilo pukom težnjom za efektom, ostalo je ipak dosta, tako, da se ta slika boljim radnjam pribrojiti može.

O slici „Sastanak bl. djevice i Elisabete“ i o posliednjoj „Stvorenje Eve“ brani nam govoriti štovanje prama velikomu umjetniku, koji je tolikimi veledjeli djakovačku crkvu ukrasio. Da je posliednja slika od početnika u umjetnosti, nebi mu mogli oprostiti lahkoumnost i nepromišljenost, kojom je radjena.

U područjih poprečne ladje zadovoljio je biskup svomu pietetu za velikog umjetnika Overbecka, te je dao Ludovicom izraditi one njegove kartone, koji prikazuju glavne dogadjaje iz života svetoga Petra, komu je crkva posvećena. Na taj način mogli su se kartoni Overbeckovi najbolje upotrebiti, jer jih je valjalo samo dobro snimiti, a neprevadjati istom u boju, neizpunjivati jih prirodnom istinom.

Mladi Seitz u tom otmjenom družtvu nadje opet sama sebe, te su „en grisaille“ načinjene slike doduše donekle modernim realizmom slikane, ali je u njih živ duh angjeoskoga starca, koji jih je zamislio.

VII.

Djakovo. — Stariji Seitz. — Ostali umjetnici.

Kod staroga Seitza moramo kazati baš obratno od onoga, što o mladom rekosmo. On pod svoje stare dane uviek napreduje, pa se diže do sve veće savršenosti. Slike su mu sve bolje, sve ljepše, on jih radi tako savjestno, kao da su za sam Rim ili Pariz načinjene, on nepita, tko će jih gledati i koliko ljudih, već kad slika, radi po nutrnjem nagonu i dotjeruje slike, da ponajprije sam sebi zadovolji. Ovo je pravo umjetničko mišljenje, koje je vodilo i stare grčke umjetnike, kad su savršeno izradili i one strane svojih kipovah, za koje znadjehu, da jih nikad nitko neće gledati. Stariji Seitz neslu̇ži se pomoćnici, kao njegov sin, njemu je zadaća toli sveta, da nedopušta tudje pripomoći ni za uzgredice, on sam izradjuje svaku sliku. Mladji Seitz se može za svoj postupak pozvati na velike stare umjetnike, koji su načinili nacrte pa kod slikanja imali vještih pomoćnikah, ali nam se vidi da je ljepše i savjestnije kad umjetnik svoju zamisao sam i izvede, jer su tudje ruke slikaru pomoć samo koliko su štake pripomoć hodanju.

Slike starijega Seitza nisu radjene na efekt, ko novije slike sina mu, one su daleko više zamišljene u duhu stare tradicije. Dočim se Ludoviko i u najboljih svojih radnjah povadja za umjetninami XVI. vieka, stariji Seitz svoje uzore traži mnogo dalje, osobito u najboljoj i najljepšoj svojoj slici o krunitbi bl. djevice Marije, koja resi glavnu apsidu djakovačke stolne crkve.

Stari sophiste vježbali su se stilistično opisivanjem slikah, ali baš kod takovih radnjah, kao što je ova Seitzova, osjeća se najbolje stara istina, da se plastično mišljenje ljudsko neda riečmi opisati, već da se samo kistom ili dlietom izražuje. Tko će dražest i poniznost, tko pobožnost, tko veličanstvo, tko ljepotu te bogorodice riečmi izreći moći? Tko je kadar opisati vrhunaravnu ljepotu andjelah, koji zaokružuju nebesko priestolje? Tko izkazati može blagost, božanski mir i uzvišeno dostojanstvo, kojim je prikazan Isus, koji kruniše svoju djevičansku majku?

Ova slika starijega Seitza može se staviti uz najbolje radnje prvih velikanah umjetnosti, ona je vriedna da ju uzveličavamo, da se njom ponosimo, ona je dičan spomenik slikarske umjetnosti u našoj domovini, već radi nje je vriedno, da ljubitelj umjetnosti podje u Djakovo.

Ova najbolja Seitzova slika njegova je najnovija. Iztaknusmo samo nju; jer kod starijega Seitza sve ostale slike ukupno možemo karakterisati. Sve skupa odlikuju iste ljepote, u svih je isti nepromienljiv smier. Mladji Seitz još eksperimentuje, pa tom sgodom zalazi nizbrdice, stari Seitz ima čvrsta umjetnička načela, njemu je stara umjetnost zviezda predhodnica, njegove težnje ga nezavadjaju na nikakve stranputice. Sve slike starijega Seitza jednako su monumentalne, jednako valjano stilizovane prema namjeni i slikarskoj tehnici na ljepu. Stari Seitz sa svojimi slikami resi zid, ali on ga neprobija prividno pretjerano realističnom perspektivom kao mladi; staroga Seitza slike izgledaju kao krasni gobelini, dočim osobito novije slike mladjega Seitza naliče uljenim slikam, koje su na zid objcšene. Neukom gledaocu zapeti će oko više na slikah mladjega Seitza. Seljanke, primjerice, dolaze u crkvu pak često samo pogledaju sliku svetih triuh kraljah, a na njoj poglavito liepu Budrovčanku, onda odu iz crkve. To je naivno zanimanje za puki predmet prikazan na slici. Nestoje mnogo više oni, kojim se slike mladjega Seitza zato više mile; jer su življe bojami svakako će manje izkusan gledaoc trebati neko vrieme, dok se priuči na slike starijega Seitza, ali će napokon uviditi veću njihovu vriednost.

Da čovjek svoj sud u umjetnosti izvježba, treba mu duge i savjestne vježbe, treba ići tako dugo gledati slike kao što je Seitzovo „krunisanje Marije“, dok se neotvore oči, dok se neutvrdi sud, da je to najbolja slika u djakovačkoj crkvi. Kad tko dodje do te spoznaje, onda je nešto malo naučio suditi. Nije dosta projuriti za malo tjedanah Italijom, posvetiti dva tri dana tisućam i tisućam umjetninah u pojedinih gradovih, pa onda sjesti i črčkati ili da bolje reknem mazati koješta ob umjetnosti.

Kad je biskup sa Seitzi sklapao ugovore, predao je njima neograničenu vlast i glede dekoracije crkve. Seitzi su tu za-

daću takodjer liepo riešili, pak je djakovačka crkva u istinu ljepše dekorirana, nego mnoge novije monumentalne crkve, ljepše nego ista votivna crkva u Beču. Ljepota dekoracije, kako ju udesiše Seitzi, leži poglavito u boji. Ornamenti nisu strogo prema slogu crkve udešeni, ima tu pače u sanktuariju plastično slikanih zastorah, što je uvjek dekorativni nonsens. Istina, da se stari Seitz može pozvati na dekoraciju u sikstinskoj kapeli, ali se nesmije zaboraviti, da klice barokismu sižu tja u XV. stoljeće, da je već u Filipina Lippia i u Boticelli-a bilo elemenatah umjetničke samovolje, pa da je sam Rafael kriv, što je Bernini one zavinute stupove od bronce načinio na tabernakel crkve sv. Petra, jer je Rafael takve stupove naslikao na svom gobelinu prikazujućem liečenje hromoga. Ako dakle i ima u sikstinskoj kapeli takovih zastorah slikanih na zidu, ipak jim nedostaje biljeg valjanosti, jer se protive neoborivim načelom estetike. Uz to valja pamtiti, da djakovačka crkva nije crkva gradjena stilom renesance, da dakle ni dekoracija nesmije biti u stilu renesance. Od slikah proglasismo za najbolju onu, koja je najbliža prastaroj tradiciji, a tako je i kod dekoracije, pače kod ove možemo i moramo biti još strožiji. Slike su napokon samostalne umjetnine, slike se moraju ravnati po nutrnjih zakonih slikarske umjetnosti, pa samo donekle pokoriti zakonom arhitekture, ali ornamenat mora biti uzko stopljen s arhitekturom, mora od nje biti posve ovisan.

Seitzi su boje ljepše udesili, nego li bi jih koji arhitekt udesio bio, ali za ornamentaciju morali su uticaj velikog gotika Schmidta nesamo dopustiti, nego pače tražiti.

Kad tko stupi u djakovačku crkvu, liep sklad bojah, slike velike ciene i oltari tako se krasno slažu, da čovjeka obuzimlje milota velikom silom; nedosljednosti u ornamentaciji neiztiču se, pa se prikazuju samo vrlo kritičnu oku, ali zastori u sanktuariju zaslužili bi, da se skinu sa zida, pa da jih nadomjesti strožji prikladniji ures.

Dekorativne radnje izvadja po Seitzovih nacrtih Dalmatinac Voltolini sa svojim sinovcem, velikom ručnom vještinom.

Svakomu, tko djakovačku crkvu posjeti, udaraju u oči dvie slike u dugoj ladji prikazujuće Abrahama i Nou. Svatko

se pita, kako su te dvie loše slike dospjele u tu krasnu crkvu. Postanak tih dviuh slikah valja sa nekoliko riečih raztumačiti, jer i to ide u poviest crkve djakovačke.

Biskup sveudilj je razmišljao, kako bi ipak mogao svoju crkvu uresiti radnjami Overbeckovimi. Pošto Seitzi, kako rekosmo, nisu ote zadaće htjeli na sebe uzeti, obratio se je biskup na Consonija, najuglednijega u Rimu umjetnika stare škole, čovjeka velikoga umjetničkoga znanja, ali samo znanja. Consoni mu preporuči nekoga Ansiliona, svog, kako vele i Overbeckovoga učenika, pa obreče, da će on sam rukovoditi radnje. Bilo je odlučeno, da će se slikati u tri apside Overbekove tri kompozicije, posljednji sud, sveta tri kralja i Isus na križu. Seitzi odstupiše toliko svog prava, da se je s Consoniem i tim Ansilionom mogao ugovor sklopiti.

Ansilioni dodje i donese po Overbecku izradjene kartone, ali se opet vrati iz Djakova u Rim, pošto su izpali nešto premaleni. Biskup se je tim, a poglavito radnjami tih umjetnikah uvjerio, da oni nisu kadri riešiti preuzetu zadaću. On pogodi na novo sa Seitzi, da oni naslikaju apside, a Ansiliona odšteti tim, da mu dade u dugoj ladji za dvie slike mjesta. Bolan Talijan naslika tamo dvie slike, koje kraj Seitzovih stoje, kao učeničke radnje, a biskup se uvjeri, kako je oprezno postupao, kad je oduzeo Talijanom slikanje apsidah. Dvie slike Ansilionove, koji je, kažu, vrlo blag, dobar i čestit čovjek, što no se veli „dobar kršćanin, ali loš muzikant“, stoje sad na zidu crkve djakovačke, a svatko se pita, kako su amo dospjele. Biskup će jih bez dvojbe, čim se svi drugi poslovi svrše, nadomjestiti radnjami obiuh Seitzah, da bude dekorativno jedinstvo crkve savršeno. I onako će riedko gdje biti katedrala tako bez oduška sagradjena i od samo dvojice znamenitih umjetnikah ukrašena.

Kiparske radnje na djakovačkoj crkvi izradio je večinom Donegani, kipar rodom iz Rieke. On je pomagao mnogo i kod gradnje crkve nadziruć sve radnje. Došavši u Djakovo kao mlad umjetnik, proživio je ondje najbolje godine svoga života, a došao je istom posljednjih godinah do toga, da je mogao latiti se obsežnijih kiparskih radnjah. Da za to cielo vrieme nije nazadovao, već da je sve zadaće

na liep i dostojan način riešio dokazom je, da u Donegania ima i jak talent i mnogo ručne vještine. Njegove su kompozicije doduše konvencionalne, ali svagdje dobro pristaju stilu crkve. Donegani je neodvisniji od modela, nego Rendić, koji samo ondje uspjeva, gdje se može držati prirode, dočim mu sile nedostaju za velike monumentalne radnje. Feuerstein u Rimu, koji je načinio oltar sv. Ilije, veći je umjetnik od obojice naših kiparah, šteta je, da njemu nije još koji rad n. pr. reliefi za prodikaonicu ustupljen, reko bi, da Doneganievih radnjah ima već preveć u crkvi. Uz toli krasne slikarije valjalo bi, da bude nešto više kiparskih radnjah od umjetnikah prvoga reda u krasnoj katedrali.

VIII.

Djakovo. — Veliki oltar u novoj crkvi. — Orgulje i stolice. — Prodikaonica. — Pod crkve. — Biskupov dar.

Kad kroz velike dveri udjoh u djakovačku crkvu, stajaše mlada snaša sred crkve, pa gledaše sva zapanjena čudovišta umjetnosti oko sebe. Zanimalo me je doznati, kako su se tolike znamenite umjetnine dojmile duše toga neukoga stvora. Zapitah ju za njezin sud, a ona odvrati:

„Kako li mora biti liepo u nebu, kad je tu već tako!“

I sbilja čovjek pomisli na raj i nebeske ljepote, kad iznenada stupi u te divne prostorije. Napram ulazu pod kupolom stoji prekrasan oltar. Na četiri mramorna lukovi spojena stupa četiri su zabata od mramora, u svakom medaljon s bustom evangjeliste, izza tih zabatah ondje, gdje jim se pozlaćeni krov križa, diže se baldakin, a pod njim kip sv. Petra. Pod ovim bogato pozlaćenim ciborijem od liepa biela kamena, mramorni je stol, na kojem će se služba božja s dviuh stranah obavljati, biskup gledajuć licem narod, ostali svećenici kao obično gledajuć u apsidu.

Taj oltar u sebi spaja sve one vrstnoće starih ciboriah, kakove vidjamo u S. Maria Cosmedin, S. Paolo fuorile mura itd.,

ali je više organičan od svih njih, nadmašuje svoje stare uzore. Veliki oltar ima svoju poviest, koja je preveć karakteristična za način, kako je djakovačka crkva gradjena, a da bi ju prešutiti smjeli. Biskup sagraditelj pozvao je najprije Schmidta, da mu izradi osnovu za veliki oltar, koji ima biti crkvi ono, što je kruni glavni alem kamen. Glasoviti arhitekt načini nacrt liep, koji ipak nesteče odobrenja biskupova. Nov nacrt ponese biskup sa sobom u Rim, pa pošto nije ni s tim bio posve zadovoljan, povjeri zadaću tamošnjemu arhitektu Zeriu. I taj nezadovolji strogim zahtjevom biskupovim, on opet njegove nacrte dade Schmidtu na preradjenje, ovaj se sad upre, pa načini toli savršenu i liepu osnovu, da je sagraditelja nesamo zadovoljila, već i u velike razveselila. Po toj Schmidtovoj osnovi načinjen je oltar. Sve te osnove, koje pokazuju, kolikom je strpljivošću, pomnjom i kako savjestno biskup postupao u ovom, kao i u svih drugih umjetničkih pitanjih, prieći će u sbirku akademije, te će biti zanimivom ilustracijom gradjevnoj povjesti djakovačke crkve.

Orgulje na koru još nisu dogotovljene, samo je krasno rezani ormar, kog je Karger u Beču izradio, već i namješten. Orgulje će biti jednako velike, kao i one u zagrebačkoj stolnoj crkvi, a sastavit će jih i isti graditelj. Biskup se je pobrinuo i za to, da pjevanje na koru bude što ljepše. U Valingeru našao je vrstnoga učitelja pjevanja, koji uvadja klasičnu crkvenu muziku, a gg. Trischleri na glasu su orguljaši tako, da će liepi skupocieni instrumenat djakovačke crkve biti dobro i poslužen.

Biskupska i kanoničke stolice izradjuju se od liepog hrastovog drva u samom Djakovu, dakako po nacrtih Schmidtovih. Nekoje su klupe već gotove. Velikim veseljem izričemo vriednim stolarom djakovačkim naše iskreno priznanje, još većim veseljem bilježimo, da se već sada mogu opaziti praktične posljedice takove gradnje na obrt, koji se najbolje razvija ondje, gdje se umjetnost goji. Vrata od hrastova drva takodjer su u Djakovu načinjena.

Nad biskupskom stolicom biti će uložena velika umjetnina. Biskup kupio je naime u Italiji od drva rezani relief starofirentinske škole riedke ljepote i vriednosti, predstavljajući bogorodicu s Isusom u naručaju. Ta klesana slika spaja

u sebi sve vrstnoće tadanje zdrave umjetnosti kiparske, a starinom je stekla toli liep kolorit, da će biti sanktuariju djakovačke crkve pravim nakitom, veće vriednosti, nego da se bog zna kolikimi pozlatami, svilom i kadifom uresi biskupska stolica, kao kakovo priestolje na kazalištu. I stare su biskupske stolice bile bogatimi rezbarijami urešene, tako Maximianova katedra u Raveni, primjereno je dakle cielomu stylu crkve, a dostojno sagraditelja, da mu stolica u crkvi bude osobite, riedke umjetničke vriednosti.

Prodikaonica još nije gotova. Uzorom biti će joj prekrasne prodikaonice u Sieni i Pisi, nakićene kiparskimi radnjami Nikole Pisanskoga, koji je baš timi umjetninami prokrčio u Italiji put novomu poletu. Biti će to dakle liepa katedra na stupovih, kojoj će strane biti nakićene reliefi, a do koje će se uzlaziti na mramornih stubah, položenih opet na stupove. Ti mnogi stupovi biti će i za oko i u istinu prodikaonici čvrst temelj, a liepo će se izmienjivati i perspektivno redati u mnogoliku a skladnu cielinu.

Pod crkve biti će od metlaških pločah, koje su čvrste ko mramor, a liepe, jer se njimi može na podu sastaviti raznovrstan ornamenat. U polichromovanih crkvah mora i pod primjereno ukrašen biti tako, da se s ostalom crkvom sveže u jedinstvo. U tom su već Rimljani dotjerali ljepotu do vrhunca, u istih privatnih kućah bilo je tamo krasnih mozaikah na podovih. U Italiji su osobito liepi podovi u Sieni i to u stolnoj crkvi, pa u oratoriju svete Katarine sienežke. U stolnoj crkvi je pod od mramornih pločah, u koje su urezane i raznovrstnim mramorom sastavljene velike historičke i alegoričke slike. U oratoriju je pod sastavljen od samih laštenih pločicah, a na svakoj je drugačiji ornamenat. Tu se nije pitalo, pošto je, već se je pitalo, što je ljepše pa to se je izradilo. Za djakovačku crkvu bio bi pod na način, kakav je u oratoriju, premaljušan, a pod, kakav je u stolnoj crkvi sienežkoj, nepraktičan, jer je crkva i onako bogato slikami urešena; odabrane ploče slagati će se u veće ornamemte u ladjah jednostavnije, a u sanktuariju vrlo bogato.

Do godine u ovo doba biti će crkva djakovačka gotova pak će se najduže do 8. rujna posvetiti. Svetčanost biti će

li crkvena, kako to ovoj sgodi i dolikuje, ali će se taj dan cieli narod s biskupom veseliti, koji je s tom crkvom stvorio spomenik, kakav su prije samo ciele generacije i bogate države stvarale. Djakovačku crkvu nitko posjetiti neće, a da mu ona nerazblaži izagnati iz srdca svaku disharmoniju. A to je jedna od najljepših zadaćah umjetnosti, da ona popravi, što je u svietu nepodpuna, da ona izpravi, što je krivo, da nam ona srdce i dušu digne nad svagdanje brige, nevolje, osvade i borbe, da nas premjesti u idealni sviet ljepote i dobrote. Prava crkva zaoto i mora biti kao i djakovačka, komad raja na zemlji.

Došao sam bio u Djakovo, da prenesem jedan dio biskupove galerije u Zagreb. Razgledavši bogatu krasnu sbirku, uvidjeh, da se ovaj put neće moći prenieti više, nego što je veledušni darovatelj sabrao reprodukcijah. Prenos same galerije neće se moći obaviti bez obsežnih pripravah, a spremanje i odpremanje trajati će nekoliko mjesecih.

O samoj galeriji dati će se istom prosboriti, kada bude shodno razredjena i namještena. U veliko se može kazati o njoj, da je to krasna i mnogo vriedna sbirka, koja će biti gradu Zagrebu novim naukom, za zemlju novim zavodom prosvjete, a u redu inštitucijah podignutih biskupovom rukom u zemlji jedna od najsjajnijih. U Strosmajerovoj galeriji slikah ima 560 umotvorah. Kad uzmemo, da peštanska galerija slikah ima 760 brojevah, kad uzmemo, da je to zemaljska galerija, koju su 3 mecena i država kao četvrti sastavljali, onda ćemo znati ocieniti vriednost navedenoga broja. Medju ovimi slikami ima jedva 30 komadah male vriednosti, dočim je sva ostala sbirka vrlo skupociena, sve po izbor umjetnine. Ova će galerija biti jedna od najpodpunijih i najljepših javnih sbirkah u zemlji, koja će, dok ju katologom i publikacijami upozna vanjski sviet, svratiti na se pozornost svih strukovnjakah. Velika većina slikah je starotalijanske škole, ali ima vrlo liepih slikah iz škole nizozemske. Mi mali ljudi s malimi osjećaji i malimi nazori težko razumjemo, kako će se biskup još za života odreći te svoje liepe sbirke. Ima osim zviezdah na nebu i čovječje volje, još nešto uzvišenoga na svietu, a to je veliko, plemenito srdce. Na svakoj je slici po koja liepa uspomena, svaka je kao dobar prijatelj,

koji znade zabavljati, nasladjivati i — tješiti. Biti će prazni ti liepi biskupski dvori, kada odu jur ovi mili prijatelji.

Reprodukcije i gobelin, koje je biskup već sada predao i koje sam akademiji odpremio, vrlo su ugledan dar. Gobelin popravljen je u Rimu troškom od 5000 franakah, medju reprodukcijami su publikacije Arundel Society kupljene prije tri godine za 800 for., djelo osobito znamenito Labarta kupljeno je za 300 for. Bečka galerija belvederska priobćuje se u krasnih bakrorezih. Biskup saznavši za tu publikaciju još rano, predbrojio se je na 10ti bilježeni odprije pisma „remarque", te je evo poslao 14 svezakah. Djelo se nastavlja, te će kad bude gotovo, preko 1000 fr. stajati, pošto se svezak po 40 plaća. Grafično družtvo, komu je biskup utemeljitelj, šalje svoje reprodukcije u krasnih odtiscih, a ima već mnogo liepih listovah, što jih je iz raznih galerijah izdalo. Sve te slike predane su akademiji. Što je najljepših slikah u Eremitagi Petersburžkoj, izdao je prekrasno Massalof, glasoviti učenik Flamingov, — i ti su divni bakropisi na putu u Zagreb. Što je glasovitih i riedkih bakrorezah u raznih sbirkah po Evropi, izdaje se u Parizu u fototipičnih viernih sviezcih. Četrdeset svezakah ogromnoga toga diela pokloni biskup ovajput sa mnogimi inimi znamenitimi knjigami i velikimi fotografijami. Što je biskup ovajput poslao akademiji, dar je od najmanje 5000 fr. Veća od novčane vriednosti jest vriednost nastavna, jer istom sada je položen temelj prikladnomu aparatu za podučavanje u povjesti umjetnosti.

IX.

Ivankovo.

Odkako sam posljednji put bio u Djakovu, dogradjena je željeznica iz Ugarske u Brod. Nerazumijem se u željeznice baš ni najmanje. Nema zato druge, već mi valja vjerovati, da ima pameti i razloga u tom, što ta željeznica obilazi Osiek, obilazi dva ogromna vlastelinstva, čepinski

i djakovački, valja vjerovati, da ima pameti i razloga i poštene namjere u tom, što su skoro sve željezničke postaje sred poljah, daleko od svih većih mjestah. Vjerovati ću isto tako, da je nuždno, što su skoro svi činovnici i sva služinčad na tih željeznicah tako neuljudni. Bit će zato, što u tolikoj samoći žive. Isti kondukter tu mušice hvata, pa se je strašno otresao na slugu, koji ga kapom u ruci nazva „gospodinom“: „Ja ću te naučiti, tko sam ja!“ U istinu bi i meni te pouke trebalo bilo, jer u tom „gospodinu“ nerazabrah no običnog konduktera, koji manje ili više prijazno, prema klasi u kojoj se voziš, dodje karte štipati.

Provezosmo se širokom ravnicom te dodjosmo sretno u Ivankovo.

Župnik u Ivankovu ljubitelj je umjetnosti, pače i sam slika. Nećemo vriedjati njegovu čednost, pa javno suditi o njegovih radnjah, koje on na javnost neiznaša. Medju tudjimi radnjami, što ih nadjoh u tom domu, spominjanja je vriedna mala zanimiva slika od Šturma, koji je kod nas životario mnogo godinah, slabo pažen i slabo štovan. Nemogavši se proturati i prokuburiti više, ode tražiti hljeba u Beč. Tamo svrati brzo javnu pozornost na se, dobi liepih nalogah, te posta profesorom na velikoj školi za umietni obrt, koja se uspješno sa samom akademijom takmi. Iza njega dodjoše slabi slikari, pa se nastaniše na njegovo mjesto i zaslužiše mnogo novacah, podupirala ih zemlja i obćinstvo.

Tako je često u nas. Kad k nami dodje tudjinac, u koga je znanja i poštenja, onda ga izgrizu, bojeći se njegova i znanja i poštenja. Dodje li pako tudjin, u kog nema znanja, ali ima dovoljno bezobrazluka i huncutske prakse, onda taj nadje i odziva i saveza, pa nam sjedne za vrat.

To je znak nezrelih i nezdravih odnošajah, proti kojim se svatko pošten boriti mora, ma kolika bila na njega graja.

Kod ručka nije bilo osim mene tudjeg svieta. — Bijaše župnik, kapelan i mlada župnikova nećakinja, liepa gospoja, došavša ujaku na malo danah u pohode.

Ima u toj ravnoj Slavoniji krasnih ženah mnogo, ali takovih očiuh nigdje više nesastadoh, one su sve rieči pra-

tile sievajuć i milo gledajuć, kao kad uz pjesmu glasba svira, one su same razgovarale, pitale i odgovarale, zagonetale i odgonetale, a kad su te ogledale nije ti, već ko da te tko svilom i baršunom gladi. A jesi li kad u životu čuo onu priču o ptičici u briegu od koralja? Tko joj je došo blizu, obuze ga čeznja, da je razširio ruke za njom, pa pao u ponor, a ptičica se čevrljajuć sakrila u svoje gnjezdo. Ta mi priča pade na um, kad vidjeh, kako dražestno liepa gospa u razgovoru malo promilja kroz biserne zube vršak od jezika, pa ga polaže na doljne usne.

Pa s takvom gospojom razgovarat se o Adamu i Evi!

A šta ću bolan, govorilo se o Seitzovih slikah, pa i o njegovoj najnovijoj, o Adamu i Evi. Župnik vukao je tema na stranu umjetničku, kapelan na teologičnu, a ja sam preko stola s mladom gospom razpravljao stranu psihologičnu.

Kad se poslie ručka pomolismo bogu, naglasih osobito stavku „neuvedi nas u napast.“

Podjosmo u selo, da razgledamo stvarih za izložbu. Nadjosmo vrlo liepih i zanimivih, osobito tkaninah i rezbarijah.

Tkalački stan zovu u Ivankovu „s t a t i v e“. Nebi čovjek mislio, koliko je izrazah na tih stativih za svaku i nesjetnu česticu. Česti, koje drže cieli stroj, jesu vertikalne četiri daske „s a r e“, one su spojene „stupčići“ ili „s t a t i v n i c o m“, gore „g o r n j o m s t a t i v n i c o m“ tako, da s njimi tvore dva četverouglasta okvira. Ti okviri spojeni su dole spreda „s e d a č i c o m“, daskom na kojoj sjedi žena kad tke, straga „p r e k i m d r v o m“. Gornja strana spojena je „s a p o n o m“. U prednje sare umetnuto je prednje, u druge „s t r a ž n j e v r a t i l o“. U prednje vratilo zataknuta je „s v r a č i c a“, po dužini probušeno drvo, koje s daleka malo naliči svraki. U Gradištu ga zovu: „p r o d u b a č i c a“. Kroz svračicu promoljena je „d a š ć i c a“ ili „p o l i č i c a“, o kojoj ćemo poslje govoriti.

U stražnje vratilo zataknuta je „z a p i n j a č a“. Medj prvim i drugim vratilom razapeta je „o s n o v a“ za tkanje. Ta osnova provučena je i razredana ponajprije kroz „b r d o“ B r d o je umetnuto u „b i l o“, a ovo je bilo sa dva „v u-

čila" objelšeno na gornje stativice. Iza brda prolazi osnova kroz „nite". Kod brda su medju dva štapa poredane tanke daščice od trstike. Kod nitah su medju dva štapa povezani konci, kroz koje prolazi osnova.

Tih nitah ima dvie do četiri na stativih. Nite su svezane odozgor „uzicom", koja prolazi kroz „koluturice", a ove su koluturice privezane preko sare sa poličicom, o kojoj gore rekosmo, da kroz svračicu prolazi. Odozdol su nite svezane za „podložnice". Kad žena tke, onda sjedeć na sedačici nogami upravlja podložnice tako, da sad jednu, sad drugu nitah diže, a tim razredjuje osnovu da prolazi „poutka", koju u Sriemu zovu „povučica", a u Cerni „putka". Ona ide svaki put kroz drugi „zev". Pred stražnjim vratilom uložena su u osnovu dva štapa „cepci" tako, da se medju njima niti osnove još jedanput križaju, to se mjesto na osnovi zove „krštenica".

Nemožete si misliti, uz koliko smijanje, turanje i uz koika pitanja sve to napisah na crtež, što sam si načinio. Kad sam narisao stative, tad me uzeše za inžinira, što im potvrdi neka starica, koja je nekoč kod nekog inžinira služila. Svi prozori bijahu puni glavah, a medju njimi i mladih i liepih, koje još nisu došle gledati, što taj gospodin radi, već kakav je taj gospodin, koji radi, jer da znate, Ivankovčanke nisu samo na glasu rad liepog tkanja, već su na glasu ljepotice, a malo vragoljaste, ko i ona bolestna snaša, koja nije nikako vjerovati mogla, da su me zanimali njeni šareni vanjkuši, a ne ona.

Što je već gotovog platna pred brdom, to je željeznom „razapinjačom" napeto, pa se tako razapeto oko prednjeg vratila omata. Čunak je obće poznata rieč, a liepa je „srdašce" u čunku, u kojem je nataknut „mosur" sa poučicom.

Što se stativah tiče, u Ivankovu sam naučio i to, da se neka vrst tkaninah „na daske" tke. Što se od osnove skupi da se „prokomolji" (provuče) daska, to su „priberci". Na daske se može utkivati i „srma". Vuk kaže, da to znači najčistije srebro, ali u Krajini srmom nazivaju patvoreno srebro a i zlato, za razliku od čistog zlata.

Što je u platnu uresa, stranom je već u osnovi a stra-

nom se istom p r i t k i v a. Žene to u razgovoru oštro razlikuju.

Od mužkih radnjah nenadjoh mnogo u Ivankovu. Za mjesto, gdje su tako izvrstne tkalice, značajno je, da je najljepša mužka radnja, koju nadjoh bio tkalački stan, liepo cifran i izrezan, pa krasan sanduk za rublje.

Vezilje u Ivankovu su vrlo vješte, tu već počimaju vezti šamije i marame zlatom, pače ima mnogo djevojakah i ženah, koje se nose ovako bogato, samo da to rado nepriznaju. Kad je svjetli ban obilazio Krajinom, nije u Ivankovu nijedna žena metnula zlatom vezene šamije na glavu, jer su se bojali, da će morati veći porez platiti, kad ban vidio bude, kakav je tu bogat sviet. Ta veziva zlatom na način su turski izradjena tanko i mekano, primjereno tvari, na kojoj se veze.

Žalibože naše učiteljke u onih krajevih nemare mnogo za narodne tehnike, pa uvadjaju tudje, loše. Vidivši kako mlado djevojče od četrnaest godinah neukusne gospodske muštre veze, zapitah ju: „A kakovu vi to imate učiteljicu?“ A mlada nade puna Ivankovčanka odvrati smiešeć se i pogledav me izpod oka:

„Imamo m l a d u i l i p u“.

Svršivši u Ivankovu posao, odvezoh se u Retkovce. Kapelan me odprati, da me tamo župniku preporuči, jer u tom malom selcu neima gostione. Siromah župnik već je više godinah bolestan, pa nije nimalo spreman na goste, ali me opet prijazno primi, a kapelan bijaše toli ljubezan, da mi ponudi svoju sobu. Poslje me i po selu odprati, da se uputi, što će nam na izložbu slati.

Ti kapelani u zabitnih selih vrlo su zanimivi tipi, pravi pioniri kulture. Imadu plaće manje, nego svojim slugam plaćamo, a nose često sav teret župe. Kad je gdje kakovo liepo poduzeće podupirati, naći ćeš uviek dobar broj tih mladih svećenikah u redovih, u kojih neima imenah, kojim su dohodci za dan veći, nego li kapelanu za cielu godinu. Baš su mi suze briznule u oči, kad me neki kapelan zamoli, neka mu gledam prodati dvie dobre slike. Tko jih kupi, neka novce uplati u sveučilištnu zakladu. On se je siromah obvezao pa nemože, jer i u druge naše zaklade i naša družtva

uplaćuje. Te su mu dvie slike mile i drage uspomene, a on jih se odriče, kaput mu je loš i otrcan, on si nekupuje nov, on misli na sveučilištnu i druge naše zaklade.

Mladomu kapelanu, kod kog sam noćio, služba je svakako prijala, jer je ugojen i jak, baš liepa ljudeskara. Uljudan, nije dakako htio spavati u krevetu već je lego na divan, koji mu je bio i preuzak i prekratak. Stenjao je, mili Bože, da sam mislio umrieti će, a na jednom u noći čuh mukli udarac. „Jeste li spali na zemlju?“ Nisam „al sam bacio jastuk, da znam kud ću glavom“. Tako u razgovoru i smiehu, a malo i snu prodje noć.

U jutro podjoh slušati misu. U crkvi bilo je nekoliko ženah. Jedna od njih mršava, sva zelena u licu, groznica ju tresla. Nisam još nikad čuo misu, kao ovu. Kapelan izmjenice je molio molitve, a onda opet pjevao, kao što se u pjevanih misah čini, ali mu nitko nije odgovarao. Ovo odtrgano pjevanje kod oltara, a tišina u crkvi i na koru dojmila me se je neobično. Prodje misa i bolestnica stupi k oltaru, pa se pričesti izrazom najveće pobožnosti, izza toga klekne pred propelo, pa osta tako dugo u vrućoj molitvi, da joj Bog podieli opet zdravlje. Prije nego ode, položi dugačak, krasan, vezen otarak na križ.

Stupih k oltaru, da razgledam krasan, na stube prostrt ćilim, kakova još u nas nevidjeh. Dok sam ga razgledavao, stupi k meni kapelan, pak mi reče, da je to dar neke Bačvanke, koja se je istom doselila.

Podjosmo k njoj. Starac i starica bez djece primiše cielu bačvansku obitelj u kuću, da jih do smrti dohrane, pa da jim onda budu baštinici. Starica hvalila svoju nahrančad, da su ljudi vrlo marljivi i pošteni. Ovako biva često, a ovo je svake podpore i svake hvale vriedno naseljivanje; jer su ti ljudi isto tako marljivi i revni kao Švabe, a naši su i jezikom i običaji i plemenom.

Ta Baćvanka iz Sonte imala je u kući još nekoliko ćilimah i malih i velikih sve pravimi, naravnimi bojami bojadisanih. Vrlo me je zanimalo čuti, da takovimi bojami i bojadisari u Baćkoj rade, dočim naši samo anilinom bojadišu.

U Retkovcih naidjoh na dobru rieč za „original“. Se-

ljakinje kažu: Kad se pravi osnova, mora se imati „p r i g l e d“ pa i o vezivu vele, da su imale taj ili onaj „pri gled“. Kadkad se vezivo izradjuje po komadu već početog veziva, naše gospoje takovo vezivo, obično neukusne, kupuju po dućanih, naše seljakinje same prave po kakovom prigledu, a taj komad početog veza zovu „z a č a m“. Ima li već začam, netreba više prigleda.

Zašto se tkanje „na četiri nitca“ zove „l u k a t o“, to si neznam raztumačiti. Šareno tkanom „p a v l a k o m“ presvlače se „vanjkuši“. „Vanjkuše ili vankuše“ razlikuju od „jastukah“. Vankuš se u ovom kraju zove tanak, uzak i dugačak jastuk starog oblika; ako ne na švabsku formu radjen, zove se „j a s t u k“. Vanjkuš je tvrd, jastuk od čihanog perja mekan, uviek presvučen šareno tkanimi pavlakami, jastuk samo kupovnim katunom. U drugih selih slavonske Krajine zovu „p a v l a k o m“ doljnu jastučnicu, u kojoj je perje, a gornja se zove „n a v l a k a“, kako to i Vuk kaže.

Stari Škotes išao sa svojim sinom po sniegu u lov. Noćeć u sniegu načini si mladić podglavje od grude sniega, a stari ga je zato oštro korio, govoreći, kako je mladji naraštaj mehkoputan. Gledajuć, kako se naš sviet svuda povadja po njemačkoj modi, većim pravom uzdahnuti možemo, da nam narod postaje mehkoputan, usvajajuć si od tudjega ponajprije, što je zlo i neliepo, a vrlo težko i polagano, što mu je na uhar.

Retkovački šumar, liep, ugladjen čovjek, pa kako mi se vidi, ljubimac djevojakah, primi nas u svojoj kući ljubezno, pa nas odveze na svojih vatrenih konjih u Perkovce, filial retkovački, kamo kapelan polazi čitati misu, pa podučavati u kršćanskoj nauci. Za stan i hranu plaća obćina kovaču godišnju svotu. Odsjedosmo dakle u tom kapelanovom stanu. Kovačica, ljepušna žena od jedno trideset godinah, primi nas sva zabunjena. Nisam znao žašto. Vidivši, kako u liepe bogato vezene skute odjevena žena preko sebe prebaciva nekakovu šarenu krpu od katuna, pomislio sam, da to čini, jer ide kuhati, pa hoće, da štedi liepe skute, ali me ona sama popravi uzdahom:

„Bože dragi, nadjoste me ko šokicu obučenu.“

Sad istom vidjeh, da se onom šarenom krpom hoće da

pretvori u „majstoricu“. Dakako da joj toga nedopustih, već ju zamolih, neka ostane u liepih skutah, što ona istom učini, kad sam joj vlastoručno svukao tu krpetinu, pa joj tim dokazao živ interes za te prezirane, divno vezene skute. Tresuć glavom i smijući se učini mi ljubav, pa osta obučena ko šokica.

Ručali smo baš kraljevski, liepe fine slanine da nemožeš bolje, pa tečnog kulena. To bijaše samo za zalogaj a onda dodje pile i pečenje, pa listići“, koje Niemci zovu „Schneeballen“. Sve je bilo prostrto na šarenom, liepo tkanom stolnjaku. Ipak jedno nemogu prešutiti. Naše šokice kad i znadu dobro kuhati, neznadu jedno, a to jest mast tako dobro i valjano spraviti, da jim ostane nepokvarena, razlog je tomu da nečiste kako valja posude u kojih mast spravljaju, kao što i neperu dobro burad za vino. Radi toga jedu većinom jela, začinjena udarajućom mašću, te poboljevaju od groznice.

Paradoksno izgleda, ali je istina, da bi vriedno bilo žrtvovati rad jednoga života samo na to, da se naš sviet nauči čistiti posude za mast i vino.

Što je jedan čovječji život, a na što se često žrtvuje?

Pa zar nije svaka i nesjetna stvarca vriedna uvaženja, ako samo i zašto može koristiti?

Ima vrst ćenara, koji se zove voranac, gurmavac ili košaričar. Pristala kovačica razložila mi je, kako se taj pravi.

Taj ćenar stranom je gladak, stranom navoran (nabran)· pa se tke na dva vratila. Na jedno se vratilo osnuje, što će biti gladko, a preko drugoga se metne „vul“, pa se napne. Kad se tako utke, onda se „vul“ vora. Kad se laća uvadjati vul u tanku predju, onda valja prije razbrojiti, koliko će biti tankih, koliko debelih nitih, da se zna koliko će biti „striekah“.

Tanka predja je na gornjem vratilu, a „vul“ na doljnem. U drugom su mi selu rekli obratno, da vul ide na gornje vratilo, pače na „džermu“, koja je gore na tavanicah sobe prikovana. Zamolio sam, da nam načine stative i takvu džermu, pak da nam metnu i čitavu osnovu. U našem će se obrtnom muzeju za svaku u narodu običajnih tehnikah takav model naručiti. Tehnologijski riečnik, koji bi te rieči tumačio, morao bi biti ilustrovan. Kako ćeš inače raztu-

mačiti, što je „uberana“ tkanina, „koja je na dvie daske tkana, pa razpletana i vulom stezana“? Zašto se tkanina na 4 nita radjena zove „eblemska“ ili „eblanska“, u Vuki kažu „jablansko?“

Zanimalo me je saznati, kako se te šamije vežu, pa zamolih zato našu gospodaricu, da mi to pokaže. Ona dozva svoju susjedu mladu, malu, liepu, debelu, snašicu, da nam na njoj pokaže, kako se šamija veže. Nebi si slikar mogao želiti nikada ljepšega modela za mladu seljanku. Kako je sjedila stidljivo, pa kako se je rumenila, kad sam ja kušao vezati šamiju! Htjedoh to naučiti, jer čovjek na svietu mora svašta znati, pa i šamije vezati.

Neznam, je li tko zavirivao u toiletne tajne naših seljankah. Liepa snaša il djevojka isto je tako donekle umjetni produkt, kao i naše nacifrane gospoje i gospojice. Dan danas nitko se nebi usudio i pomisliti na to, da smije prisustvovati, kako se gospodja oblači, kojoj udvara. U prošlom vieku bilo je to običaj, da su isti mladi abati velike gospodje i na glasu ljepotice kod toilette zabavljali najnovijimi niaiseriami. Tom sgodom vješta koketa može u istinu razviti više dražesti, nego ikada. Moja mlada debeljuša u situaciji, kakove nikada nedoživih, bila je smetena, pa se opet smijala, pa bojala, pa onda opet, kao u čudu gledala, što se s njom dogadja. Sve na njoj bijaše graciozno, zanimivo i milo, samo nebijaše kosa. Mast na njoj smrdila je, kao ona na listićih, koje jedosmo. Ali i jest čudan običaj, da si naše snaše namažu mašću glavu, onda ju zataknu u bielu kapu, ulože kvrgicu od vune, pa preko nje kapu svežu. Tako zamotanu ostave glavu po osam danah i duže. Mast, i onako loša, još se više usmrdi, znoj i para još se s tim sjedine, kad sve to otvoriš, onda ti se hoće velikoga umjetničkoga zanimanja, da neodustaneš od želje za poznavanjem tajne konštrukcije, na kojoj se osniva ljepota vezane šamije.

I u Perkovcih ima ostanak silnih onih kanalah, kojimi su stari Rimljani prosjekli ravnu Slavoniju i Sriem. Svatko, tko se ponosi velikim napredkom, što ga je sviet učinio, neka podje razviditi i proučiti, kako su umno samo u nas postupali ti stari velikani, koji su svojom vojskom sviet

predobili, ali su kraj toga znali brinuti se i za blagostanje narodah u miru, koji nisu vojnu silu u miru tratili na džipanje po dvorištu kasarnah, već su tu silu uložili na veličanstvene kulturne radnje. Srdce me je bolilo, bio sam tronut i uzdrman do dna duše, kad sam stajao pred orijaškimi razvaljenimi rimskimi spomenici u vječnom gradu, ali sam bio tronut jednako, vidivši, kako su se liepi kanali rimski u blatu utopili, kako je sad mulj i močvara, gdje su prije bile cvatuće poljane. Sred sela u Prkovcih takva je mrtva voda, puna divljih patakah i vodenih kokoših, koje su toli pitome, da usred sela u šašu plivaju s domaćimi patkami. U toj vodi raste bodljikav „vrašak“, koji se kuha i jede pa naliči po teku kuhanomu kestenu. Bodljikavu koru bacaju jogunasti momci rado na staze, da se ubodu bosonoge djevojke. Krupna šala. Jarak obilazi skoro oko ciele crkve tako, da ova vrlo slikovito leži na brežuljku, spojenom samo na jednoj strani sa obalom. Izza crkve je jedino dublje mjesto u vodi, pa se tu momci ljeti i kupaju, a djevojke vrište ko slučajno prolazeći. Vele momci da ipak stanu, pa i gledaju.

Odvezosmo se. Izvan sela dodjosmo pred vinograd, gdje se je orila liepa pjesma iz djevojačkih grlah. Stadosmo. Iz vinograda pristupi k nam ponosnim korakom djevojka vitko ali maljušna, graciozna, okretna, a očiuh baš kao košutka. Na rame prislonila je veliku košaru s groždjem, kojim nas je ponudila.

Začudio sam se, kako je hrapavog glasa ta liepa djevojka, ali se začudih još većma, kad saznadoh, da je to „prvačica“ u pjevanju. Čudo mi se razbistri kad saznadoh, da je djevojče čitav dan pjevalo i groždje jelo, pa tako evo pred večer nemogaše više ni govoriti. Tko nevidi, nebi vjerovao, koliko ima okretnosti i liepog ponašanja u tih naših mladih seljankah, koli liepo znadu razgovor voditi, kako se šaliti, kako tanke finoće ulagati u svoju nevinu koketeriju. Kao da sam se razstajao od stare znanice, tako težko razstadoh se od liepe prvačice, pa dadoh znak, da se odvezemo.

Nebijaše naš kočijaš još zamahnuo kandžijom, kad alii iza plota zaori iz djevojačkih grlah vesela pjesmica, a

naša prokšenka prvačica nadje opet glas i grlo, pa s drûgami nam na put zapjeva:

Vjetar puše, pa se blato suši,
A naš šumar na cigare puši,
Miriši mu para od cigara,
Ta šumaru našem nema para.

XI.

Cerna.

U Bigju i Bosutu, koji se kod Cerne stiču, voda je prema visini Save ili plitka ili duboka.

Kad u Cernu dodjoh, nebijaše u Bigju skoro ništa vode, već samo blato, pa se nagledah čuda nevidjena, gdje svinje i ljudi uzporedo ribu hvataju. Svinje rujuć po kalu, žderu sirote ribe, koje tu zaostaše, kad je voda oplasnula, a momci i žene kraj svinjah po blatu gaze i zabadaju gore otvorene košare u mulj. Kad osjete, da riba vrcajuć se po blatu, udara o košaru, izvade ju rukom. Tih čudnih ribarah bilo je neko-liko, a svaki je imao do dvadeset velikih ribah nanizanih o pojasu. Dakako, da te ribe smrde od blata i da ljudi jeduć ih poboljevaju od groznice.

Cerna je već velegrad u prispodobi sa Retkovcih, ima tu pošta, čitaonica, ima dvie gostione, kugljana, riečju kom-forta svakojakoga. U gospodara Karla nadjoh preliepu tikvicu, koju mi on i proda, tikvicu najljepšu koju dosad vidjeh, našaranu velikim znanjem i osobito ukusno. Naši seoski umjetnici toli su čedni, da nikad nenapišu na svoja djela svoje ime, već ime onoga, komu poklone predmet. Na toj tikvici je ime učiteljice u Soljanih, koja je, kažu, na glasu ljepota. Kao što sunce nije krivo, da se od njegove vrućine radjaju uzpored drač i ružice, tako i ta ljepotica nije kriva što se njoj na slavu prave tako krasne umjetnine i loše pjesmice. Nadjoh poslie od iste ruke tikvicu ili kako u Cerni vele „tukvanjić“, na njoj je opet ime druge učiteljice. Šteta

da nisam, razbolivši se, u Drenovce i Soljane dospjeti mogao, da upoznam te vile našega domaćega obrta. One bi to svagdje biti mogle, one bi mogle biti najuplivniji naši organi za podignuće i uzdržanje krasnih duševnih darovah našega naroda.

Kako je sada, većina je, osobito starijih učiteljicah, zastupnicah zastarjelih modah. Na tom nemienja ništa ni dobra ona vladina naredba, koja nalaže učiteljicam smjer, kojim stupati valja. Naredbom se ničija pamet nesoli. Valja čekati, dok izumru stare neuke učiteljice, pa počekati, dok na poprište skoče čestite naše mlade učiteljke, koje se osobito na zagrebačkoj preparandiji kako valja odgajaju. Mladim budi ovim izrečena molba, nek pomno prionu, nek se trse poći dobrom stazom. Gdje je ta? Eno je u narodnom obrtu. Nemojte htjeti podučavati seljakinje u tehnikah, koje vi držite za bolje, a koje ni s daleka nisu toli liepe i valjane, kao seljačke. Ponos nek vam nije u tomu, da seljakinji imponujete „šlinganjem“ i vezenjem naturalističkog cvieta, ponos vam budi, da ste sačuvale krasne tehnike od propasti. Uvadjajte opet krasan „pisanac“, koji evo Niemci pod imenom „Holbeintehnik“ usvojiše, jer da znate, prije sto godinah su znale još sve naše žene pisanac vezti, danas ga riedko koja zna; čuvajte, da se krasan „razplit“ i „priplit“ negubi, pa nadomještuje „heklovanjem“, jer znajte, da je laglja tehnika i prostija.

Znam ja, da je težko od učiteljicah zahtjevati, da budu napredne, da se usavršuju, da na boljak naroda misle, jer je socialni položaj učiteljicah takov, da im težke brige i nevolje zataru svaki polet.

Mlado, obično vrlo liepo, umiljato diete bačeno u život, mora da odoli težkoćam, kojim bi se jedva mužka glava uspješno opirati znala. Koje su odgojene u manastiru još uz teže pogodbe primaju otu težku borbu sa životom. Učitelj se oženi, pa mu je kuća u redu; što će pako mlada učiteljica, koja na selo dolazi bez novčića, u praznu kuću, a sa malenom plaćicom. Ostalo mi je zagonetkom, kako si učiteljica kuću uredjuje, kako životari na selu, gdje često nema, osim nje i učitelja zastupnikah inteligencije.

Te su kućne težkoće ipak još malene u prispodobi sa

socialnimi težkoćami tih sirotah mučenicah, na koje nasrću, čim su ljepše, tim teže napasti, a već im je i onako težko bivstvovanje u narodu, koji još nije vikao gledati žensku neudatu na čelu samostalnog kućanstva.

Kako stvari danas stoje, inštitut je učiteljicah žalibože u narodu nepopularan, a valjalo bi ozbiljno oko toga nastojati, da tim vriednim i čestitim djevojkam olakšamo položaj, da ih štitimo nesamo od nevolje, već i od drugih potežkoćah. Pitanje je to dakako veoma težko i zamašno, ali se neriešava tim, da se o njem ni negovori.

U Cerni nadjoh u odboru čitaonice vrlo revne promicatelje našega izložbenoga poduzeća.

Nisam još bio nikad u takovoj čitaonici na selu. Nam se velegradjanom na prvi mah dakako čine tiesne i malene družtvene prostorije, ali je tiesno i gdje čovječje srdce prebiva, pa koliko je mjesta za najuzvišenija ćuvstva. Tako i cernačka čitaonica mala i uzka, ali su muževi u njoj puni zanosa i vatrenog rodoljublja, pa nesamo rieči, već i djelom. Odmah shvatiše i razabraše, o čem se radi, odmah se obvezaše, pa muževno svoju rieč i održaše. Predsjednika te čitaonice poznavao sam prije dvadeset godinah u Vinkovcih, bijaše tad mlad lajtnant, kojemu plot zubih nije bio dovoljnom branom za bujicu patriotičnih riečih, što su mu žarko letile sa usnah, pa u naša mlada srdca padala, kao iskre u barut. Već sam tad mislio, da taj neće daleko avanzirati. Uz energičnog revnog predsjednika te čitaonice blagi je i umiljati župnik uztrajnim svojim nastojanjem mnogo dobra u Cerni učinio, pa i izložbeno poduzeće svojski podupirao. Bilježnik i načelnik revni bijahu suradnici, pa i gospoda učitelji.

Obidjosmo s odborom neke otmjenije kuće, da za izložbu biramo predmete, da se dogovorimo glede modelah i tehničkog nazivlja.

U Cerni se baš dogradio most preko Bigja, pa sam nastojao saznati tehničkih izrazah, ali nenadjoh novih. Ipak mi se jedan pojam razbistrio. Naši tehnologijski riečnici uzimaju za rieč „Kranzgesimse“, v i e n a c. Nisam pravo vjerovao u valjanost te rieči, pa sam svagdje razpitivao, koje li joj je pravo znamenovanje na sgradah.

U starogrčkoj arhitekturi zove se epistilion ona greda,

koja leži uzduž na stupovih, a epistilion sa zophorom geisonom i simom skupa istom su što označuju Niemci riečju „Kranzgesimse“. „Vienac“ u nas nemože znamenovati „Kranzgesimse“, jer je vienac u našem narodu točno ono, što je „epistilion“ u Grkah, dakle samo dio „Kranzgesimsa“. — Za otaj izraz saznao sam od primorskih zidarah rieč „napust“, pa sam razpitivao u Slavoniji, ima li taj izraz i tamo. Tamo vele „što je pred kućom napušteno, to je na kući triem“ imalo bi se dakle dalje iztraživati, ide li rieč „napust“ u gore rečenom smislu.

U Cerni zovu odjeću, koja se nosi svaki dan „odnica“. U odnicah idu seljakinje i bose, na odnice neide svila. Od odnice razlikuju se vezeni skuti, dok su novi. Kad se operu mogu i oni postati odnicom. U korizmi, na posao, pa „kad koga kaju“, nose odnice. „Odnički čenar“ je samo gladki „usnivani“, onaj koji se vora za „opravljanje“ je. Za „odnice“ nema drugih izrazah, ali za „oprave“ ima, dalje u Krajini vele, da su to „posvečanice“, a u Sriemu „stajaće“. Pjesma veli:

Dodji diko, al nemoj,
Ujest će te moj bolov,
Poderat će šalaj gaće stajaće.

Pitah u kući, gdje razgledavasmo odjeće i sagove, bili mogli naručiti što, odgovoriše mi da nebi, jer dan danas nema više ovacah, ni vune, a one ovce, što ih imade, su „budje“, njihova vuna da nevalja za tvorenje ćilimah.

Ovdje se dakle izključivo gospodarstveno pitanje sudara sa pitanjem o narodnom obrtu oni, koji su na to zvani; imati će se uprieti što većom energijom, da se u naših selih uvede pasmina ovacah, kojoj je vuna dobra, a narav dosta jaka, da može odoljeti i podnebju i primitivnom načinu timarenja naših ovacah.

Blizu župnog dvora u Cerni na brežuljku je šljivik, a brežuljak je pravilnog oblika pak baš na mjestu, gdje se stiče Bigj sa Bosutom. Na otom se je mjestu već kopalo pa i odkrilo gradjevinah, ipak se nije, kako čujem, radilo nikad obsežnije pa sustavno. Narod priča, da je tu pokopana srpska kneginja, a župnik veli, da su još prije malo godinah Turci

amo dolazili, polazeći u Budim, štovati grob nekoga svoga svetca. U kukuruzi da je bio kamen, koji je sad propao kod dizanja temeljah da je nadjeno mnogo kostih i to trupla obaška, a glave na posebnoj hrpi. Vrieme mi je bilo prekratko odmjereno, a s drugim poslom preobilno zapremljeno, a da bih mogao bio sve te podatke razrediti, pa se točnije o tih starinah razpitati i uputiti. Koliko se na prvi pogled suditi može, morao je tu, gdje se dva velika nekoč znamenita kanala stiču, biti kasteo, koji je ravnicom i vodenim putem gospodovao. Vjerojatno je, da su već Rimljani takovo mjesto utvrdili.

Bilježeći narodne tehničke izraze, sakupljajuć recepte za bojadisanje, baš nam bijaše, kao da kupimo uspomene, nauke i izreke od prijatelja bolujućeg na sušici, o kom znamo, da ćemo ga za mala izgubiti.

Domaćemu obrtu podsječeno je korienje, on izumire, za malo godinah nestat će ga. Što sad skupljamo i priobćujemo, imati će tada svoju vriednost. Samrtni udarac domaćemu obrtu jesu diobe.

Nemarimo razmatrati oto pitanje, ali ćemo priobćiti, što smo vidjeli na svoje oči, jer drugčije izgleda naredba na zelenu stolu, kad se podpiše, a drugčije kad je priliepljena na crnoj tabli obćinskog ureda, pa zaliepljena drugimi spisi; drugčije izgleda život za pisaćim stolom sred foliantah i knjižurinah, drugčije kad obilaziš, pa gledaš život u svih slojevih družtva.

Ukinuće zadrugah reforma je, koja zasieca duboko u život narodni, reforma, koja mienja ne samo socijalne odnošaje našega seljaka, već temeljne njegove pojmove o dužnostih obiteljskih, ljudskih i državljanskih. Ti su temeljni pojmovi drugi u Slavenah, drugi u svietu, komu se kultura osniva na starorimskoj tradiciji.

Za pravnika, koji se bavi filozofijom prava, bila bi vrlo izdašna i liepa zadaća, kad bi htjeo prispodobiti običajno slavensko i rimsko-germansko pravo. Resultati bi bili veoma poučni za naše reformatore. Mi nismo zvani, da o tom govorimo, ali govoriti i vikati moramo, što u životu gledamo, a to jest, da se naš narod uslied priekog ukinuća

prastare inštitucije zadrugah nalazi u prelaznom stanju do prosjačtva.

U Cerni su bile kuće na kat, kuće na osam prozorah u pročelju, kuće, u kojih je bilo 1400 ovacah, sad su te kuće porušene, stoji od njih po odlomak samo jednim prozorom, a tih razvalinah ima mnogo, narod pjeva:

Paorijo biela,
Što si nam doniela?
Sad već i dječiça
Imadu nam djela,
Kuće od nekada
Čardaki su sada.

Na mjestih, gdje su prije te liepe kuće stajale, sad je po osam kolibah, koje nisu ni bolje, ni ljepše od ciganskih. Gdje još stoje liepe velike kuće, tu se u nje uvlači razdor i svadja, a žene su prečesto krive, da se velike zadruge razidju, zakon je kriv, da otac dobiva batinah od sina. Zakon naime kaže, da za živa otca nemože diobe biti, ako on na to nepristane, ali je tomu posljedica samo ta, da sin gleda, kako će otca silom na tu privolu natjerati. Stvorivši pakao u kući, sin postigne svoj cilj, jer otac voli otići u prosjake, nego tako živjeti. Majke još gorje prolaze kod diobah. Govoreći već staroj snaši, da ju žalim, što nema djece, odvrati mi „ta šta će mi djeca, da me pod stare dane iz kuće gone.“ A tako i biva, majku sprave obično s najmladjim nejakim bratom na najlošiji „tal“, pa kad onda oboje propadne, — neka se tepu od nemila do nedraga.

Ima li teže na svietu stvari, već dieliti jedan jedinstven posjed u pet, šest dielah, da nikomu nebude krivo? Pa tko riešava te pretežke zadaće? Obćinske komisije. A tko su te obćinske komisije? Obično družtvo od nekoliko seljakah, koji diele i sude, da se bog smiluj. Kad kotarska komisija dodje na temelju apelacije, već je zlo gotovo, kuća srušena, proces se izlegao.

Čim narod tako pada u veću sirotinju, gubi mu se volja za obrt, a nedostaje mu i vremena. Pauperizam istinabog stvara proletariat, a tim elemente za industriju, naime sile, koje će se i za najmanji novac dati izcrpsti, ali to nije sud-

bina, koju našem narodu želimo; već mu želimo, da ostane ratarski narod, a da uza to kad dospieva, tjera i koristan obrt, koji će ga prehraniti, kad ga pritisne nedaća. To se može dakako samo onda, kad se obitelji uzdrže u zadrugah, kad sve zadruge zajedno tjeraju isti zanat, kad se cielo selo zimi pretvori u veliku tvornicu. Kad se, riečju, narodni domaći obrt onako organizuje, kako je to u Rusiji učinjeno.

Da narodni domaći obrt propada, nemože se razabrati, kad gledamo, što narod još ima, ali razabiremo, kad vidimo, što tvara. Mlade žene još znadu tkati, djevojke više neznadu, žene neznadu više bojadisati, kao što su bake bojadisale.

Izložbom sastavljena je slika domaćeg obrta po jednom bar dielu domovine, a ovimi redci želimo sačuvati, što je još u narodu tehničke predaje.

Priobćio sam nekoliko receptah za bojadisanje iz Budrovacah. G. Ivankov u Cerni priskrbi mi receptah za bojadisanje od 76-godišnje seljanke Luce Ivankove, te mi dade komad ponjavca, što ga je ta seljanka prije petdeset godinah bojadisala. Boje se nisu nimalo promienile. Recepti su slični onim iz Budrovacah, ali nisu isti, a vriedno je, pače nuždno, da se sve variante sačuvaju.

Recept za crnu boju. Uzme se na dvie struke (jedna struka = 60 čišanicah, jedna čišanica = 3 žice) jedan uborak ($^1/_4$ mierova) jehove kore. Ta se kora sitno izsjecka i nakvasi vrućom vodom, pa se onda kuha, dok čorba malo ogusta nebude, onda se kora izvadi, a čorba opet grije, dok neprovrije. Sad se uspe za 10 krajcarah zelene galice u vrijuću čorbu. Budući da se čorba pjeni, kad se galica uspe, valja ju opjenjivati. U vrelu tu čorbu metne se vuna, a lonac se pokrije, kad počme ohladnjivati, onda se vuna izvadi i na suncu suši.

Da se boja neomane i da svietla bude il ostane, kuha se u kotlu trene (Heublumen), a kad ota padne na dno, onda se čorba ocjedi, pa s njom polije vuna, a može se u njoj i nakvasiti, pa onda sušiti. Ako se hoće, može se vuna odmah čim se iz boje uzme, u toj čorbi nakvasiti.

Recept svietle žute boje za dvie struke vune. Uzme se za deset novčićah slanca (tipse), taj se slanac utuče, polak se uzme u lonac, koji se vrućom vodom

nalije, da se slanac raztopi. U otaj slanac metneš vunu da se nakvasi i to dva dana, ali moraš barem jedanput na dan preokrenut, da se sva vuna jednako nasoli. Poslje dva dana izvadi se vuna iz slanca i onda u istu vodu metne trava zanovet, kolik je jedan snop lana, al se ona izsieca na sitno, i to samo stapka i cvieta, a ne korjen. Sad dometneš ostalu polovicu slanca, pa ga kuhaš u rečenoj vodi, dok se farba pokaže, onda metneš suhu oslanjenu vunu u tu čorbu, ali prije toga travu izvadiš, pa s njom vunu od ozgor pokriješ. Vuna ostaje u vrućoj farbi, dok ona ohladi, onda se izvadi, pa suši.

Ako hoćeš zagasitu žutu boju, a ti uzmi kore od jabuke divljake, sitno stuci i izsjeckaj, pa uzmi dvie oke i kuhaj, dok se farba nepokaže, onda pridodaj za 5 novč. utučena slanca. Kad se kora izvadi, metne se vuna i drži dok voda neohladi. Vuna se dakako mora preokretati i čim god pokrititi, da se vuna u boji nediže, već sasvim u njoj stoji. —

Da svjetliju žutu boju dobiješ, možeš pomiešat i lista od breskve žutog mesa i od biela duda sa zanovetom pomiešati i kuhati.

Recept za crvenu farbu za 2 struke vune.

Prokuha se za 10 novčićah slanca u dvie oke vode, dok se slanac neraztopi. Ako ima sirutke, bolje je uzeti je mjesto vode. U onako vruću vodu ili sirutku metne se vuna, pak se okreće kroz dva tri dana, da se vuna dobro slancem nakvasi. Kada se osuši i opet metne u istu vodu ili sirutku, pa se odozgor pospe sitno stučenim broćom i to na dvie struke vune pol oke broća. Boja se dakako mieša i drži jedan dan u loncu, onda se istom izvadi i suši.

Ako ti vuna nije još dobro bojadisana, a ti moraš boju opet pogrijati, da bude mlaka, sad se vuna metne opet unutra i malo pridometne broća.

Ako hoćeš, da ti bude zagasito crvena boja, moraš više putah sušiti i kvasiti, broća dometati, dok željenu crven nedobiješ.

Ako se uzme polak gore rečene vode sa slancem, a polak šljivovika, to jest čorbe od šljivah, iz kojih se peče

rakija, te pomiešaš, pak ju ugriješ i kao prije u nju vunu metneš i broćom pospeš, dobiješ jako liepu crvenu boju.

Recept za modru boju. I tu je ista tekućina, o kojoj govorismo priobćivši recept za modru boju iz Budrovacah, važna sastavina, opet uz iste pogodbe, kao i tamo, dati je čovjek mora od mladih djevojakah pribaviti, gdje jih nema od djece. Uzme li se od drugih, nebude boja dobra. Lonac tri četvrta pun te tekućine drži se zaklopljen u suncu, da se ugrije dakako izvan kuće, jer u nas sviet nije tako rafiniran, kao mlade Rimljanke u starom Rimu, koje su terpentin pile, da po ljubicah miriše. Ovako mlake tekućine nešto se odlije u criepak ili kalić, pa se u njoj raztopi za 10 novčićah čivita; ta se raztopina pomieša onda s ostalom tekućinom u loncu, a metne se unj i vuna, koja tu ostaje 3—4 dana. Za to se vrieme mora uviek štapićem prevraćati. Ljeti se lonac s tom bojom i vunom postavi u sunce, zimi se mora trpiti kraj vatre, da bude uviek jednako mlaka.

Kad vuna usahne, onda ju valja kroz vodu povući, pa zračiti, da izgubi smrad od boje.

Zelena boja za bojadisanje vune od dvie struke. Moraš ponajprije vunu na gore rečeni način malo oplaviti, treba uzeti vrlo malo čivita, ako se hoće svjetla zelena boja načiniti, više, ako se hoće zagasita.

Onda se uzme trave zanoveti i srpca trave. Od svake trave po jedan snopić, kolik metla. To se izsjecka i skuha. U tu čorbu metne se za 5 novčićah slanca, onda se trava izvadi. Vuna, koja je dva dana u onoj tekućini stajala i poplavila, metne se u tu zelenu boju i pokrije se sa travom, što je kuhana i drži se u njoj dok ohladi, pak se onda izvadi i suši. Kad je napolak suha, provuče se kroz vodu, da izgubi smrad.

Kad se hoće, da načini sasvim zagasita zelena boja, onda u gore rečenu boju valja metnuti još malo čivita. —

Prije četrdeset godinah došao vriedni neki zagrebački odvjetnik u družtvo rodoljubah naviestiv jim radostnu viest, da je našao novu rieč za „fašnik“ i svi pozdraviše rieč „poklade“ kao novo liepo našašće.

Sa tehničkom terminologijom na istom smo od prilike stepenu bili još do prije malo godinah. Družtvo umjetnosti sta-

vilo si zadaću, da po narodu sakupi sbilja običajne izraze, ali uz to i modele svih dotičnih spravah, a gdje je moguće i same predmete, kojim je nazivlje zanimivo. Družtvo će u svojoj muzealnoj sbirci sav taj materijal sahraniti pa tako omogućiti, da se u ilustrovanom riečniku na vidjelo iznese narodno blago te struke. Za kovanice netaremo si glavu. Te za sad treba više triebıti nego li stvarati. Družtvo umjetnosti tim poduzećem nekani drugo, no sakupljati gradju, a za hram znanosti već je vrlo častna zadaća samo nositi kamenje.

Što u otih evo listovih priobćujem nazivlja i izrazah, prvi su dakle naši pokusi u tom smjeru. Ilustracija jim je sad na izložbi, a poslje u muzeju družtva umjetnosti. Gospodar Ivankov u Cerni i Karlo Stručić u Komletincih osobito su nam na ruku išli u tom poslu.

Na vratih je nad pragom dovratak, a direci sa strane zovu se „stupovi od dovratka". Na vratih je kvaka, za koju se laća, koji vrata pritegnuti želi, a otvaraju se vrata „skakavicom", koja kroz vrata prolazeć diže „erezu" u „piavici" Vrata se iz nutra mogu zamandalisati „obrtaljem". Ciela vrata drže „vedrići" (Thürbänder), koji su „klinci" u „letici" (Angel) učvršćeni.

Na vratih je kadkad „sliepa ključanica". Ta se neotvara sprieda, već sa strane ključem sa dva „štenca", koje valja gore okrenuti. Taj se ključ turi u ključanicu, tad dodju ta dva štenca upravo sprama druga dva „štenca", koji su u ključanici, dakako nevidljivi, pa se ključem potisne gore, dok uz gornji dio ključanice neprilegne. Tim su gornji štenci iz ključenice iztisnuti, a ključanica se nevadeć ključa povuče od lieve ruke k desnoj i vrata su otvorena.

Čitajuć opis orudja za opravljanje kudelje, čovjek se upravo veseliti mora obilju narodnoga nazivlja. Kad se lan počupa i u „vranice" (u banovini kažu denjah Ur.) (Garben) poveže, pa kući doveze, onda se najprije sjeme na veliki greben „ogreca". (U banovini ogrebena Ur.) Zatim se opet u vranice poveže i u vodu metne, da se skisne, zatim se po travi razastre da se osuši, pa onda opet u vranice sveže. Sad se po rukovet lana na stupi tuče (U banovini: nabija Ur.); zatim se uzme ogrebača i na njoj se greca t. j. čisti od „pozdera" (Abfälle),

tad se uzme trlica, pak se donde tare i otresa, dok nebude sav čist od pozdera. A sad ga valja još jedanput grecati na ogrebači. Što od lana odpadne kratkim vlaknom (Faser), to se opet na dva grebena ogreca pak narede „povjesma“, koja valja na tepaljki otepanjiti, pa onda „štetkom“ oštetkati. Sad je lan priredjen, pa se može u povjesma povezati i sastaviti u „breme“, na koje idu 24—30 povjesma. Kad se hoće presti, uzme se pol povjesma na prelju (preslicu) pa se priveže „prevezutkom“. Sad se žica prede na vreteno.

Ostatci od prvog lana zovu se „tepanito kučine“, pa rabe za vreće i debelo platno, ostatci od drugog lana zovu se „ronjače“ ili kučine. I one se na trebkanici trebkaju, zatim na malom grebenu „mikaja“ razčešljaju, pa onda rabe za gube, asure itd.

Kučine se vežu na malu preslicu pa se djeca njom uče presti, takva preslica s kučinami zove se, „bavrljača“ i „povaruša“.

S vretena se predjica mota na rašak u struke. (180 žicah.) Predja se obieli, pa na vitao metne, a s njega na čekrk. Na ovom je letka ili letenica, a na nju se natakne mosur (Spule), na koji se predja suče. Sad se u sobi namjeste velike snovače, pa se oko nje omata predja po volji, više ili manje, koliko se osnova hoće uzeti dugačka. Kraj osnovače metnu se ljestvice, a na nje se nameće toliko mosurah nasukanih, koliko se hoće široko tkanje tkati.

Poslje snovanja metne se predja u jedno korito, u koje se može klin zabiti, stative se namjeste, pa se predja na jedno vratilo navija iz korita, u kom je predja kamenom pritisnuta, da se nategne. Kad je predja na vratilu, onda se uvadja u nite i brdo; po vrsti uvadjanja bude vrst tkanja, a tih je vrstih veoma mnogo, o čem se na izložbi može svatko uvjeriti.

Na orudju, što ga evo u savezu spomenusmo, pripovjedajuć manipulaciju s lanom od kidanja, pa do tkanja, ima opet svaka čest svoje ime.

Na čekrku je točak, vrtilce, krža, stupići, stolčić, klipić, letka, na točku glavina i žbice. S točka ide remen

preko „bavče“, a stupići u kojih je vrtilce ili vratilce, stoje na „kladicah“.

Na vitlu su vitlenice nataknute na „babicu“ ili „dedaka“.

Na rašku je gore polica, a dolje su dvie škraklje.

Na osnovači je vratilo, dolje u panjiću, gore u gredu učvršćeno, oko vratila kreću se vitlenice, koje su krštenicami spojene.

Tepaljka se zove i češaljka ili gvoždenka, jer je na daski gvozden češalj.

Na trlici je ono, čim se lan tare „trličak“.

Na stupi su gornji i doljni zubci ili gornji i dolnji češalj, na kraju repeška. Gornji repešak se kreće u vratilcu, doljni leži čvrsto na zemlji. Žene obično netuku same lan na stupi, već si najme ciganku, koja tad za mali darak mora cio dan na repešku plesati.

Sve modele za ilustraciju toga nazivlja vrlo je liepo čisto izradio g. Ivankov u Cerni.

U našeg seljaka ima mnogo i mehaničnog talenta, sliepih ključanicah, pa osobito škatuljah za britve, koje se nedadu otvoriti, ako čovjek nepozna sistem, često sam vidio, a iz Cerne ima na izložbi modelah i te vrsti, od drugud i liepo rezanih gotovih.

Priobćismo iz Cerne podpune recepte za bojadisanje, recepte izkušane i pouzdane. Naidjosmo prvi put u Cerni na slaganje raznih bojah, da se postigne nuanca. Seljakinja mi reče: kad (divljakovom korom) nabojadišem žuto, pa mi boja nije bila dobro mrka već ko mlada žuta, onda skuham broča, pa vrgnem žutu vunu, da noći u broču, onda bude mrko žuta. Putujuć dalje još sam mjestimice sazno za takve kombinacije, a osobito bojadisanje, kakvo je običajno u Nikincih u albanežkih ženah, na tom je sustavu „lazurah“ osnovano.

Nu dosta za sada o tehničkih izrazih; neću da ostavim Cernu, a da nepripovjedam, što će i one čitatelje zanimati, kojim su tehnologijska tumačenja bila valjda predugačka. Pa ako mi je priobćivanje tehničkih izrazah bilo dugo, hoću da ga zasladim kojom veselom ili bar smiešnom, ali istinitom historijom.

Iza crnačke crkve išao sam razgledavati već spomenute tragove starih sgradah, pa tamo ugledah veliku željeznu mrežu smotanu. Zapitah neku gospodu, koja me pratiše, kakva li je to sprava, pa saznadoh da je to ostatak riedka pokusa, da se ciela jedna šuma troškom od više tisućih forintih kao stari lonac žicom oplete. I šumara i šumaricu, respektive njihovu kuću, opleli su tako. Za četrnaest danah raznieli su cigani svu žicu od šume, a šumar i šumarica nemogahu nit u dvorište ni u vrt, jer su cio dan djeca pred tim plotom stajala, pa se smijala, kako su šumar i šumarica slični živadi sa rešetkom. Napokon sruši šumar neugodnu ogradu, pa ju pokloni crkvi, a pošto ta nezna, što će s njom, leži eno za crkvom, pa hrdja. To bijaše sudbina te skupociene ograde.

Sjedjasmo u gostionici kod gospodara Karle, pak se napismo dobre pive, jer da znate, u Cerni se tja i dobra piva pije. U to dodje seljak u sobu, pa prežalostnim licem javi, da mu je umro didak Marko. Ponudismo ga da sjedne kraj nas, a župnik mu očitova, da može odmah poći podići 25 for., pošto je didak Marko bio upisan u pogrebno družtvo, koje su u Cerni ustrojili. Svaki član toga družtva uplati prviput forint, a kad koji član družtva umre, moraju svi članovi platit svaki po deset novčićah, od tog se dohodka tad izplati premija od 25 for. obitelji umrvšega člana.

Kao kad se u proljeću bori kiša sa suncem, tako se na licu siromaka seljaka borila žalost za izgubljenim didakom i veselje za dobivenim novcem.

„Pa zar pogreb u Vas stoji toliko novca?“ Zapitah seljaka.

„Ta kako nebi“ odvrati on, pa mi poče nabrajati koliko vina i koje pečenke treba takvom sgodom, jer je glavni trošak ono, što se u tugi pojede i popije.

XII.

Gradište — Vinkovce — Privlaka.

Odvezosmo se u Gradište. Nedaleko pred selom, noge u jarku, sjedjaše liepa mlada pastirica vezuć i pjevajuć jednu

onih krasnih pjesamah, koje je vriedni naš Kuhač sakupio pa spasio. Kao što mnogo svieta ni nepogleda ljepote sunčanog zapada, jer to svaki dan može vidjeti, tako naš sviet necieni ni svoje pjesme, ni našega divnoga vriednoga obrta, ni ljepotu naših stvarih, vjerujući istom, kad mu se od drugud preporuče.

Vozio se sa mnom velečastni cernački župnik. Provezosmo se dakle kraj liepe pastirice, pa joj tako nisam pjesmu čuo do kraja, nit razgledao njezina veza. Žao mi je.

I u Gradištu sam gledao, kako se kuće lome, vozeći se župnom dvoru, gdje nas gostoljubivo primi domaćin. Odosmo u seljačku kuću. Razgledavši što bi za izložbu bilo sgodno, naidjoh na liepe tkanine, slične onim iz Ivankova. Nove mi bijahu „naslanjalice“ na postelji. To je naime nekakva rešetka, koju zataknu na uzglavlju postelje, da nespadnu uzglavači. Na toj naslanjalici ima više izrazah. Dva „stupića“ spojena su odozgor „viencem“, a u diagonali „križnicami“. U vienac zataknute su četiri „tačke“ paragrafom slično izrezane daščice.

Pitao sam i tu za recepte bojadisanju. Nenadjoh ništa nova. Za crnu boju uzimaju kali, i to na dvie oke vode čaša zelene kali, a od tvrdog brusa. Žena, s kojom se o tom razgovarah reče, da vuna bojadisana s kalju bude mekana kao u šeširdjije.

Razgledah crkvu u Gradištu, kao dosad svagdje, tražeć nebi li našao koju zanimivu starinu, ali je riedko gdje po crkvah u Krajini starinah. Sve su crkve gradjene po istoj šemi, po kojoj je i crkva sv. Petra u laškoj ulici bila prije nego li je romanizovana. U manjih crkvah riedko su gdje orgulje, ali župnik u Gradištu na glasu je orguljaš, i vrlo muzikalan, on je za svoju crkvu smogo orgulje i to veoma liepe i dobre. Došavši u crkvu iznenadi nas preliepom svirkom. Nije bilo vrieme službe božje, ali nas uznesoše divni glasovi u svetom prostoru u više sfere, sladke harmonije nam razblažiše srdce, pa pobudiše zanosne misli, izagnaše iz srdca sve boli i brige, bar za čas, jer se opet ponoviše, kad iz crkve izadjoh, pak vidjeh kako nekoliko momakah ruši krov jedne kuće, kad vidjeh rezan krov sav savcat skinut pa prislonjen uz zid kuće, koja se je „dielila.“

Vratih se u Cernu, a sutradan odvezoh se u Vinkovce. Dosad me je dobro vrieme pratilo, ali me sad ostavi, kiša je ljuštila i sipila sve izmjenice, a hladan vjetar duvao. Prem sam se kabanicom i sa dva ćilima zamotao, prozeboh do srca, mislim, da me je samo droncanje živa uzdržalo.

Vinkovci su za mene puni liepih uspomenah, a sve se te nižu i redaju oko jedne osobe. Kad je čovjeku zima, kad mu vlaga kroz cipele probija, a vjetar traži svaku škuljicu, pa se u nju zabuši, neima ti tada poezije. Ipak je u meni pietet za najsvetijim čuvstvom moje mladosti bio tolik, da sam pošao, čim se u suhe haljine presvukoh, tražiti one crne oči, koje mi se još kadkad u snu prikažu, da sam pošao ljubit one ruke, koje su mi prve sipale ruže na put moga života.

Gdje stanuje gospoja ta i ta? Eno preko puta u zelenoj kući. Srdce mi se stezalo kao onda, kad sam prvi put stupio u njenu kuću. Zapitah služinče, je li milostivna kod kuće? Jest. Udjoh. Rekoše mi znanci, da je nekoč najvitkija djevojka sad krupna gospoja. I sbilja predamnom stvorila se krupna gospoja, mlada, još dosta liepa, ali ni traga nekadanjemu licu. Kako li se čovjek za dvadeset godinah mienja! Primi me vrlo učtivo i hladno. Rekoh joj svoje ime. Ona se nakloni ceremoniozno, pa mi reče, da joj veoma milo upoznati me, — ona! Trebalo mi je svjetske, družtvene vještine, da neizgubih kontenancu. Zapitah, gdje joj sad stanuje gosp. otac; ona mi odvrati: — u Županji. Ta to nije moguće, još mi danas rekoše, da živi u istoj svojoj kući u Vinkovcih, gdje je i dosad živio.

Koga Vi mislite, gospodine? Ma gospodina toga. Oprostite, ta to nije moj otac. — Ma, zar vi niste gospoja N. Nisam, ja sam gospoja B. Gospoja, koju vi tražite, stanuje doduše u istoj kući, ali je već više tjedanah na ladanju.

Tako je, kad čovjek prozebo ide po kiši i ružnom vremenu obnavljati davnoprošasta čuvstva.

Jedino u Vinkovcih nadjoh već gotov odbor, koji si je stavio bio zadaću, da će sakupljati obrtninah za izložbu. S dvojicom te gospode podjoh na Ervenicu u neke bolje kuće, da razvidimo, gdje ima za izložbu sgodnih predmetah. Prodjosmo kraj crkve, bila je baš večernja prošla. Iz crkve izlazile djevojke jedna sve ljepša od druge, ponajljepša jedna

velika, jedra i vitka kao kip boginje Diane. Smijala mi se na oči i na usta tako u brk, da se nisam usudio zapitati ju, bi li na izložbu dala krasan sag, u koji se je savila bila, nitko živ na trgu nebi mi vjerovao bio, da s njom govorim o umjetnom obrtu. Taj običaj zavijati se, kad kiša pada, u liepe sagove, vrlo me je ugodno iznenadio, jer se tim sakrivaju ružne kupovne „kiklje“ i haljine. Da naše liepe mlade šokice znadu, kako smiešno izgledaju, kad na sebe pomeću ruha od gospodjah, nebi toga činile, vide se baš, ko da je kakva „frajla“ poludila, pa na košulju samo kabanicu obukla i tako na ulicu izašla. Nema ljepše nošnje od vezenih, razplitanih ili pulanih skutah, kad se i sva druga odjeća na narodnu udesi; nema smiešnije i nepristojnije nošnje od te polugospodske, uz koju nepristaju skuti, pak još tomu do vrh koljena zasukani. U Ervenici je blato, kao što je bilo prije dvadeset godinah, čovjek više puza, pa se kliže, nego li hoda, a na noge ti se priliepi toliko matere zemlje, da neznaš, imaš li još na noguh cipele ili cokole. Sve po dva koraka napried, a jedan natrag koracajuć, ko glasovita procesija u Ehternahu, docmokasmo do neke male, al ugledne kuće. U sobi nas dočeka nekoliko ženah. Jedna od njih mlada snaša, široka čela, vrlo pravilna i plemenita lica, velikih budnih očiuh i finih ustah. Bijaše to lice tako liepo i u velikih crtah rezano, kao što se vidi samo na slikah starotalijanske škole, a stas tako pravilan, da bi se njim mogla svaka kneginja ponositi. Brzo se sporazumismo i žene nam iznesoše na ogled svoju rubeninu, svoje sagove i čaršave. Udariše mi u oči skuti vezeni načinom, koji Niemci zovu „Holbeintehnik“, a naš sviet „pisani vez“, jer su potezi kao perom povučeni. Zaboravih i na kišu i na blato, pa uzkliknuh:

„Ao, snašo, ala si to krasno vezla, baš bih te zato poljubio?“

„E, pa nemarim, gospodine“, odvrati snaša i ljubezno se nasmieši. Što sam mogao drugo, van ogrliti ju i poljubiti joj liepo čelo?

Muž u zapećku sjedeć ponosno se nasmijao oduševljenomu izrazu moga udivljenja. Pošto se je i izložbena komisija smijala, izpriča se snaša rekav naivno:

„E, pa šta je to poljubit?“

Kad sam se sutradan vozio u Privlaku, provezoh se pred kućom, gdje je ta liepa snaša stanòvala, ona sjedjaše kraj prozora. Kako je blato bilo duboko, vozili smo se polahko, ona digne glavu pa me upozna, poljubi prste, pa mi dobaci cjelov, ja joj ljubezni znak odvratih. Prem je bilo vlažno i zima, ipak me je progrijalo, pa tako se liepo razstadoh s Vinkovci.

Dok sam dospio u Privlaku, ukočilo mi se od zime i srdce i spominjanje, sreća da je u tamošnjeg župnika tako dobro vino, da sam se njim opet ugrijao i otalio kao komad leda u proljeću.

U Privlaki zovu velenac zaokviren, gdje je sredina kao i okvir „čupavo" izradjen, a osnova je gladka „ponjavac nebom i srdcem", što se jedno drugim vrlo liepo slaže, kako duhovito opazi jedna mojih najljepših pomagačicah na izložbi.

I u Privlaki sam razpitivao za recepte bojadisanju. Tu za žutu boju uzimaju divljakove kore ili čička, a kad je boja mlada, metnu broča u vruć lug, pa tim pokvase vunu, koja onda bude liepo mrka.

Rieč „začam" rabe u Privlaki sasvim jednako, kao u njemačkom „Zeichnung"; žene vele: „kad mi se dopada koji ponjavac, dam ga vezilji pa kažem: hoću taj začam".

Bieli vez razpleten i prebušen zove se „vit", u izložbi ima „vitanih" komadah iz Privlake, a ima i „dereklijah", na kojih je vezena „turska loza".

Naše učiteljke prevadjaju doslovce nitmi urešenu škulju na bielom platnu, po njemačkom, riečju „pauk", — u Privlaki taj oblik zovu „kator"; ima i sliepih katorah. Liep komad razpletače, a po njem „zameta" od crvene predjice ima takodjer iz tog mjesta u izložbi.

U Privlaki zamolio sam liepu neku djevojku, neka se u svoje stajaće odjeće obuče, što ona dragovoljno i učini. Sva se je sjala od zlata, a posjetitelji izložbe imadu sgode vidjeti takovu odjeću. Zanimivo je, da je ta nova moda u seljankah istom zavladala, odkad su se vremena pogoršala, pa tako i na selu s materijalnim nazadkom povećanje luksusa u kućah, gdje je bogatstva ostalo, stoji u ravnom razmjerju. Župnici nastoje umanjiti taj luksus, ali podupiru sakupljanje „velikih dukatah", kojih gdjekoje djevojke oko vrata po deset

i više nose, pa još tomu i na glavi. To je često jedini u kući prištedjeni i spravljeni gotov novac.

Odvezoh se još isti dan u Otok, gdje me gostoljubivo primi čestita „otresita Hrvatina“, kako Pavlinović nazva starog župnika. On mi srdačno i iskreno izjavi, da ga moja misija i narodni obrt baš ni malo nezanima, ali da sam mu dobro došao. U Otoku je moj konškolarac kapelan, — krasne li kariere, — u njegovu se dakle pomoć uzdah.

XIII.

Otok. — Komletinci.

Župni stanovi u Krajini, kao i crkve i sela, sve je to na jednu šablonu radjeno, svagdje ista razdioba. Soba za goste u Otoku iznimka je; ta je tolika, kao čitav stan u Zagrebu, a blagovalište nije manje. Tu sam u jutro za stolom sjedio, pa kavu pio sam samcat, to jest nisam bio baš sasvim sam, jer se do mene došulja velik mačak, onda dvie, onda četiri mačke, pa skočiše sve na stol i sjedoše oko mene u krug, kao mačke Ahavcieve u Hauffovoj priči o malom Muku. Dodielio sam svakoj mlieka, milovao sve po redu, pa se s njimi razgovarao, ali kad se dva mačića počupaše, otjerah čitavo družtvo, pa podjoh u selo na posao.

Putem bih svagdje kontrolovao izraze, koje sam drugdje saznao. Rieč „somić“, kako rekoh, na dva se mjesta raznoliko rabi. Vidivši na sljemenu nekog hambara prisječeni krov, podjoh pitati u kuću, kako se taj dio krova zove. „Hromi rog“, gospodine, reče mi seljak gledajuć me mrko.

„Molim te, daj mi ljestve, da vidim, što to zoveš „hromim rogom.“

„Nemam ljestavah, gospodine.“

„Ta, eno jih tamo.“

„Nedam ljestavah, gospodine. To je moj hambar, nedam ja gledati, što je u njem. Ja ću već platiti porciju, netreba žekucije.“

Badava sam mu tumačio, da sam meštar iz Zagreba, da me nije za porciju i eksekuciju briga, jedva jedvice ga

sklonih na koncesiju, da mi je dugom letvom pokazao, što je na krovu „hromi rog.“ Kod gore prisječenog krova svi su rogovi normalni, prvi u gornjem dielu prekinut, pa natrag nagnut, tako da u istinu svaki naliče hromoj nozi, pa je to vrlo dobar narodan tehnički izraz.

U kuhinji vidjeh silne dvie „traverse“ od drva, na kojih je sagradjen zid od odžaka, ote zovu u Otoku „baba“. Što Niemac zove „feuerbock“ t. j. željezna sprava, na kojoj leži gorući panj, zove se „prieklad“. Sjedeći kod vatre pa bilježeć te rieči, dodje mali dječko u kuhinju, pa kapelanu uze ruku, prekriži ju i reče: „križić mali, Bog te hvali, Isus slavi“, pa onda brzo „ovdje zec počiva“, onda pristupi k meni, pa i mene pozdravi tako. Dadoh mu „bielu krajcaru“, na što mu sestrica gorko zaplaka, izjavljujuć, da bi i ona rad k meni. Dadoh dakako i njoj isto, pa podjoh u sobu. Pokazaše nam liepe ćilime, koje ovdje zovu „stolnik“, pa prema ornamentu „stolnik na lutke“ ili na „bundeve“, „štipani stolnik“, tkanja na „krušćice“ i „rašćice“ i liepih srmanih pregačah, od kojih sam jednu kupio za ženu si, koja ju rado nosi. Odlazeći iz kuće, nadjoh djevojče, komu sam poklonio bio bielu krajcaru, gorko plačuću, izgubila ju, pa od majke dobila batinah. Kobnih li posljedicah nenadanog bogatstva.

Odvezoh se odmah dalje u Komletince.

Župnik komletinački već se odavna zanima za narodni obrt. Kad je nekoč biskup Strossmajer došao na krizmu, naredi g. Stručić, da se imadu sve kuće i svi plotovi sagovi uresiti i cielo selo bilo je, kažu, bajno dekorovano. Razloživ mu, pošto sam došo, razasla odmah po selu telale, nek se sakupe žene i djevojke. Razgovarajuć ovako, ugledah na ormaru vrlo liepo pisanih jajah. Ornamentika na njih vrlo mi se milila radi ljepote oblikah i boje. Vidivši, da me to zanima, posla odmah po ženu, koja je jaja bojadisala. Razgovarasmo se o izložbi i načinu, kako bi komletinačka obćina što sjajnije i ljepše sudjelovala, u to dodje neka žena blieda i drhćuća. Mislio sam, da je bolestna. Župnik joj reče, neka mi priobći, kako se jaja bojadišu, da ju je zato dao zvati.

„Jao gospodine, pa zar zato; ala sam se uplašila bila, već sam mislila, da sam o kom što zlo rekla ili što skrivila“. Kad se od straha oporavi, reče mi, kako jaja bojadiše.

Jaja imenom „svilopis“ prave se ovako. Metne se u vosak malo kolomazi. pa se tim jaje po bielu našara. Žutilo se načini od divljakove kore, pa se tipse metne u nju, onda se izvadi, pa našara opet gdje se hoće, da ostane žuto, zatim se metne u crvenilo od vrsila načinjeno. U žutom stoji jedan dan, u crvenom pol, svakiput u vrućem. Sad se opet zakalja voskom, što se hoće da ostane crveno, pa se onda metne u vruću crnu farbu, koja se pravi od johove kore i malo galice. Na litar vode što medju prste ide galice. Jaje se sad izvadi, pa metne u pepeo, gdje ima žižka, da se otopi vosak, onda se obriše vunenom krpom, pa je dobro.

Hoće li se crveno pismo na bielom jajetu, pocrveni se cielo jaje u varsilu, onda se napiše voskom i kolomazi što se hoće, pak jaje metne u razsol, gdje prenoći, pa je gotovo. Vosak kod brisanja sam spadne, a gdje je bio, ostaje crveno.

Župnik posla ženu kući, da priredi omah nekoliko jajah, koja sa sobom ponesoh.

Podjosmo u kuću podnačelnikovu, gdje mi liepa Gjenka, vitka i umiljata djevojka na svojoj drugi pokaza, kako se plete pletenica od sto striekah, kakovoj se posjetitelji izložbe mogu diviti. Narisao sam si i napisao sve da znam, kako ću, ako bi kad valjalo model priredjivati, ali nevjerujem da sam naučio. Koliko se tu masti na kosu namaže, koliko vode na glavu prelije, pa kako kosa steže! Glava se maramom zaveže, pa izpod nje kosa za pletenicu proviruje, da liepo i oštro započmu, svežu špagom glavu u zatiljku, pa se uzao baš pod nosom napravi. Pošto češljanje dugo traje, a za pletenje kosu dobro svezati valja, to na velike svetce sve liepe Komletinčanke dolare tankim brkom u crkvu, koji se istom po malo izgubi. S prieda na čelu načine dva roga od kose, koje zovu „kendiš“.

Te široke velike pletenice dakako da su samo za paradu, a za svaki dan nose običnu pletenku, koju zovu „jakša“.

U Komletincih opazio sam prvi put, da naše žene i preko naborah na rukavih i to na „zapuncih“ (Manchetten) izradjuju liep vez, koji zovu „oplitak“.

Za bojadisanje slažu se recepti u Komletincih sasvim s onimi, što jih priobćih od starice Ivankove u Cerni. Samo

je zanimivo, što sam saznao o gojitbi broča za prispodobu s racionalnim načinom, kakovim se broč primjerice u Francezkoj njeguje. Broč se sadi mećuć žilice u zemlju u proljeće. Uspieva najbolje na ledini u strani, gdje plug neuzpire, a zemlja nije djubrena. Kadgod se vinograd kopa, mora se i broč malo oprašiti. U jesen se broč zagrne kao i vinograd.

Za crnu boju uzimaju i zelenu koru od oraha i žestilova lista mjesto johovine, koja je dosta riedka.

Razgledasmo liepih prtenkah, stolnikah i sve ono silno bogatstvo krasnih radnjah ženske ruke u kiljerih. Ljudi, puni povjerenja, pokazali su nam drage volje sve stvari, uvidjajuć, da jim nemože doći nov namet na nešto, što jim nenosi dohodka. Vrlo su me zanimale bojadisane liepe rezbarije od drva, što jih mladi momci djevojkam na dar izradjuju.

Jedno mi se nije dopalo, a to sam liepoj Gjenki iskreno i kazao, da djevojke naime počimaju nositi kojekakve kupovne „reklice“ i krpice, kao u gradu naše služkinje. Čudo božje! Naše gospoje počimaju nositi ljepote naših seljakinjah, a seljakinje rugobe naših služkinjah.

Župnik posla k čestitomu i vriednomu gospodaru Lubertiću, koji svoju kuću mudro na okupu drži, te mu naviesti, da ćemo ga doći pohoditi, nek iznesu, što u kući liepog imadu. Dodjosmo tamo. U sobi me dočeka djevojka Fema, krasna kao zdrava jabuka, pa kako me dočeka, odjevena u liep narodan kožušak i vezene skute, počešljana svečano, jedva sam dva oka s nje skinuti mogao, a bilo je toliko toga razastrto na stolu i krevetih i veziva i rezbarijah i svakojakih preliepih sitnjarijah, pa osobito zanimivih preslicah. Gledao sam i razgledao redom naokolo, pa se uviek opet do liepe Feme očima navratio. Nemogoh se svim tim liepim stvarim dosta načuditi. Goso mi pokloni liepi štap, liepa Fema krasne preslice, Gjenka mi je obrekla raznih vezenih začamah, pa preliepih i poslala.

Kako da se odužim svoj toj ljubavi i prijaznosti?

Nemogu drugačije, već da evo ovdje spomenem kako mi je godila prijaznost i povjerenje Komletinčanah, da iznesem na vidjelo krotkost i ljubeznost otih nepokvarenih

umiljatih ljudih, u kom svakom malo je umjetničke žice. Ako igdje, a to se u Komletincih proučiti može i dokazati istina, da naš krotki, blagi, poetični narod najbolje ondje uspieva, gdje ga rukovodi otčinskom ljubavlju čvrsta i sigurna ruka. Tko zakone sveg svieta poznaje, a nepoznaje ćudi naroda, za koji zakon kroji, taj nikad neće stvoriti narodu koristnih ustanovah.

Da vidim i malu berbu, pozva župnik neke djevojke sutra dan u svoj mali vinograd; njim na čelu bijaše komletinaćka „prima donna assoluta“, koja se tamo zove „počimaljka“, što nek si pamte kazalištni referenti; koristice se zovu „rožnjače“, po analogiji „rožnjačah“ na gajdah. Ta počimaljka, čuvši za moj ćef, dodje na berbu liepo narodno obučena. Kad bih imao dieliti jabuku Gjenki, Femi i toj bieloj i rumenoj počimaljki, neznam kojoj bi ju dao bio. Berba je bila vesela, pucalo se, pjevale su se miloglasne starovjerske naše narodne pjesme, kojim smo se otudjili, kao i našem domaćem obrtu, kao našem narodnom pravu, pa i našoj narodnoj poeziji. Krasan, jesenski dan otvorio nam srdce i dušu veselju, ljepoti i podpunom osjećaju sreće.

Još bi imao mnogo toga pripoviedati o tih liepih Komletincih, o tih čestitih ljudih, o tom župniku i njegovih župljanih, ali kad bi svršio, da jih počmem hvaliti?

Na ručak prije razstanka pozva župnik načelnika nekoga seljaka; bilo je veselje s njima se razgovarati, kako su bili razboriti, pa se liepo ponašali. Čestiti go odveze me popodne u Tovarnik, pripovjedajuć mi putem vr' o liepih stvarih o župniku, kako jim marvu izkupljuje, kad dodje eksekucija, kako djelom i savjetom pomaže, kako je blag i strog, a svojim župljanom iskren prijatelj.

Vidio sam slične odnošaje u Gradištu, Privlaki i Otoku, ali sam bio prekratko vremena tamo, a da bi ih tako bio mogao razabrati, kao u Komletincih.

Prije odlazka dadoh si dozvati mladića, koji je liepe štapove našarao, što jih sa sobom ponesoh. On mi donese krasan kamiš na dar. Bijaše to krotak mlad pastir od jedno sedamnaest godinah.

Razgovarah se s njim o njegovu radu, pitah ga od-

kud mu znanje, odkud prigledi, napokon me je zanimalo znati i to, koliko vremena treba za izradjenje takova liepog štapa, on mi odvrati:

„E, gospodine, načinim štap za dva dana, a kamiš za jedan, — kada su svinje mirne“.

XIV.

Tovarnik. Lovas. Novak — Babska.

Kad marha prolazi mekanim putem, dok je blatan, izkopati će duboke jame sve jednu do druge, a svaka je visokim rubom zarubljena. Osuši li se put ovako, pa se onda po njem moraš voziti, tad si za dobar broj griehah učinio pokoru. Heine si želi malu kuću i vrt, u vrtu stabla, na svako stablo obješena neprijatelja; ja sam manje okrutan, pa bi se zadovoljio tim, da mi se neprijatelji, osobito dobro ugojeni, na narodnoj equipagi provezu uzagrabce na putu od Njemacah do Tovarnika.

Tovarnik, ležeći na visočini, već se iz daleka prikazuje vrlo impozantno sa svojimi tornjevi i bielimi kućami. Pa kad dodješ u Tovarnik, bogme i nije šala. Ima tu gostiona, istina, nemožeš u njoj stanovati, jer je mrljava da se Bog smiluj, ima razsvjeta na ulici, istina, samo jedna svjetiljka pred obćinskom kućom, ima tja i svoju „liepu Helenu“, baš po velegradski, istina samo jednu, — da budem točan, moram priznati, da toga pravo neznam. Neznam, je li slučaj, ali je baš prolazila, dok sam risao na ulici preliepu staru drvenu kuću. Ljudi stali, pa se čudili, što ja to rišem. Nebi čovjek pomislio, kolikim se čudnim skokom fantazija našega naroda uviek opet vraća na „štibru“ i „žekuciju“. Moje risanje komentiralo se dakako tim, da će se kuća udove Živić Živke muntati. Ta je kuća po starom načinu gradjena. Linci, koji nose vienac od triema, prorezani su tako, da je svaki linac sastavljen od četiri stupa. Tim se prikazuje ova kuća vrlo liepo i bogato. Kako su naša sela prije petdeset godinah bila krasna! Još za dvadeset godinah, neće biti toj staroj ljepoti više ni traga.

Gospoda u Tovarniku čudila su se, da sam našao kuću vriednu, da se riše, pa kad sam jim govorio gdje, došli su

ju gledati, čudom se čudili, kako je sbilja liepa, a oni ju nevidješe, prem su svaki dan kraj nje prolazili, pače pripoviedahu mi, da se je uviek po Tovarniku govorilo, kakova je sramota Živićkina kuća za cieli šor samih zidanih kućah!

Sama udovica tužila se, što neima dosta novacah, da poruši staru njoj preveliku kuću, pa da si načini primjerenu malenu.

Vila blizu Zagreba, mjesto švajcarskim stilom gradjena, izradjena ovim našim u istinu narodnim stilom bila bi prava ljepota i oku naslada, ali što ćemo, Dianiška je izrekao gorku i prežalostnu istinu, naši su gradovi njemštinom proniknuti. I oni, koji drže, da su uzčuvali svoje srdce čisto od tudjeg upliva, tako su napunjeni tudjim ukusom, tudjimi nazori, da će doduše govoriti i misliti hrvatski, ali će to činiti u kući gradjenoj tudjim ukusom. Smijem tvrditi, da ima u istinu dobrih patriotah, nemajućih ipak u kući nijednoga komada radjenog ukusom narodnim.

To se smatra uzgredicom, nitko nevjeruje, da su ta „realija“ pravi pravcati odsjev našega mišljenja i osjećanja.

Kuća u Tovarniku morala bi se točno snimiti pa tako i sve ostale drvene kuće, na kojih ima još rezbarijah, pače, kad se takova kuća odsudi na smrt, morale bi se pojedine karakteristične česti prikupiti. Nacrti i tako spašeni komadi narodne naše arhitekture, morali bi se kod novih gradnjah upotriebiti za prigled.

Što je na drvenih kućah motivah, to se neda neposredno upotriebiti za arhitekturu u kamenu, ali se sgrade, gradjene stilom t. zv. gotskim najbolje dadu udesiti u duhu te naše narodne arhitekture.

U Rusiji su talijanski umjetnici iz stila drvenih tamošnjih kućah i zahtjevah bizantinske umjetnosti stvorili domaći ruski stil, u nas bi se mogao razviti hrvatski stil, da našu umjetnost bar toliko pazimo i ljubimo, koliko naš jezik.

Drvena kuća u Tovarniku ponuka me, da sam pošao i u Ilince, gdje sam risao zanimivih motivah, osobito sa plotovah, izrezanih tamo vrlo originalno. Nema više ni u tom malom zabitnom selu mnogo drvenih rezanih kućah, a seljakinje se nose, kao prave pravcate ciganke. Što sam našao rezanih kućah, izradi jih prošla generacija; nadjoh samo još

živa starca, koji jih praviti znade, u mladjem naraštaju nestalo je znanja, pa tim množina i tehničkih izrazah.

Od tog starca u Ilincih saznao sam izraz za „Gesims“, izraz dobar i primjeren, koji nigdje nenadjoh, a to jest „zastrešnica“.

Vrativši se u Tovarnik, kušao sam, da i ondje ustrojim odbor za izložbu, pače našao sam bio i seljaka, koji je obreko, da će se za izložbu zauzeti, ali svoje rieči neodržaše, neposlaše baš ništa za izložbu. Taj seljak jedan je od najbogatijih u selu, pa i sam vrlo vješt ručnim radnjam. Podjosmo k njemu u kuću. Iznesoše sve same po gospodsku radjene stvari i to u sobu „molovanu“ nekakovim putujućim umjetnikom. Vidivši da tako nećemo doći do pravih stvarih, podjosmo na veliko nezadovoljstvo gospodarovu u kiljere. Valjda se je stidio poslati nam svoje „proste“ stvari, a pošto me „gospodske“ ni malo nisu zanimale, nije nam poslao ništa.

U Tovarniku se sudara u obrtninah upliv njemačkoga i magjarskoga elementa s našim a naš gine vidimice. „Šterkane“ po švabsku, pa „šlingane“ po magjarsku suknje preotimlju mah, a narodna se nošnja gubi.

U izložbenom odboru bio je i židov trgovac iz sela. Kad je čuo, da ja kod ženah polemizujem, neka si žene vunu same bojadišu, počeo mi je razlagati, koliko trgovci dobivaju na vunici, bojadisanoj anilinskimi bojami; u njihovu je dakle interesu, da taj domaći obrt propadne, a oni revno oko toga i nastoje.

Da bi se vuna, bojadisana našimi seljakinjami, mogla izvažati, na to dakako nemisle naši tobožnji trgovci.

Bilo proštenje u Lovasu. Pozvaše me dakle, da tamo podjem. Pristah. Kod župnika se sastao liep broj gostih. Naša se gospoda na ladanju valjda češće sastaju, pa jim je dodijao narodni običaj „stola ravnatelja“, zdravice se samo kursorno i kumulativno obavljaju. Od svih narodnih običajah koji se gube, najmanje mi je žao, da se gubi i taj, jer nema ništa dosadnijega, nego li su često ti stola ravnatelji, zahtievajući svaki čas obću pozornost, kidajuć nam često ugodni razgovor, pa onda neznajuć reći ništa, što bi iole bilo vriedno, da jih čovjek sluša. Kuće gospodar, koji ni pare nežrtvuje za ikakvu javnu svrhu, njim je mecenas,

čovjek, koji se samo za kartanje, vino i djevojke zanima, njim je uzor rodoljuba, pa kad nema u slavljenog baš nikakve zasluge, onda je zasluga, što se zove Pavo ili Pero, jer da se nezove tako, nebi se danas sastali itd.

Oko Tovarnika i obližjih selah svuda se jednako opaža sve veće prodiranje njemačkog življa. U Lovasu prije malo godinah nebijaše još Niemacah, sad je polovica sela Niemacah. Naš sviet kraj njih gine, a tu žalibože nema razlike medju katolici i pravoslavnimi. Nek se naši viši slojevi ponjemčuju, kako jih volja, stoga me nije strah za narod. Malo je godinah, odkako su svi njemački velikaši bili pofrancuženi, nije u narodnom životu dugo, odkako je veliki pruski kralj Fridrik bio francezkim piscem, ali narodni živalj njemački nije se dirao. Strah me je, gledajuć kako naš seljački stališ gine, kako izčezava pred Niemci vidimice. Lovas prije naše, sad je po broju pola, a po imetku i ugledu sasma njemačko selo.

Kod prošt≈nja odielili se „švabe“ od našega svieta. Šokci i pravoslavni na trgu plesali su liepo kolo u slogi i zajednici, a „švabe“ pošli u krčmu, da tamo uz groznu svirku plešu „valcer“. Podjoh da i to čudo gledam, prem je bila u sobi prašina, da je naličila gustomu dimu. Vrtili se, skakali, gurali se dok i sviračem i muzikašem ponesta sape, pa jih znoj neobli. Veseli gospodin načelnik iz Tovarnika plati oku vina, da odmah nastave, pa naredi „mazurku“. Stado medjedah nebi većom grac om moglo skakati, nego li sad plemeniti lovaški mladići, koji bi kadkad osobitim chicom bacili kakvu debelu švabicu u zrak, kao vreću brašna. Jedva što su svršili, platim i ja oku vina, a oni odmah dalje, ali to sad nebijaše više nimalo nalik plesu, već samo još guranje i rivanje, da su sve kosti pucale. Vidivši da je „zabava“ tako dospjela na vrhunac, odosmo opet na trg, da gledamo, kako naši seljaci plešu svoje krasno, ritmično, dostojanstveno kolo, kod kojega čovjek shvaća i razumije, da su veliki kraljevi kraj sveg sv g dostojanstva plesali.

Shvaćamo sve ljepote njemačke literature, poznajemo njemački jezik kao svoj, cienimo njemačku umjetnost, njemačku muziku u velike, ali toga nikada priznati nemožemo da je njemački elemenat bolji i vriedniji od našega, naš je

seljak genij prama njemačkomu, naš je seljak umjetnik prama nespretnomu seljaku njemačkomu, pa kako to, da propada naš seljak pred tudjim? Tomu su u prvoj liniji krivi naši zakonodavci, koji su bez prelaza, bez štita, bez vodje, bacili naš narod u borbu za obstanak neposredno iz patriarhalnoga, zadružnoga života, u borbu sa tudjincem, kog su vlastela dozivala i podupirala. Baci pjesnika ili umjetnika u grad samih trgovacah, pa mu reci, nek si kruha traži, propasti će, pusti kanarinku u jato vrebacah, ubit će ju. Njemački seljački živalj jači je od našeg, jer mu je egoizam glavno načelo, a naš seljak se u zadrugah kroz stoljeća učio, da egoizam nevalja; njemački seljak je praktičan, jer mu je ratarski sistem rezultat više stogodišnjeg napredka, naš seljak nije u tom od nikud našao dovoljne nauke.

Upoznadoh župnika Novačkog u Lovasu pa se snjim odvedoh u Novak-Babsku, jer mi reče, da i tamo ima od drva rezanih kućah. Sbilja nadjoh liep hambar i nekoliko liepo rezanih starih kućah, koje sam si prerisao uz jadikovanje posjednika, da će porez sigurno platiti.

U obližnjoj Babskoj ima kapela na groblju, gradjena gotskim stilom i to iz 14. stoljeća. Ovdje je vrlo zanimiva ilustracija mojoj tvrdnji, da je u gotskom stilu naše zemlje bilo domaćih, hrvatskih osebnostih. Grede krova izvana su učvršćene sapinjačami od drva, rezanimi sasma na način naših narodnih rezbarijah, a te su sapinjače originalne, stare. Svodovlje kapele srušeno je i toranj je preinačen, ali na sanktuariju ima još mnogo jasnih tragovah, da je ta kapela bila gradjena golom opekom. Kako je kapela sad preinačena, ipak prikazuje s ogromnim stablom pred pročeljem vrlo liepu romantičnu sliku.

Župnik, da me počasti, prepusti mi sobu na ulicu. Sjedoh pisati, kad al netko izpod moga prozora vikne izza glasa. Skočih, misleć da je vatra, ali to bijaše noćni stražar, koji me je do četiri sata u jutro svaki sat tako ugodno budio, vičuć diaboličnom pravilnošću „holberdoooo“ deset, jedanaest itd. satih; uz to zujila je strašna bura, a kapci samo špagom privezani štropotali, kao da tko hoće provaliti, reze se nihale pa pri tom jaukale da sklad bude savršen.

Nisam dakle žalio, kad me zorom probudiše, da još podjem risati drvenu kuću, za koju mi rekoše, da je liepa. Župnik dodje s koli po mene, pa se obojica odvezosmo u Šid.

XV.

Šid. — Erdevik. — Ilok.

U Šidu bijaše sajam, pak mnogo svieta iz Bačke. Liepo je bilo gledati konci vezane kožuhe, liepe torbe iz obližnjih selah. Trudio sam se, da kožuhah za izložbu dobijem, ali mi krznari rekoše, da je sad jedino vrieme, gdje se kožusi prodaju, da jih dakle nemogu slati. U tih kožusih ogromna je množina vrlo originalnih i zanimivih narodnih ornamenatah, koji bi se mogli upotrebiti.

Nek si izvole gospoda, koja na tisuće forintih žrtvuju za pokućtvo kupljeno od tudjinacah, dati načiniti pokućtvo presvučeno mozaikom od kože, kakav je na naših kužusih, u istinu će imati, čim se mogu ponositi. Nagovarao sam i u Zagrebu bogataše, da na taj način mogu uzveličati naše, ali uzalud. Evo sad šaljem molbu u sviet, možebit se tko nadje, koji će si kod družtva umjetnosti naručiti takav predmet.

Da se sastanu svi mladi i stari rodoljubi po cieloj zemlji u družtvo, pa da se obvežu nositi pravo narodno odielo, koliko bi naš narod zaslužio, koliko novacah u zemlji ostalo, ali dakako, na to se u nas ni pomisliti neda, mi smo preveć „kultivirani“, a da bi se ponosili svojim narodnim radom. Ozbiljni ljudi nebi o tom ni diskutirali, pa ipak je baš ta nemogućnost, da se o tom samo govori, dokazom, kako smo već tudjim duhom nadahnuti, svomu odtudjeni.

Osim liepo rezanog i bojadisanog križa, nenadjoh u Šidu ništa, što bi mi u oči udarilo. Gospoda trgovci ondje su mi rado na ruku išli, osobito upravitelj obćine. Na izložbi ima zanimivih komadah iz toga kraja.

Dodjoše naručena kola, da me odvezu u Erdevik. Kočijašu nebijaše još deset godinah. Odvezosmo se sretno do Erdevika; kako se je diete vratilo s konji kući, neka bog zna. U tih je krajevih nebrojenih konjokradicah, a naš je

sviet ipak toli lahkouman, da noćju pušta konje bez pastira na pašu, da takvoj djeci konje i kola povjerava.

Župnik u Erdeviku, moj od starine čestiti prijatelj, liepo me primi. Niemci su u Erdeviku sasvim utamanili „šokce“, a ako tako, kao dosad napredovali budu, moći će mjesto srbskog grba, skoro wirtemberžki doći na toranj. Kad sam bio u Erdeviku, baš je bilo opet 17 realnih eksekucijah odredjeno, a malo vremena prije, prodao je erar kuću za 60 novčićah. Koja hasna odtud, da se dotična obitelj u prosjake odtjera, kuća i polja godine i godine zapuštena ostaju? Ako se tim za malo godinah postigne umanjenje poreznih zaostatakah, ipak će se za kratko znatno umanjiti porezna snaga.

U Erdeviku ima liepa od drva rezana kuća najljepša, koju sam igdje putem vidio, pravi umjetnički biser. Kuća jako je zapuštena, stanje ukućanah desperatno, imadu preko 700 for. samo zateznih kamatah platiti. Dao sam nalog, da kupe kuću za obrtni muzej, pa sam ovlastio kupujućeg, da smije do 69 novč. licitirati uz zakonitu olakšicu, da se svota plati u tri obroka, svake četvrt godine po jedan

Nadam se da ćemo kuću dobiti.

Odvezoh se i u Bingulu. Tamo pohodismo nekoliko seljačkih kućah, pa i kočijaša, koji je svietloga bana kod Kukojevacah izvalio. Gospodar je to najljepše kuće u Binguli, pokaza nam liepih sagovah, pa i krasna dva žerava, koji su ga tako osramotili; krasni, mladi, ponositi konji.

Rekoše mi nekih izrazah. Stative zovu „razboj“. Razpinjača se zove „dzimbari“, a bilo „brdila“. Prava strana otke zove se „lice“, paka strana „naličje“. Odnice zovu se „ponedeljače“, „ljetošnjače“.

Vrativši se u Erdevik pohodismo liepu mladu gospoju tamošnjeg trgovca, za koju mi rekoše, da znade mnogo izrazah narodnih, osobito bačvanskih pjesamah. Sprovedosmo tu liepu večer, pijuć crno staro sriemsko vino, gledajuć mlade liepe oči, a slušajuć sa mehkih usnah pjesmu za pjesmicom. Pjesme sam samo one tražio, u kojih ima tehničkih izrazah.

Moja mati ćilim tka,
Nema s t r e k e, da dotka.

Nemoj mati ćilim tkati,
Ja ću ti se već udati,
Ako mi se sreća javi,
Imam baš i ćilim stari.

U toj je pjesmici zanimivo, da se kod ćilima povučica zove „strieka“, zanimivo i to, da se ćilim označuje u njoj toli važnom sastavinom miraza, da bez nje nemože djevojka na udaju ni misliti.

Kako se narod sam ruga mahnitomu oponašanju gospojinskih nošnjah u naših seljakinjah, uči nas pjesmica:

Ajde, care, pogodi,
Zašto žito nerodi.
A kako će da rodi,
„Tunika“ je u modi,
Dok „tunike“ nije bilo,
Žito je još rodilo.

i pjesmica:

Meni moji govore,
Da će prodat volove,
Da mi kupe tri tunike
I suknju u cvikle.

Sve druge pjesme nadjoh u Boškovićevoj sbirci bačvanskih narodih pjesamah, ali me je zanimalo tumačenje tehničkih izrazah, iz kojih razabrah znati vriednu istinu, da u naših narodnih vezivih neima samo orientalnih ornamenatah, već da se, barem u Sriemu i Bačkoj, i mnoge sprave za ženski ručni rad zovu turskim imenom; tako najvažnija sprava za vezenje: „gjergjef“ (Stickrahmen). Za tursku rieč „dereklija“ nadjoh obratno baš u Sriemu, kraj imena „čerčelija“, dobru rieč „u s n o v i c a“.

Smiešno je, kako narod njemačke i francezke rieči izopačuje. Pjevaju:

Maca nosi suknju od „pargara“,
I kecelje sitna „gazimira“,
Papučice na crvene „štiklice“ itd.

U ljubeznom družtvu saznadoh još, da ima zanimivih

ostanakah gotskog stila crkve u Sotu i kod Morović-Lipovca. Žalibože nije mi moguće bilo odvezti se tamo.

I u Erdeviku nose djevojke iz bogatijih kućah odjeće, vezene zlatom. Ponosna Erdevičanka, kad je u paradi, veli:

„Nije bogo, kad se obučem u moje stajačice, sve trepti zlato, kad odem u crkvu, pa ozebem od zlata!"

Dodjoh sretno u Ilok, preporučen otcem franjevcem, odsjedoh u starom manastiru, ležećem na obronku ovisokog strmog briega. Vidik prieko u Palanku i na „grbavi Sriem" krasan je. Proživio sam više godinah djetinje dobe u fratarskom manastiru, pa su mi zato ti dugi hodnici s mnogimi stanicami, te manastirske dosjetke u slikah i stihovih, ti ogromni refektoriji vrlo simpatični. Ali su se od onda vremena promienila. U manastirih je prije bilo sve puno redovnikah, danas je gvardian s jednim ili dvojicom fratarah nalik župniku s kapelani, u silnih sgradah sam, cieli redovi sobah su prazni. Vrieme dan danas neprija kontemplativnomu životu. Gvardian iločki takodjer ni malo nenaliči više gvardianom, kakovih se sjećam iz davnih vremenah. Mlad čovjek, učen, vedra duha, jasne rieči. Bio šarengradski gvardian u gostih i on mlad, al drugog kova, revan i okretan gospodar, krupnih šalah, pun životne snage, koja na oči i na jezik probija Ti moderni gvardiani u istinu su kadri odoljeti težkoćam položaja njihova reda.

Velik su teret franjevcem ogromne njihove sgrade, koje valja uzdržavati, ako ne, pretvorit će se za malo decenijah u podpune razvaline; nije do toga više daleko.

Crkve u Iloku i Šarengradu gotskoga su stila, obje žalibože mnogo oštećene.

U Iloku je na crkvi još toliko uzčuvano od sgrade, da bi se dala obnoviti, kad se bude popravljala, a to popravljanje trebati će započeti do skora, jer se liepa sgrada, koja bi mogla biti uresom čitavog Sriema, razpada.

Toranj na crkvi u Iloku vrlo je poučan primjer, kako se je u nas postupalo sa starimi spomenici iz naše prošlosti. Na strani pročelja crkve bijaše toranj gotskoga stila, ali ta je strana zaklonjena crkvom tako, da se zvona nisu dobro čula u doljni grad. Dva gradjanina i načelnik odrediše dakle, da se ima stari toranj srušiti, a novi na strani dolnjega grada

sagraditi. Prije nego li novi toranj načiniše, srušiše stari, a onda novi nedovršiše. Sad zja novi toranj na sve strane, krov se je razpao tako, da ga probija kiša i vjetar. Pošto neima novacah, da se popravi, biti će za mala dozrio, da se i on poruši.

Crkva je u kukavnu gradjevnom stanju, upirači se nagiblju i od sgrade ciepe, posljedica će biti, da će se i svodovi sleći.

Ovako važan spomenik, kakav je crkva u Iloku morao bi se spasiti, pa primjereno stilu crkve od vještačke ruke popraviti. U nas nema komisije za uzdržavanje i popravljanje starih spomenikah, a morala bi se za oto zemlja pobrinuti, jer se, što još imamo starih spomenikah, mora čuvati kao jedina baština iz prošlih vremenah, kao narodno blago. Red franjevacah je presiromašan, a da bi iz svojih silah mogao crkvu popraviti kako valja.

Jedno ipak može činiti, a to jest, netreba ju kvariti, a može ju od najkrupnijih nesgrapnostih očistiti.

U Šarengradu naišao je na svom putovanju još prije malo godinah biskup Štrosmajer na liepe gotske prozore u crkvi, pa je zaklinjao fratre, neka ih čuvaju i uzdrže. Neima jih više.

U Iloku su stupovi gotskog stila liepimi glavicami pod ogromnimi ružnimi glavicami od ljepa sakriveni. Ja sam jednu tih glavicah nožem očistio bar dielimice, koliko sam od pieska i kreča izdržati mogao. Pokazalo se, da su ornamenti vrlo oštro i liepo rezani od kamena. Da se ružno tutkalo skine sa svih starih glavicah, bio bi to pravi ures crkvi, a cieli trošak nebi nadmašio 10—15 for. Takovo poljepšanje moglo bi se i moralo s mjesta započeti.

Crkva u Iloku puna uspomenah na svetog Ivana Kapistrana, komu su tielo revno, ali bezuspješno tražili, vriedna je, da se u kratko opiše.

XVI.

Ilok. — Šarengrad. — Palanka.

Fratarska crkva u Iloku, a i tamošnji samostan, koliko god su u žalostnom gradjevnom stanju, prikazuju se vrlo ugledno

na visokoj pećini. Sama crkva barokizovana je, ali su u sanktuariju sačuvana dva kompartimenta gotskoga svodovlja, jedan čitav križni svod, drugi u ladji na jednoj strani odsječen. Prama sanktuariju vidi se početak svoda, ostalo se gubi u zid, kojim je odsječen najgornji dio sanktuarija, da se u tom prostoru smjesti sakristija i nad njom dosta nespretno oratorij. Nadajuć se, da ću na oratoriju naći svod nekadanjeg sanktuarija, podjoh gore, ali se prevarih, bijaše tu ravan strop. Trag nekadanjeg svoda je na sadašnjem tavanu.

U dugoj ladji izvadjeni su gotski svodovi već u prošlom stoljeću, pa su uzidana četiri obla svoda na pokljuku. Medju ovimi nema više gotskih lukovah, već su tu široke popruge, ali glavice, u koje se te popruge upiru, još su gotskog sloga, a i pruži, na kojih su glavice, još su sačuvani. Dakako da ni te gotske glave nisu čiste, već su na vrlo nespretan način u sklad dovedene sa novijim svodovljem, na njih su naime težke ploče, a uza to antikizujući ures od žbuke.

U sanktuariju ima dva kratka pruža na babcih pod dobro sačuvanimi poprugami. Rebra se upiru kraj glavice pruža o posebne glavice, koje su još dobro sačuvane, ali žalibože i one u kreč i žbuku zamotane, kao frigana piletina u tiesto.

Svod izpod orguljah još je iz stare dobe, njegova su rebra tanka i oštra, a upiru se u četiri figurirana babca. Upravo su karikature, a ne liepe figure oti fantastični babci. Kakovih je oblikah kamen zaglavnjak, nevidi se od kreča.

Stara vrata na ulazu još su gotski profilovana, isto tako vrata u sanktuarij, na koja su nekada u manastir ulazili. Na tom su gotski kapiteli urešeni jedan grbom, drugi zmajevi, pod ovimi je nadpis, koji veli, da je crkva gradjena god. 1468., dakle u doba kasnije gotike, gdje je većina u nas sačuvanih spomenikah gotskog stila gradjeno.

Ako spomenem u sanktuariju dva zaglavnjaka i dvie bezposlene konsole gotskog sloga iz dobe gotskog sloga, opisao sam i spomenuo sve, što je iz te dobe u crkvi. Od dviuh kapelah uzidanih u dugu ladju jedna je iz prošloga stoljeća, druga starija, ali joj je svod izbijen. U starijoj kapeli dva su spomenika obitelji Wiilak. Magjari priobćili su nadpise i grbove.

Soba, u kojoj je umro sv. Kapistran, gradjevno je izkvarena i pretvorena u kapelu bez ukusa. Moderna oltarska slika

od Kupelwiesera dobra je historička slika, ali nepristaje pravo za oltar, jer je preveć dramatična.

Stari gotski zdenac u uzkom dvorištu kraj crkve surovo je restaurovan. Poznavanje gotike nije jeftino kao glogovina, pa su joj zaoto toliki tobožnji umjetnici i protivnici.

Sam manastir nema arhitektonskog znamenovanja, već je prosta ogromna kuća.

Pohodih i Odescalchievu palaču u Iloku. Ima u njoj slikah, ali su bez umjetničke vriednosti, ponajviše obiteljski portreti. Starorimska maska od mramora najljepši je komad u gradu. Arapske štampane knjige iz 17. stoljeća neće za orientalistu biti toliko zanimive, kao nadpis na stepenu stubah. Prof. Karabaček priobćuje, da je stih iz Korana. Kako je to, da gospodari grada ostavljaju kamen s nadpisom, dakle historičku uspomenu, u skalinah uzidan, pa da ga neizvade i drugud smjeste, to neka Bog zna. Sav je grad u obće vrlo zapušten a sobe su žalostnom jednostavnošću i neukusom uredjene. U jednoj se spravljaju relikvije pape Inocenza iz obitelji Odescalchi, sve u škatuljah i relikvarijih iz 17. stoljeća, dakle male il nikakve umjetničke vriednosti. Kako je to, da ih rimski princip nečuva u Rimu, već u zapuštenom slavonskom gradu, nerazumijem. Kad čovjek taj iločki spahinski grad razgledava, već iz svih tamošnjih stvarih razabire, da se tudji aristokrati u našoj zemlji nimalo nebrinu za naš duševni život, za pokret u zemlji, odkud svoje dohodke vuku.

Vrlo slikovna i zanimiva je ruševina turskoga zdenca pred gradom.

Odvezoh se u Šarengrad s veselim gvardianom, koji je, kažu, već i zaslugah si steko u „bunjevačkoj" literaturi. Izza kratke i liepe vožnje prispjesmo u podunavsko mjestance, koje se dolazećemu putniku odmah u svoj ljepoti prikazuje. Manastir fratarski krasno leži u dolini, a u nekad gotskoj crkvi ima još traga prijašnje ljepote. Uzčuvan je sanktuarij bolje, nego u Iloku, ima u njem još traga starim uložnicam gotskoga stila. Kraj pruževah, koji nose triumfalni luk, ima nešto staroga profila. Duga ladja sva je pokvarena, vidjeti je samo osakaćenih starih pružah i uzidanih komadah črevca, koji tu nije na mjestu.

Izvana su na pročelju uzčuvani gotski profili vratah

nad njimi prozor šiljastim lukom. Pred gotska vrata stavljen je bombastičan portal u stilu renesance, oblici dorskog sloga, dakako nimalo nepristaju uz oblike gotskog sloga na vratih. Dva velika upirača još stoje na uglovih pročelja, duž duge ladje nestali ih, pred sanktuarijom ima ih dva, ali svaki napola odsječen.

Stari toranj sasvim je uzčuvan, krasan spomenik ali već vrlo trošan, pa će mu skoro kucnuti samrtni čas, jer kad dodje pod ruke kakova kotarskog inžinira, — ode!

Bez zamjere. Kako je danas organizovan u nas postupak gradnje i pregradnje crkvah, baš su oni crkvenoj umjetnosti najveći i najpogibeljniji neprijatelji, koji bi joj morali biti najbolji zaštitnici. Ja štujem inžinirski stališ, ta i otac mi je bio inžinir, ali jednoga nerazumijem. Kad se ima graditi ludnica ili sudbeni stol ili kazalište, onda svatko smatra za sasvim naravno, da se takova zadaća povjeri arhitekti, a inžinir činovnik pridržava si izvadjanje i nadzor; samo kad se radi o tom, da treba crkvu graditi, pregraditi ili popraviti, onda se svaki inžinir smatra dovoljno vještim, da sam izradi i osnove i da radi, pa postupa sa starimi spomenici umjetnosti, kako je njega volja, prem je gradnja crkvah špecialitet, koji tek dugom posebnom naukom naučiti valja.

Tako je morao, neznam je li kotarski ili okružni inžinir gotsku crkvu u Stubici pregradjivati, pa je izbacio stari kles a umetnuo drveni u prozore, tako će valjda morati tko „popravljati“ gotski toranj u Šarengradu.

Na samom manastiru ima takodjer traga, da je to nekoč bila sgrada gotskog stila.

Razgledao sam i slikovnu razvalinu šarengradskog starog grada. I tu nadjoh gradjevnih ostatakah, dokazujućih, da je to nekoč bio grad zidan takodjer gotskim slogom. Ima u dvorani prvog kata babac sa početkom križnog svoda, koji je morao biti vrlo impozantan. Od rebarah svoda vidi se još malo.

Rano u jutro, prije nego se odvezoh, stajasmo ja i gvardian, gledajuć kako prolazi sviet kroz manastirsko dvorište po konje, koji su sapetih noguh cielu noć na paši konjokradicam na plien, a gospodarom na štetu; jer je svake noći kvara, pa onda troška i svadje. Gvardijan svakomu doviknuo koju spretnu

ili šaljivu. Ova vrlo zanimiva smotra bila bi krasan predmet za genrsku sliku.

Za izložbu nenadjoh ništa zanimiva, u tom kraju nema domaćeg obrta. Prieko u Palanki cvate domaći obrt kod našeg svieta, koji je u magjarskom Podunavju sačuvao i nošnju čistije nego u našem. Bit će zato, što na našoj strani pred jačim njemačkim kulturnim elementom uzmiče, dočim tamo prieko sred kulturno slabijega življa uspieva.

U Palanki dočekah ladju, pak se odvezoh u Zemun. Bijaše to u nekom obziru veoma zanimiv put.

XVII.

Na ladji. — Zemun. — Beograd.

Na parobrodu nije bilo mnogo svieta, sjedoh u mali odieljeni salon, gdje nadjoh malo družtvo pri kartah.

Neki filozof punim pravom veli, da ljudi neimajući na izmjenu mislih, izmienjuju karte. Još je kojekako, kad se kartaju ljudi, da potrate vrieme, što ga žalibože nemogu darivati onim, kojim to skupocieno blago nedostaje, ali naopako kad se počmu igrati „keca" ili, kako neki u Slavoniji poznati kartaš, a kraj toga kateketa u školi, govoreć o moralu, reče: „firbel, furbel, farbel, kako li se zove". Ta je igra upravo razbojnička, jer nestavlja na volju kartašu, da uloži novca, koliko je njega volja, već vješt kartaš kao iz revolvera opali jednu „beser" za drugim, dok neizmami što više novca od protivnika da mu ga uprav otme.

Kod mog stola igrao je karte nekakav obrijana lica čovjek, odjeven u crno s trojicom gospode, od koje sam poznavao jednoga, učitelja. Jadnik, otac petero djece, u vrtlogu je te strašne strasti, koja po Slavoniji žalibože preotimlje mah. Kao da su se svi zli dusi zakleli, da nas tamane.

Razabrao sam odmah, da je čovjek u crnini gospodar svim ostalim u kartanju, dva njegova oka bila su ko dva ponora, ona te nisu gledala, već ti je u nje padalo srdce od straha i ogavnosti, tanke njegove usne sjetile su me Mephista, kako ga je naslikao glasoviti Max. Kako se je nagibao na izbačene karte, naličio je u istinu onim vragovom na nizozemskih slikah, koji se sagiblju da izsisaju prokletu dušu.

Učitelj bijaše liep čovjek, velike plave brade, malo mutna i ukočena oka, šutljiv i malo inteligentan. Nekada budan i vrli mladić, pa onda bačen na ladanje, dospio je u družtvo kartašah i pijanicah, pa tako mu i pamet usahnula. Liepa mlada, duhovita žena čamila mu je s djecom dane i noći kod kuće, a on od jedne pijanke do druge, karte u ruci od mraka do zore. Ima li gdje pjesnikova pera, koje bi moglo dostojno opisati boli takove mučenice, patnje, uz koje nejaku dječicu odgaja, pa svojom mukom bar toliko hljeba zaslužuje, da djeca negladuju!

Druga dvojica bijahu obični ljudi, kako saznadoh kašnje, inžinir i trgovac.

Igra se živo zametnula, desetice sve letile, učitelju ponestalo novacah, putovao na izpit, pa proigrao putni novac, i ostali izgubili silu novacah, a sve, sve dobila ona crna zmija. Opet baciše karte, opet dobi crni, a u taj čas izmakne se inžiniru karta i pade na zemlju, on se sagne, odmah zatim skoči, pa izza glasa viknu „Varalice! Bog te ubio!“ sgrabi staklenku pa njom htjede crnoga po glavi. Ovaj se pokunji, a špekulant uhvati uzrujanog inžinira za ruku, te spasi tako krivomu igraču jadan život.

Skočismo svi na noge i sbilja Tartuffe pustio je bio kartu na krilo, pa tako priredio sebi dobitak.

Pripovjedaše mi znanac, da je to po cieloj Slavoniji poznat čovjek i čuven intrigant, koji si je na karte stekao imetak, svojimi denuncijacijami ljude unesrećio, koje je sam na griehe zavadjao. I sad prodje sretno, jer su nas zaklinjali svi, kojim bi to neprilikah načinilo, da šutimo o novoj nevaljanštini njegovoj, koju vidjesmo. Pomislih na sirotu učiteljevu ženu i djecu, pa sam i sbilja zaboravio, kojeg je to dana bilo i na kojoj ladji, pače neću ni tvrditi, da je na ladji bilo, ali istina jest.

Izpripoviedao sam otu sgodu da otvorim oči, koje neće da vide, pa da se spomenem težke rak-rane, koja naš bolan narod tišti.

Ima krajevah u Slavoniji, gdje je kartanje tako preotelo mah, da činovnici svoju dužnost zaboravljaju, jer se igraju keca dan i noć; gdje se ciele obitelji bacaju u nevolju radi nesretnoga kartanja.

Tu leži za zanosnog rodoljuba takodjer široko polje nastojanju na boljak. Nek se stvori liga proti kartanju, pa će se shrvati i taj neprijatelj. Zakoni tu nepomažu. Neki kralj zabranio je svojim podanikom, pa osobito dvorjanikom, da se kartaju i u obće igraju za novce. Pazilo se strogo. Na kraljevo čudo ipak mu se prijavi, da svi dvorjanici hazarduju i to za silne novce. Pa kako? Pogadjahu, je li par ili nepar muhah na prozorih. Zabranom i zakonom nije dakle moguće utamaniti otu nevolju, ali je moguće, kad se revni ljubitelji narodnoga probitka živo upru. Što je najvažnije, valja dizati još većma narodnu naobrazbu, jer samo tko nepozna duševne zabave, taj se laća kartanja i sličnih bez duha dangubah. Novci, što jih zemlja troši za razvoj literature doista su takodjer plodno uloženi.

Dospjesmo noćju u Zemun. Prispjeti u to doba u tudj nepoznat grad, veoma je neugodno, pa još tomu, kad se je, ko meni putem, zdravlje poremetilo. Izadjoh istom zorom iz ladje, pa odmah na brieg, gdje je groblje, da odtud pregledam divni položaj grada. Još istog dana prevezoh se u srbsku priestolnicu.

Zemun i Beograd, prem jedan blizu drugoga nebi se nikad mogao spojiti u jedan grad; jer su predaleko jedan od drugoga. Beograd je prekrasna gradska slika, kad ga gledaš iz Zemuna. Stari su poglavari i graditelji znali upotrebiti ovakove krasne situacije, pa su mnogo do toga držali, da se grad i u cielosti prikazuje liepo. Jedino dostojno mjesto za palaču srbskoga budućega kralja jest na mjestu, gdje je kuća tvrdjavnoga komandanta, a tu bi se mogla načiniti palača i razdioba tla, onako impozantna kao u Budimu. Da Beograd svoje lice okrene na Dunav i Savu, mogao bi postati jedan od najljepših gradovah na svietu. Nek si Beogradjani uzmu nauku od Zagreba pa nek vide, kako je u nas na sve vieke izkvarena Strossmajerova promenada. gdje bi mogla biti arhitektonska kruna cieloga glavnoga grada. U samom Beogradu kuće nisu niti tako ugledne niti udobne kao u Zagrebu, ali liepe su jednako, samo se Zagreb pred Beogradom iztiče tim, što ima sgradah umjetničke vriednosti, kojih u glavnom gradu Srbije još neima. Stolna crkva beogradska nije bolja od naše župne

crkve sv. Marije, slikarije u njoj nimalo nisu u duhu crkvene veličanstvene bizantinske umjetnosti zasnovane.

Jedno ipak iztaknuti valja. Odnošaji u Beogradu primitivni su u prispodobi s našimi zagrebačkimi, ali se mi nesmijemo premnogo tim ponositi, jer je u Beogradu jedno, čega u nas neima, cieli kulturni pokret tamo je znao sačuvati se više od tudjinstva, nego li u nas. Točno ondje počimaju njihovi i naši griesi, gdje se tudjinski upliv pomalja.

Pohodio sam profesora Valtrovića, koji je sa g. Milutinovićem snimio mnogo spomenikah stare srbske crkvene umjetnosti. Kušao je priobćiti jih, ali nije uspio smoći troškovah. Tout comme chez nous.

Muzej beogradski posve je nesavršen i nepodpun. O obrtnom muzeju nema ni toliko traga, kao u nas. Osobito u tom pogledu valjalo bi što izdašna učiniti u Srbiji, jer domaći obrt propada brzo, a tudji obrt i trgovina pružaju već sa svih stranah pandže za djevičanskom Srbijom, koja će, neimade li sretne obrtne organizacije, skoro biti tributarna tudjincu, kraj sve državne samostalnosti. U ostalom je materijalna odvisnost predteča i sigurno jamstvo i za političnu nesamostalnost.

Kazalište beogradsko jednostavno je, ali liepo, neimadoh sgode prisustvovati predstavi već samo probi. Koliko sam tu razabrati mogao, naše je kazalište bolje. Čini se, da u Beogradu prečesto izmienjuju glavne sile, a na svakom se takovu zavodu mora stvoriti stalna tradicija i sile se moraju sljubiti, te medju sobom izbrusiti.

U velikoj školi i biblioteci nisam našao sgode upoznati se pobliže s odnošaji, svakako je nestašica, da se na velikoj školi neizdaju izvješća i programi, tako, da i strani sviet saznati može, tko predaje, šta se predaje, koliko satih, kakova je statistika zavoda itd.

Pohodih i g. ministra nastave, u kom upoznadoh veoma duhovita čovjeka. Kako sam saznao od njega, kane i u Srbiji ustrojiti obrtni muzej. Nebi li bog dao! Samo ako se šta podpuna i velika te struke u Beogradu osnuje, biti će moguće proučiti sve obrtne odnošaje na slavenskom jugu.

Zanimali su me ostanci orientalnih običajah. Donesoše nam zdjelu nečega, što je naličilo sladoledu. Pošto nije *bilo*

tanjurah, a nisam imao kuraže da uzmem čitavu zdjelu, zahvalih se liepoj gospi na ponudjenoj jestvini.

„Vi valjda neznate, kako se to jede“?

„Neznam u istinu, da iskreno priznam“.

„Uzme se kašikom koliko stane, pa se oliže. To je „sladko“.

„Liepo!“ Uzeh pol kašike „sladka“, ali se je nekako liepilo i otezalo. Pošto se je sluga s zdjelom uklonio bio, neznadoh kamo s kašikom, dok me neuputiše, da ju metnem k čistim. Jedva sam se te nevolje riešio, dodje crna kava, koju sam razgovarajuć svejednako morao balancovati, sjedeć u fotelju, da ju neprolijem na liep sag.

Čim sam kavu popio, ode liepa mlada gospoja iz salona, jer je tim njena zadaća izpunjena i etiketi zadovoljeno. Da je htjela ostati, nebi mario bio početi još jedanput „sladkim“.

O Zemunu nemam reći mnogo. Liep je čist gradić, pa sav taracan, do čega ni sam Zagreb još dospio nije. Za izložbu predobih kotarskog predstojnika, a za družtvo umjetnosti poznatog rodoljuba Ivića. Duhoviti župnik zemunski poznati naš — iljuška odvede me u neku kuću, gdje je bilo zanimivih starih bizatinskih slikah, pa mi zatim pokaza gradjevne i druge znamenitosti Zemuna. U prvom redu realku, impozantnu sgradu liepih razmjerjah i oblikah. Šteta, što je gradjena, kao sve slične sgrade dan danas, tako da se oblici kamena oponašaju žbukom. I sbilja je na pročelju udarila kiša u tobožnji kamen pa sad „monumentalitet“ odpada u velikih komadih.

U fratarskoj crkvi dvie su dobre stare kopije po slikah Honthorstovih i drveni križ iz prošlog stoljeća, koji je na glasu umjetnina, ali se taj glas razprši kad tu „umjetninu“ vidjeh. Posve je obična i neznatna radnja. Ima u toj crkvi velikim trudom izradjeno „propinjanje Isusovo“ od kosti sa vrlo mnogo figurah. Pravo čudovište neukusa i silnoga truda. Vrlo liep je gradjevni spomenik u bizantinskom stilu gradjena kapela na groblju.

XVIII.

Batajnica. — Stara Pazova. — Golubinci. — Putinci. — Nikinci.

Srećom se je vrieme malo popravilo, a liečnik me malo skrpao, pa se tako uputih na dalje putovanje.

Gospodin gradski poručnik zemunski, stavi mi obzirom na svrhu, radi koje putovah, na razpolaganje svoga konja, kola i kočijaša, da me odvezu, dokle hoću. Ja sam tomu gospodinu, mimogred budi rečeno, krasnomu čovjeku, liepa stasa i velike brade, veoma zahvalan, ali sam još više zahvalan njegovoj kobili, što me nije prevalila. Bila je taj dan zle volje, pa je čudom gledala i sve postrance odskakutavala, kad bi vjetar nagnuo drač, koji raste kraj ceste u Batajnicu. Kola bijahu visoka, na dva točka, nalik kolicam u Napulju. Onako na visoko balancujuć bilo je već to skakutanje nesgodno, pogotovo sam mislio, da će biti nesreće, kad se provezosmo kraj mrcine ležeće sred puta, kraj koje je pseto stajalo glodjuć meso s kostih. Kobila tako se je uplašila te slika, koja joj otvori perspektivu na vlastitu budućnost, da je silom htjela umaknuti u oranicu kraj puta.

Prispjesmo ipak sretno u Batajnicu. Obrekoše mi, da će biti za izložbu stvarih, ali jih nebijaše. Vriedno bi bilo. Vidjeh nesamo liepih ćilimah, već i liepih rezbarijah u drvu, koje bi nas vrlo zanimale bile. Kućah ima rezanih u drvo još priličan broj, ali nema nijedne tako liepe kao ona u Erdeviku. Zanimivo je mnogobrojno ličenje u novijih kućah u Batajnici. Gdjekoji su direci od vratah upravo nalik staro-egipatskim stupovom i bojom i ornamentom.

Nadjoh i nekih zanimivih izrazah. „Tamburirano", zove se „rogljano", što nek si naše učiteljice zabilježe. Mali kožuh bez rukavah zove se „grudnjak", kajiš oko pasa zove se „ovenjača".

Vidjeh u Batajnici uglednih i zidanih kućah, pače pred krčmom crvenih mramornih klupah, ali mi se žurilo, pošto sam i risanjem bio vremena potrošio.

U Staroj Pazovi nadjoh vrlo bogato rezanu drvenu kuću, kojoj je ornamentika ipak bila sasvim drugačija od dosad vidjenih. Napravio ju je, kako mi ukućani rekoše, slovak Poli-

thauski, te unesao u sav ures tudje oblike. Gospodin kotarski predstojnik H. reče, da će na izložbu poslati stvarih, pa je svoju rieč i održo, ali bi slika narodnoga obrta iz onih krajevah, da je podpuna, bila medju najzanimivijimi iz ciele domovine.

U Golubincih oprostih se od kočijaša i kobile, koju sam tronut ogrlio od zahvalnosti, što mi rebra ostadoše ciela. U tom je selu crkva porušena; kažu da će se gradit nova na način vinkovačke, dakle barok-arhitektura prošloga stoljeća! Kad bi to čovjek stranim novinam priobćio, grohotom bi se sviet nasmijao, da je takova šta moguće, pa samo zato, što činovnici-inžiniri nedadu svoj privilegij iz rukuh, da jedino oni smiju graditi crkve i nitko drugi.

Poznam golubinačkog župnika još iz Beča, gdje je na naucih bio. Odveze me na svojih sjajnih kočijah u Putince k svomu čestitomu bratu, tamošnjemu župniku. Nisam u mojem životu vidio toliku hrpu dobrote kao, u mog od starine prijana Mije, nisam vidio tako velika i debela župnika na tako maloj i mršavoj župi.

Odvezoh se iz Putinacah u Nikince, selo Arbanasah. Kako smo se kroz kukuruze vozili, kako zašli, kako kola preko jarka dizali, neću pripoviedati, ta prispjesmo napokon. Bila je nedjelja.

Željan vidjeti arbanaske Klementince u njihovoj osobito zanimivoj nošnji, podjosmo jih tražiti po ulicah, u crkvu, nigdje jih nevidjeh. Odosmo u župnikov stan; tamo upoznasmo prijaznog gospodara kuće, koji nas odprati u neke klementinske kuće, te naloži neka se jedna djevojka i jedna mlada žena obuku u najsvečanije odielo.

Razgledasmo dotle, dok su se ljepotice oblačile, sagove u kući Prenkićevoj. I to nam jih je pokazivala starija žena. Te su žene čudno obučene. Kratka suknja od vune, zvana furgun, siže jedva do koljena, a noge su obučene u debele, vunom podstavljene natikače. Furgunj i natikače šarene su, a pošto arbanaške žene ljube žutu i tmastu boju, to izgledaju te starice ko pravi pravcati salamandri.

Sagovi su na izložbi svakomu u oči udarili rad svoje ljepote, rada i bojah, razlikujućih se od bojah na ćilimih i velencih naših ženah.

Recepti za bojadisanje stranom su različiti od dosad priobćenih. Za crnu boju uzimaju hrastovu koru od mladike, koja nije sieda, i galice, za modru boju čivita. I zelena se boja „srpom“ izradjuje preko modre. Ali mrko crvena, smedja boja, kojoj se na klementinskih sagovih divimo, ima oseban recept. Kupljeni broč sipa se u čorbu od hrastove kore, pa se u njoj kuha predja. Kad se sve skuha pa malo ohladi, onda se usipa malo prosijanog pepela, pa onda sve stoji jedan do dva sata. Predja se zatim dobro izpere.

Žute boje na sagovih bivših u izložbi svim su se vrlo milile radi vatrene ljepote i kriepkosti. Za tu žutu boju uzimaju drvo „rujevinu“ (ruj), arbanaski „ščems“, iztuku ga na sitno pa u kotlu kuhaju cio dan. Ukuha se triput. Predja se metne pošto je tipsana, u korito, pa onda tom ćorbom polije. Tako stoji do dva sata, onda se predja izvadi, pa se izciedi. Što je izciedjeno, prospe se, a na ono, što je u kotlu ostalo, nalije se vode od bunara, pa se opet triputa ukuha i opet bojadiše ko prvi put.

U Dobrincih, kamo se putem skrenusmo, uzimaju za crno list od žeste, za žutu takodjer list ili kožu od rujevine. Za zelenilo kupe zelenila (kakvog, nesaznadoh), pa ga kuhaju lišćem od jorgovana. Uzimaju za umekšanje zelenila i spirita.

Boju „violet“ zovu „prigašena boja“, drugdje „lilasta“, a tvore ju bojadišuć prije crveno, pa onda, uzimajuć osušene šiške i galice skuhaju čorbu, u koju se pocrvenjena predja na sat metne.

Dok smo razpitavali i bilježili sve to, oblačiše se sveudilj ljepotice, trebajuć duže vremena nego li same gradske gospoje. Pošto smo željeli vratiti se još toga dana u Putince, prekršismo obzire etikete, pa podjosmo u sobu, gdje se ljepotice oblače. Jedna je već bila sasvim obučena pa si je baš lice bojadisala, još su joj dlanovi bili bieli, a žene pomagačice baš su joj šamijom zavezivale glavu.

Bijaše to mlada žena, osobito fino rezana lica i krasnih očiuh, pravi tip madone. Dok smo ljepotu snašu gledali, saznadoh u razgovoru da su Klementinke daleko konservativnije od muževah. Suprug naše ljepotice nije već znao ni rieči arbanaske, dočim mu je žena znala i svoje diete podučavala u svom jeziku. Djevojka Klementinka neće se nikada udati za

„šokca“ već samo za „Arbanasa“, dočim bome Arbanasi manje mare za narodnost već za miraz, pa uzimaju za žene ne samo šokice već kad treba i Magjarice. Švabice ipak neće. Tko jih je vidio, taj to i razumije.

Od 1700 klementinskih obiteljih, koje su prošlog stoljeća kao ostatci od 10.000 pobjeglih Arbanasah prošli svojim križem kroz Tursku do nas u Slavoniju, danas ima jedva koja stotina. U Nikincih samo 17 obiteljih.

Dodje i liepa snažna djevojka s bogato urešenim šeširom na glavi, kratkimi suknjami do koljenah i razpletenom na prsiuh košuljom. Krasna slika. Mili bože još nevidjeh takvih noguh, listovi debeli, da ima ženah, koje su u pojasu tanje. Riešila se čudna prikaza — saznah, da je djevojka imala pod bielimi čarapami tri prsta debele vunene natikače. Većina komadah od obuće kupovno je. I tu se gubi i prelieva originalnost. Da se prelieva samo u naše, drago bi mi bilo, ali se uvlače i tu tudji elementi.

„Pa šta zato“, reče neki, inače rodoljuban i čestit prijatelj, „to je naravni proces, to su resultati borbe za obstanak, slabije tvorbe ginu, što životne snage ima, to obstoji.“

Kad se radi o Arbanasih, nemarim i ja takovom izrekom otresti se daljeg razmatranja, ali kad se radi o našem narodu, kad se radi o naših osebnostih, našem obrtu, našem obstanku, onda mi se takva izreka pričinja kao izjava: „izza nas potop“. Takovimi se riečmi tješe mnogi, takovimi izrekami od sebe odvaljuju odgovornost, zašutkivaju brigu, koja je dosadan gost u srdcu. Što se sbiva danas našim Klementincem, to se sbiva i nam, samo što su oni na kraju, a mi na početku procesa. Caveant consules.

XIX.

Ruma. Mitrovica. Brod.

Podjosmo putem Rume na liepih kolicih moga prijatelja. Nema predjela u Slavoniji, koji bi tako kao ovaj naličio talijanskim ravnicam zarubljenim krasnimi gorami, plemenitih crtah i oblikah. U jesen svaki se kraj čini ljepšim, jer ga obliju žarke boje. Kao što sunce na zapadu sve porumeni i pozlati, tako prirodna snaga prije negol podje na zimski počinak,

pogrijava još jedanput sve povišenom ljepotom. Oranice su kao lahkom pozlatom presvučene, lišće na grmlju i stablih naliči bujnomu cvieću, zrak je bistar, nebo kriepko plavo, ljepše nego li u samom proljeću, a daleke gore kao da su od dragog kamenja, a ne od obične zemlje. Ravnica oko Rume zarubljena je Fruškom gorom baš kao rimska ravnica Albanskom planinom; kao što tamo Frascati leži na podnožju briega, tako se ovdje Irig blista u daljini prikopčan na grudi krasne planine. Bivši u Rimu nisam mogao prvih noćih spavati, toliko sam bio uzrujan od velikih uspomenah, od osjećaja, da sam na preznamenitom historičkom tlu; kad sam ugledao Beograd, srdce mi je povišenim osjećajem kucalo, sišav u sriemsku ravnicu, obuzeše me slična osjećanja i spomen na davnu prošlost. Tu je morala biti Rimljanom druga domovina, gdje jim je prebivanje bilo pravom nasladom.

Ruma je ugledno trgovište u ravnici. Bijaše taj dan baš vašar. Pred Rumom skupljao je neki evrej harač, koji moradosmo platiti, prem smo bili samo na prolazu putnici.

Dok smo se pogadjali, proveze se kraj nas nekoliko gospode.

„To je podžupan“, reče moj prijatelj Mijo.

„Okreni, pa za njim, ta ako nebudem s njim, badava po Sriemu putujem!“ Vratismo se, pa za njim, prelomismo točak i izmorismo konja, ali ga ipak stigosmo, pošto ga je srećom brežuljak zaustavio. Brzo predstavljanje, brz dogovor, ali vrlo uspješan; polovica stvarih, što je došlo na izložbu, imasmo zahvaliti tomu sretnomu sastanku.

Dok su se naša kola popravljala, podjosmo kapelanu, k liepu finu mladiću, koji nam je obećao biti na pomoći, pa u istinu i poslao silesiju krasnih izložakah. Prodjosmo se i vašarom, gdje na prodaju nudijahu i ćilime.

Pokojni grof Adolf Pejacsevich kupio je za više tisućah rintih ćilimah i naručivao narodnih domaćih obrtninah, pa je tim pobudio u cielcj okolici želju za prodajom obrtninah. Plaćao je grofovski, pa tim ciene pokvario, ali to će se popraviti konkurencijom, zasluga mu ostaje, da je slomio predsude, pa utro put za dalji rad.

U Rumi bilo bi najsgodnije mjesto za strukovnu školu

u kojoj bi se podučavalo u tkanju ćilimah, tu bi imalo biti središte za pokret na tom polju.

Trebalo je dospjeti još na ladju u Mitrovicu. Čekasmo zato velikim nestrpljenjem na kola, pa se onda oštrim kasom odvezosmo. Siromah konj pamtit će taj dan.

U Mitrovici samo smo se vrlo malo baviti mogli, ali nadjosmo u tamošnjem opatu vrlo ljubezna suputnika u Brod Čekajuć na agenciji dogodilo nam se, da smo šeširom na glavi ušli, pošto su nam ruke bile pune, u prostor, gdje se karte diele. Mitrovački agent čini se, da je vele aristokratičan, jer ga je pek o, što nikog u Beču nit na željezničkih postajah, nit na parobrodarskoj agenciji nepeče, gdje su vestibuli, u kojih se karte kupuju, kud kamo ugledniji od mitrovačkog, koji naliči staji. Stari debeli agent, kog sam idržo za trhonošu reče: „Taj je valjda iz sela, jer šešir na glavi drži.“ Čudnovato se pomilja seljačko neznanje baš ondje, gdje misli osobitu mudrost iztaknuti.

Na ladji sastadosmo malo družtvo, ali u tom družtvu gospodjicu upravo sjajne ljepote. Put mi se kraju primicao, pa sam sudbini osobito zahvalan, što sam putujuć još jedanput sastao krasoticu, u kojoj su se sabrale kao cvieće u viencu sve ljepote što jih dosad putem vidjeh. Njene oči, crna noć i sjajne zviezde, njeno lice sunčan dan i divno cvieće, a ti biser zubi, a te rujne usne — kakove su, samo bi znati mogao, da sam jih se okusio. Ali dakako, to nebi smjelo biti. Sreća i Bog, da je cjelivanje rukuh primljeno u red uljudnih pozdravah, pa sam tako osobito čuvstveno i srdačno preliepo to čedo pozdravljao. Ave Mileva!

Ponjeo sam bio sputa raznih osobito liepih komadah, maramah (rubacah) i keceljah, sve smo to gledali kako stoji, ali je Mileva bila svim ljepotam nakit, ne one njoj. Što nas je bilo na ladji, svi smo se sabrali oko nje, pa ko što golubi udvarajući golubici pokazuju u suncu na sve strane svoje po najljepše perje, tako smo svaki pred njom izticali što smo liepa znali i imali. Bio na ladji i glumac putujući iz Beograda u Zagreb, taj je donio, pa joj pokazao ogroman lovor vienac s ružicami, što ga je posljednje večeri na razstanku dobio.

„Te crvene ružice, kao da su kapljice od srdca na vašem ovor-viencu gospodine!“ reče liepa Mileva. Glumac se malo

sbuni, pa odtrgne ružicu iz vienca i krasnoj ju djevojci ponudi. Ona ju nataknu na bujne grudi. Što joj je tim glumac žrtvovao, nemogosmo dakako nijedan.

Za toga, dok smo se ljepotom djevojkom svi zabavljali, obilazio je nekakav stari gospodin, pa snubio svekolike, da podjemo s njim igrati se „keca.“ Pošto nenadje nikoga, sjede ljutito na samo za stol te zadriema. Mi se istom kasno razidjosmo na počinak.

Sutradan izadjoh u Brodu, a ladja sa preliepim svojim tovarom odplovi dalje, stadoh na obali, pa gledah za ladjom, dok sam još išta dima mogao vidjeti Ave Mileva!

Brod bio je jedan najsimpatičnijih gradovah u Slavoniji, kad sam ga upoznao. Brodjani se ljube i štuju medjusobno, kao članovi jedne obitelji, koja u liepoj slozi živi, sve ljudske strasti bile su tamo malene, a sve krieposti velike, uzorni gradjani, ljubezne gospoje, krasne djevojke.

Prošlo je od tad mnogo godinah. Ljubezne su gospoje ostarejle ili pomrle, krasne djevojke sad su gospoje, a nekadanjih uzornih gradjanah mnogo je propalo i izginulo.

Brodska je trgovina ovo posljednjih petnaest godinah mnogo nastradala, a što se sad na novo diže, upliv je pridošlih tudjinacah.

Brod nije više ono, što je bio. Nove kuće na trgu baš su liepe, pa bi se Zagreb i Beograd mogli njimi ponositi, ali su mi stare one drvene kućarice u tako miloj uspomeni, da mi se te nove palače čine ko da su samo gosti u gostoljubivom slavonskom gradiću.

Obće štovani opat mitrovački, moj suputnik, Brodjanin je. Kako su ga primili znanci, kao rodjena brata! Neima mjesta, koje svoje odlične sinove tako štuje, kao Brod. Uspije li koji na naucih, stekne li slave i časti, sav Brod se veseli, a vrate li mu se takovi sinovi, sve se obitelji natječu da ga prime i počaste, cielo gradjanstvo mu priredjuje serenade i bakljade. Svaki Brodjanin spominje ponosom imena glasovitih ljudih, koji se u Brodu rodiše, a ima jih cieli niz. To je i danas još kao i u staro doba.

I brodska planina nije se promienila. Ona je još uviek puna čara i ljepote, pa mi se vidi, kao da je na nju palo jato samih labudovah, jer je sva puna liepih vinogradskih kućah i

ljetištah. Bog i duša, pali mi na um firentinski briegovi, kad te brodske vinograde opet vidjeh. Simpozija u tih vinogradih bijahu nekoč takodjer liepa i poetična, izraz liepe družtvenosti. I to se je poslie mnogo promienilo. Propadanjem blagostanja pretvoriše se ti liepi sastanci u mnogih kućah u surove pijače. Vidjeh gdje propadoše ciele obitelji radi vina, koje je nekoč bilo samo nedužnim poticalom na povišeno veselje.

Podjoh vidjeti nekoč najljepšu Brodjanku, danas moju jedinu još znanicu u Brodu. I ona se je promienila, pa novom meni tudjom ljepotom zaodjela, ali oči su još iste, isti dražestan posmieh ustnah. Dakako udata je, i to za ljekarnika, pa se naučila dieliti i liekove. Pošto sam još poboljevao, dadoh si načiniti prašak, da mi boli utiša. Ona mi ga načini i dade, ali za čudo, ko da je to bio prašak, koji nelieči, već se od njeg stare rane srdca otvaraju.

Položivši cvietak i na taj grob liepih uspomenah, uputih se na ladju, pa se provezoh pod novim željeznim mostom put Siska.

XX.

Savom kući.

Kiša je pljuštila ko iz kabla. Na ladji je bio osim mene jedan jedini putnik, vojnički liečnik. Predstavih mu se pa se začesmo razgovarati o svem i svačem. Bijaše to svestrano naobražen čovjek, koji je duboko zaronio u razne znanosti pa je duhovito znao upotriebiti svoje obsežno snanje. Ima ljudih, kojim pamet naliči knjižari, u kojoj ima silesija knjigah, ali knjižar znade samo da jih ima, sadržajem knjigah se nesluži, takovi učenjaci vrlo su koristni članovi učene republike, ali vrlo dosadni ljudi.

Razgovarasmo se dakako i o svrsi moga putovanja. Liečnik mi pripoviedaše, kako on već odavno sabire u narodu običajne liekove, pa mi priobći zanimivu opazku, da su neki tih liekovah identični sa prastarimi englezkimi, kako jih Sheakespeare na raznih mjestih spominje. U istinu vrlo izdašan predmet iztraživanju za liečnika, koji bi kao i iztraživanje o obrtu vodio do spoznaje o prastaroj onoj zajedničkoj kulturi,

koja se je u nas najčišće uzčuvala, kulturi, o kojoj nevalja reći da ju valja novom, njemačkom nadomjestiti.

Moj suputnik bijaše filozofski naobražen čovjek, koji je mnogo razmišljao i o duševnom životu našega naroda. Vrlo duhovito tvrdio je i dokazivao, kako naš narod nije nimalo individualističan kao njemački, kako su pogrješne sve ustanove, koje se osnivaju na pluralističkom mišljenju, kako je monizam našemu narodu prirodjeno mišljenje. On mi je riečito pripoviedao kako je gledao naš narod u svih sgodah, kako živi, kako osjeća, kako boluje i kako umire, pa ga je sve to vodilo do izrečenog uvjerenja. Čudio se i on, kako se u nas jednostavno prenašaju tudje ustanove, a nikomu nepada na um, da su samo one institucije zdrave i narodu koristne, koje se u narodu radjaju, razviju i dozriju.

Rekoh svomu suputniku, neka sve to napiše, ali mi on pravo odvrati, da nije toliko stalo do pisanja, koliko do čitanja, pa da baš oni koji bi trebali, nečitaju ono što se o narodu piše. —

Razstadosmo se u novoj Gradiški, liečnik odtud odputova u Bosnu, a ja Savom dalje.

Od okolice nije bilo vidjeti skoro ništa, moradoh dakle opet svu pozornost svratiti na nove suputnike. Bijahu to dva mladića i neki vojnički činovnik. Debeli mali mladić okrugla blieda lica i kratka vrata neprestance je uzdisao „da nije nježni spol zastupan“ na ladji, pa je s vojnim činovnikom svaki čas izlazio, neće li na kojoj postaji što nježna u ladju unići. Vojni činovnik govorio je liepo hrvatski, ali je osobito rado govorio poznatim onim njemačkim graničarskim jargonom, kojemu se svi već toliko godinah bezuspješno smijemo. Moram priznati, da sam počeo želju malog mladića odobravati, jer još zievam, kad na to putovanje mislim.

Ipak mi je bilo sudjeno, da nesvršim puta bez zanimivih doživljajah.

Bila je noć, tmina kao u rogu, kiša pljuštila još uvjeke. Mali je mladić baš opet uzdahnuo za „nježnim spolom“, kad al težki udarac uzdrma cielu ladju, koja se poče zibati kao morska ladja na buri. Vani se podiže strašna vika, točkovi prestaše se kretati. Vrata se otvoriše, a netko viknu:

„Nitko nek neizadje iz salona!“

„Šta se je dogodilo?“

Nitko nam neodgovori. Gledasmo jedan drugog. Ala muke, da se je želja malog mladića putem izpunila, bilo bi onesviešćenih gospojah i djevojakah. Za mala dodje konobar te nam priobći, da je ladja udarila o mlin, razbila ga tako, da je odmah sav potonuo, da sad vade ljude, da je ladja oštećena.

„Svietite mi, da izvadim svoje stvari iz doljnje spavaonice“.

Konobar nehtje nipošto dolje. Uzeh dakle sam svieću, pa podjoh po stvari. Dodje brodar, pa zamoli dvojicu od nas, da s njim podjemo. Odvede nas u sobu drugog mjesta, gdje sedjaše jaučuć i drhćuć sied starac gol, pa zamotan u ćebe. Bijaše srećom jedini na propalom mlinu, pa se je, kad je mlin tonuo, uhvatio za željeznu šibku, baš pred kolesom parnog stroja, dobaciše mu uže pa ga tako spasiše, da je promašio tu šibku, dospio bi baš u lopate parobroda, koje bi ga na komade bile razniele.

Okriepismo starca vinom, saslušasmo ga, pa napisasmo zapisnik. Starac nije imao razsvjetljena mlina, jer mu je bura svjetiljku ugasila, pa ga tako nesreća snašla. Siromak pjevao je cielu tužaljku za svojim mlinom, ko što ju bugari narod za mrtvimi, opisujuć sve ljepote mlina, koji su istom popravili. U tugi i veselju, u zabavi i svagdanjem radu naš narod za sve svoje mišljenje i čine traži liepih oblikah. Tješio sam starca, kako sam najbolje znao, pa mu sabrao i novacah za povratak kući.

Jedva što smo tu nesgodu pretrpili, opet se podiže vika i ladja zaškripi, opet mal da ne uništismo mlin, ipak je mlinar srećom još zubljom u ruci na vrata skočio, a kormilašu podje za rukom skrenuti ladju.

Napokon bijasmo pred Siskom. Ladja stade. Izadjoh na krov. Bijasmo baš pred ogromnim željeznim mostom, pred kojim su vatru zapalili, da vidimo proći, ali nebijaše moguće. Vjetar je jako duvao, te nas baci na obalu. Stala krika kapetana ladje i brodarah. Stade trka i svadja i psovanje. Netko vikne:

„Nemožemo med skelami proći tim vjetrom, razbijemo li skele, odosmo i mi i most“.

Sidjoh u salon, pa priobćih ostaloj gospodi preugodnu viest. Za mala dodje kapetan, mokar kao da je u vodu pao, pak nam priobći, da nemožemo bez pogibelji dalje, pristajemo li, da ladjom noćimo pred mostom? Svi dakako radostno prihvatismo taj predlog, samo je mali mladić uzdahnuo, da je u Sisku ples, gdje ima „nježnog spola“ pa. . . . Nu napokon se utješi i on i svi legosmo spokojno spavati, pošto nam se ve putovanje pod kraj tako na dramatično okrenulo.

Mislio sam ostati koji dan i u Sisku, ali sam se na ladji na novo razhladio, pa sam bio željan vratiti se kući da legnem, pa da se izliečim.

Putovanje po Slavoniji ostati će mi uviek mila i liepa uspomena, što sam spominjao, razsudio sam bez mržnje, ali ne bez ljubavi; ako sam što prešutio, što bih spomenuti morao, ili se je slučajno sbilo ili sam to namjerice učinio, kad sam štedit htio, što bi moro nepovoljno ocieniti. Peckanje i prigovor dobar je ondje, gdje je tim moguće pomoći; gdje je nestašicam kriva puka nevolja pa sudbina, tamo je bolje nedirati u neizlječive rane.

Dospjeh sretno u Zagreb, koji sam rad preoštrih kritikah za oproštenje molio. Svaki sud stoji do mjerila. Neću se više ljutiti na plinaru sred grada, ma koliko me rad toga boljela glava, to sam si čvrsto preduzeo; zakleo sam se putem da neću više psovati zagrebačke blatne puteve bez taraca; nespretne kuće na Jelačićevu trgu nisu lošije od onih u Biogradu; sve, sve je dobro i liepo, a ja sam si odmah nabavio tupa mehka pera i ljubičastu krotku tintu. Tako je sretno prošo onomadne i „strukovnjak“, koji na naše umjetnike udari, da mene pogodi. —

„Oprostite mi izravno pitanje. Kako živite s Vašom gospojom?“ Zapita me znanac, kog susretoh prvog u Zagrebu.

„O, izvrstno, slažemo se kao dva goluba“.

„A čita li ona Vaše listove iz Slavonije?“

„Dakako da čita i to prije, nego su štampani“.

„Pa?“

„Aha, Vi mislite na liepe oči i davne osjećaje! Moja Vam je gospoja izvrstna kuharica, pa zato znade, da uz suho meso uviek valja pripraviti pikantni „sauce“. Da sam priobćivao

samo recepte za bojadisanje i tehničke izraze, pa suhoparni putopis poput putopisnih knjigah i nekih putopisnih listovah tko bi to čitao?"

„Dakle zato......"

Dovršivši svoje listove iz Slavonije, u kojih priobćujem recepte za bojadisanje, dobih još naknadno naputakah, koje priobćujem evo ovdje pošto drugdje nemogu, a hoću, da u knjižici budu što podpunije sadržani. Crna boja: Žestilova lista i jošikove kore. ¼ akova vode, a pol lišća i kore. U veće se nakiseli, sutra dan kuva od 2—6 satih, metne se ½ f. galice i samo pol sata kuva. Nesmije jako da kipi. Žuta boja: divljakove kore i lukove ljuske. Na večer kiseli se, kuha od 6—8, onda ½ funta žumbira metne i ¼ do ½ sata skupa kuha. Nesmije da kipi.

Spominjem u listovih, koje evo izdajem, gdjegdje odnošajah nespominjuć osobah. Našlo se ljudih, koji nagadjaju kogli sam mislio, pa mi predbacuju, da sam nezahvalan pram onim, koji me gostoljubivo primiše. To nije istina. Ja u nijednom slučaju, gdje nespomenuh osobah, nisam mislo ljudih, kod kojih sam putujuć bio.

Nisam prviput u Slavoniji pa sam vidio drugdje, negoli sam sad bio, što sam uzgredice u svojih listovih spominjao, pa baš namjerice na takovih mjestih, gdje nije moguće pomisliti, da sam koga tamo živućih mislio.

Kad je Gottfried Keller napisao svoje „Leute von Seldwyla", a Boz Dikens svog Niklasa Nikelby-à, dobivali su na stotine listovah od ljudih, koji mislíše, da je njih opisao. Dokaz, da su obćenite griehe crtali. Oborio se rad mojega poglavlja o kartaših na mene mali sriemski listić, zar sam nehotice kog poglavara tog listića pogodio?

